

Яків Падалко

ДОЛЯ ГОНЧАРЯ

Серія
ДУХОВНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ

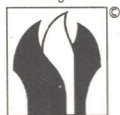
Видовничий Дім
«СОБОРНА УКРАЇНА»

Київ - 1999

Yakyy Padalka

POTTER'S FORTUNE

Publishing House

SOBORNA UKRAINA

Kyiv - 1999

Яків Падалка

Яків Падалка

ДОЛЯ ГОНЧАРЯ

Видавничий Дім

СОБОРНА УКРАЇНА

Київ - 1999

ББК 85.125(4УКР)6
П12

Серія
ДУХОВНЕ НАДБАННЯ УКРАЇНИ

Падалка Я.І.
П12 ДОЛЯ ГОНЧАРЯ — Київ: Видавничий Дім "СОБОРНА УКРАЇНА", 1999. — 112 с.: 28 іл. (Сер. «Духовне надбання України») ISBN 966-7398-01-3

Книга спогадів майстра народної кераміки стане одкровенням лише для тих, кому небайдужа доля національного духовного відродження, хто у власнім серці не втратив чистоти помислів і радості безпосереднього сприйняття світу.

Відтак стане в нагоді кожній людині планети.

ББК 85.125(4УКР)6
П12

Редактор С.О.Кобець
Художній редактор Н.Бондаренко
Коректори О. та Г. Ковшун

© Яків Падалка, 1999
© СОБОРНА УКРАЇНА, 1999

Зарубки на шляху ... духовної самореалізації

Переднє слово Видавничого Дому «Соборна Україна»

Попри всі надумані еволюційні теорії та етно-історичні алегорії, цивілізація народилася **раптово**, — як і все у цьому Всесвіті з милості божої, — саме у той вибуховий момент, коли **пальці** пралюдини торкнулися шматка глини, і відчувши його живу, неземну прохолоду... почали **ліпити**, пробуджувати, відтворювати, відображати вже давно знане й споконвіку вкарбоване в глибини підсвідомості, — той божий всесвіт, те гармонійне і злите з ним внутрішнє с'яво, той **чистий Дух**, що є і корінням, і основою, і сутністю, і сіллю буття, олодненого, вірніше, — **духовненого існування**, а саме: радість, любов і красу. Опромінений божою ласкою, не **відділяючи** себе від Матері-Природи, зі світосприйманням чистим і незаплямованим, невинним (як її дитини), першопроходець-гончар гостро відчував грандіозну гру своєї Матері, бачив і **відтворював** цю гру у глині, фіксуючи таким чином миттєвості цього нескінченного вогненного **танцю** Творення — радості вічного Творення краси і любові. Любов Матері — річ знана, її **довіку** вклоняється все живе. Любов же Матері-Землі божественна і незбагненна, відчуті її **дотик** можуть лише ті, хто прийшов на цю землю реалізуватися, реалізувати себе і **реалізувати** божий промисел в собі, а відтак надовічно залишити на цій землі свою іскру, свій **знак** духовного поступу. Творення в процесі споглядання — цей божий знак мають гончарі і **по-сьогодні**.

Цивілізація людства почалася з гончарного круга. Оволодівши таїною осьового центру **всесвіту**, гончар одним лише обертом круга міг знищувати і відтворювати світи. В зміні епох **могли** вижити лише ті народи, які збагнули це мистецтво триматися центру, тобто йти по **історичній** дорозі шляхом серединним, в руслі господнім і разом з ним. В колективній свідомості **народів** хранителем таїни осьового центру, посвяченим у шлях, яким мають йти люди, щоб триматися **русла** господнього, був гончар, жрець, атлант. Саме він поєднував духовне надбання **народу** із Вселенським Духом, тримав гармонійну середину. Відтак, гончар — явище планетарне. І **по-сьогодні** той, хто володіє секретами гончарного круга, є біблійний Пророк, Аватар, що **намагається** втримати вибиту з шляху серединного долю планети, духовно збалансувати, **вирівняти** її, повернути на свою вісь.

Спогади Майстра в усі віки була наука духовного збагачення. Прості й невибагливі зарубки з далекого дитинства гончарного метра Якова Івановича Падаки, майстра в п'ятому коліні, вражають деталями, безпосереднім сприйняттям дійсності. Така ж поетично піднесена і душа Майстра, що увібрала в себе безмежно багато і розмаїту народну українську культуру. Така ж світла й вишукана його творчість, знана і на рідних теренах, і по світу. Відбита в творчості, душа ця продовжує нести глибинну світлоносну іскру шляху середнього, істинного, змушує усіх (без винятку!), хто спілкується з його доробком, завмирати, немов від доторку святого. Так воно і є. Матір-Земля кому завгодно своїх секретів не дає, кому завгодно себе не виказує, вібраційну таїну глини передає лише посвяченим — своїм дітям, чистим, із безпосереднім світосприйманням, підним святого Духа.

У поверненні до цих чистих першоджерел полягає і єдино можливий шлях повноцінного відродження народного духу України. Тема відродження національної школи гончарства червоною стрічкою проходить через усю книжку спогадів Майстра. Відтак закономірним став у книзі розділ для початкуючих керамістів. Майстер плекає надію, що генетичні зв'язки провідників святого духа на землі не втрачені, значить іскри культурної спадщини не згаснуть...

С.О.КОБЕЦЬ,
головний редактор
Видавничого Дому «Соборна Україна».

1.

«*Пригадую ті минулі часи, — писав С.Руданський, — коли ми господарювали, то було в нас тоді чотири пари волів: дві пари чужі, а дві не наші. Тоді в нас була своя земля, свої лани, левади і своє широке поле. А на цій землі, на цих нивах та левадах скільки було різного багатства. Колосились пшениці, цвіла гречка, виділяючи свій медовий аромат, а над нею літало море бджілок-трудівниць, які збирають свіжий пахучий нектар...»*

Ой, поле, ти, поле, — широке, як море! Земле наша рідна! Яка ти багата буйними житами, просами рясними, луками широкими, лісами густими!.. Так розповідав мені мій дід Андрій. Він дуже любив природу і умів так поетично розповідати. Одного разу прийшов він до нас. А ми жили в лісі. Недалеко від нашої хати була пасіка на чудовій леваді, кругом обсаджена пахучими липами. Було там багато вуликів, але вулики були чужі. Чиї, — не пам'ятаю. Одним словом, — не наші. Нашого не було жодного. Я тоді був, мабуть, таким “великим”, що дід поніс мене на руках. Сіли ми з дідом на галявині, спостерігаємо за природою. А бджілки працюють, літають та гудуть поміж липового цвіту, збираючи нектар...

Пам'ятаю, як пригощали мене смачним липовим медком. Не абияким, а щільниковим, прямо з вощиною, яка пахне ароматом липового цвіту. Боже ти мій! Як згадаю, який смачний був той мед!... Більше ніколи я такого меду не куштував... Посмакували ми з дідом медком, подяку-

вали. Узяв мене дід на руки й поніс до нашої хати. Сіли ми під хатою на призьбі, і почав він розповідати. Запам'ятав я його слова дуже добре, хоча мені тоді було не більше п'яти років.

— Оце, — каже, — внуче мій, дивись, яка багата наша матінка-земля під таким синім небом та ясним сонечком.

— Як моя мати? — питаю я його, бо моя рідна мати померла, коли мені був усього один рік і я її майже не пам'ятаю.

— Ні, Яша, — каже дід. — Не так ти мене розумієш... Бо ще малий... — І заплакав.

— А чого ви, діду, плачете? — питаю я.

— Та це я так, внуче... Сонечко пече, так і пот тече. — Усміхнувся і знову почав розповідати, яка красива наша матінка-земля. А я його знов перебиваю, запитуючи: чи й моя мати красива була? Дід устав із призьби, відвернувся від мене й знову заплакав. Потім узяв мене за руку й повів.

— Ходім, Яша, в холодок, там не так сонечко пече і я тобі щось цікаве розкажу.

Сіли ми під яблуною на траві. І дід знову почав свою розповідь.

— Оце, внуче, щоб для тебе було зрозуміло, я тобі розкажу так. Все, що є на землі — і ми з тобою, і всі люди, і те, що люди їдять, і в що одягаються — все дала нам рідненька земля.

— І оці яблука, і груші, і пиріжки, і пряники, і мед?

— Аякже, і мед, і навіть оті штанці, що ти носиш, — все дала нам вона, земелька. Зрозумів?

— Так, зрозумів. А чого ж мій тато копає глину, це ж теж земля? Її ж не їдять...

Дід розсміявся й каже:

— Послухай, внуче, ми з твоїм татком накопаємо глини, наробимо горшків, повеземо на базар, продамо, а за ті гроші купимо все, що нам потрібно.

І дід побачив, що я все зрозумів. І це дійсно так: я все зрозумів. Ми пішли до хати.

— А тепер, Яшо, давай попрацюємо з глиною.

— Що, вовків будемо робити? — спитав я.

— І вовків, і коників, і лебедів, і цисарочок...

— Діду, а зробіть мені гусара на коні! — кричу я діду, бо він не дочував.

— Добре, — каже, — з цього й почнемо.

І зробив мені не якого-небудь, а дуже красивого гусара. Коли його розписали і обпалили, то, на мою думку, це був справжній шедевр. З усього села приходили люди подивитися на цю річ. Зберігалася вона в нас кілька років. І коли я вже ходив до школи, — не пам'ятаю, в який клас, — її закупив музей.

...І почалася моя “Грицева” шкільна наука. Батько вдома гончарував. Я ходив до школи й помагав батькові в гончарній справі, бо я був у сім'ї найстаршим сином. А часи були нелегкі: колективізація, голодомор... Та виживати треба було. Найбільше було горе, що знищували кустарщину. Забороняли брати глину. Гончарі добували глину крадькома. Носили мішками. А скільки її донесеш у мішку? І де накопаєш, щоб ніхто не бачив? Бере батько мішка, копаницю, мені дає торбинку, і пішли на промисел — добувати глину. Йдемо. Батько каже:

— Куди краще піти — чи на Топильце, чи на Митарчине?.. — Так у нас глиняні урочища називалися. Пішли на Митарчине. Будяки, трава, ожина батькові вище пояса, а мене взагалі ледь видно. Шукаємо глину.

— Тут немає, — каже батько, — вище теж не повинно бути.

— Тату, а чому вище не повинно бути?

— Сину, якщо будеш колись гончарувати, то слухай мене уважно і вчись, як знаходити глину.

— А як, тату, розкажіть? — допитуюсь.

— Коли вийдеш у поле чи на пагорбки, то дивись, де найбільше росте такого зілля, як мати-й-мачуха, і такі чагарники, як терен, глід та дикі колючі груші. Але щоб не було яблуневих дерев, наприклад, кислиць. Там напевно і буде гончарна глина. Тільки невідомо на який глибині. А коли росте одна мати-й-мачуха — не дуже вір, бо вона може рости іще біля річок, де багато наносного піску, як у нас над річкою Псьол: тут глини зовсім немає, бо не ростуть там ні глід, ні терен, ні дика груша. Як будеш оце завжди пам'ятати, то й зможеш знайти глину.

Тим часом ми з батьком спустилися трохи нижче. І я побачив картину, яка запам'яталася мені назавжди. Коло в діаметрі приблизно 50 метрів і вцент вкрите рослиною мати-й-махуча, — і листя таке широке-широке. Й ніякої

трави, ні будяків — нічого. А чагарники ростуть: тут і терен, і глід, а також дика груша.

— Як красиво,— сказав я батькові та притулив до щоби широкий листок мати-й-мачухи, бо було дуже спекотно.

Цілий день ми там вигризали шурф, щоб докопатись до глини. І на заході сонця таки докопались. Батько накидав собі в мішок, а мені у торбу тієї глини. І дуже стомлені й голодні (бо з'їли за день одного пиріжка з картоплею на двох) забрали свою ношу з глиною і пішли додому — навпростець п'ять кілометрів, як сказав батько, щоб менше людей бачили нас...

Ось так і жили в той час гончарі. Вони не мали пахотної землі. У них була та земля, на якій нічого не родить і яка нікому не потрібна, хіба що гончарям. Зате в руках гончарів ця земля круглий рік родить.

Пам'ятаю, часто виникали такі суперечки між хліборобами та гончарями. Гончар говорив хліборобу: “У тебе земля раз на рік родить, а в мене круглий рік родить”.

Дуже важка праця гончаря. Але, незважаючи на це, вони творили красу. Гончарне мистецтво — яка це краса чарівна! Згадується мені розповідь мого батька: як його дід (а мій уже прадід) очолював у графа Капніста керамічну школу. Він був справжнім великим майстром-керамістом. Одного разу до графа з'їхалися гості з-за кордону — з Англії, Франції. Їм дуже сподобались вироби мого прадіда. А прадід як-раз взяв з собою мого батька, який був ще хлопчиком. Так гості подарували моєму батькові аж сорок два карбованці грошей (порівняйте: корова в той час коштувала лише чотири карбованці!).

Так цінилося в той час гончарне мистецтво! Як жаль, що зараз воно майже загинуло. Потрібно рятувати його залишки і його історію.

2.

Праця гончарів

« Гончарі працювали день і ніч, за винятком свят і вихідних, тобто неділі. І так круглий рік. Гончарна справа — це тяжка праця. Приміром, у будні гончар замочує глину в ямі, потім викидає її з ями, де замочував, на гончарний полик, бере довбню і збиває довбнею цю глину на полику у велику “бабу” вагою з півтонни — це мала “баба”, а велика — до двох тонн. Потім бере залізний струг, зроблений з коси, і починає стругати на стружки товщиною як звичайний папір, на якому ми пишемо: чим тонше — тим краще. Заразом викидає камінці, які у воді не розмокають, а в гончарній роботі дуже заважають. Перестругану глину кидає у ту ж саму яму, з якої викидав. І знов замочує водою, але дуже обережно, щоб глина була і не дуже туга, і не м’яка, аби можна її топтати ногами.

Далі викидає знову з тієї ж ями на мішковину, або на будь-яку ряднину. Перед цим ряднину обов’язково треба посипати попелом або піском, пересіяним через сито, щоб глина не прилипала. Для топтання ногами гончар викидає глини небагато — кілограмів двісті, й топче її. Потім скачує її в рулон, беручи за край ряднини. Глина від ряднини відділяється і виходить гарний рулон глини з відбитками ряднини. Ріже потім дротиком на невеликі шматки і кладе на лаву. На лаві качає глину руками, підготовляючи уже до гончарного круга.

Закачавши глину, її треба порвати на потрібні шматки. Гончар обпліскує їх долоньями у круглі кульки, щоб не заси-

хали. А потім уже тільки сідає за гончарний круг і робить ті речі, які він задумав. Усі ці процедури робились ручним способом. Ніякої механізації у гончарів не було.

Я розповідав вище, що гончарі в свята і вихідні не працювали, але це не зовсім так. Вони не робили власне важких процедур. На це в них і будніх днів вистачало. А у вихідні, і навіть у свята вони робили дрібні й так необхідні на той час роботи. Чому? Та тому, що в будні дні гончар наробляв посуду чимало. Може сто, а може й більше речей, і посуд сохнув на п'ятрах. Його обов'язково треба доглянути, щоб не подермувало, кожна посудину потрібно виправити. На другий чи на третій день свята, залежно від температури, посуд можна брати до рук, бо він уже підтуг. Кожний виріб треба притерти, пригладити і перевернути на стелажках, щоб він вправно досихав і не деформувався. Це вважалось дрібними роботами, але необхідними, які виконувалися в будь-які дні.

Так що працював гончар круглий рік і не бачив не тільки свята, а й світа білого, аби вижити. Буває, зайде сусід-хлібороб до гончарської сім'ї в свято та й питає: "Ти що, Миколо, працюєш і сьогодні, в свято?" А він відповідає: "Та хіба це робота, це так, для забави, щоб не сумно було: то притру горщечок, то переверну..."

А потім гончарний процес іде далі. Всі речі треба досушити, а для цього дістати дров. А їх потрібно багато: щоб нагнати температуру до однієї тисячі градусів, і обпалити ці вироби. Увесь цикл проходить не менше, а може й більше місяця. І це є найпростіша гончарська праця. А якщо вироби поангобірувати і розписати, та ще й поливою полити, то це вже є зовсім творча робота і потребує ще більше часу.

Гончарі взагалі й працювали творчо тому, що їх в той час було багато і була велика конкуренція між ними. Кожний старався зробити щось краще ніж інші.

Процес обпалювання — це найтяжча і найвідповідальніша робота в гончаря. Горно робили велике — на п'ять тисяч літрів посуду. А щоб випалити таке горно, треба спалити багато дров і палити потрібно протягом 24-30 годин, а процес цей — обов'язково безперервний. Ох, боже мій! Яка тяжка ця випалка. Тридцять годин не спавши. Перед цим скільки тих дров треба пилкою вручну перерізати, со-

кирою перерубати, попереносити в погреблицю, — щоб були під руками. А коли обпалюєш, то кидаєш ті дрова у гончарну піч ніби в розжарене пекло.

Така неймовірна жарота, що рукавиці горять. Та ще добре, якщо вони є... А в більшості робили це голими руками. І так — безперервно цілу добу, і навіть більше. Все на тобі мокре з ніг до голови, чи навпаки. Випаливши таке горно, гончар ніби мертвий падає і відпочиває всю ніч. А рановранці, на зорі, іде відкривати своє горно і дуже хвилюється. Душа ховається у п'яти, а серце так неспокійно стукотить, що не можна навіть передати. Серце то холоне, то тепліє, просто якимось ненормально б'ється, — так сильно людина переживає. А чому?

Та тому, дорогі мої, що гончар, пропрацював так тяжко місяць, а може й два для того, щоб прогудувати свою сім'ю. А раптом випалка невдала — і все пропало, а таке в них траплялося. Бо на випалку дуже впливають природні умови: і дощ, і сніг, і вітер, і відлига, і атмосферний тиск. А горн, як завжди, — будували надворі, подалі від хати. Він нічим не захищений. Йде гончар до горна й думає: “Що ж я там напалив?” Підходить до горна, стає на коліна, знімає шапку, і, перехрестившись, починає “розварачувати” своє горно, — у гончарів вживалися саме такі вислови. Як загрузив горно повністю, заварачує череп'ям, тобто, закладає черепками отвір. А як вигружає, то розварачує, розбирає те череп'я. Гончарі в нас свої горна не замазували, а тільки зачереп'ювали, тому що в надвірних горнах не було витяжної труби.

Ще хочу сказати, що всі гончарі дуже любили природу, були віруючими, читали євангелію, біблію, псалтир і багато з них знали старослов'янську мову. Мій батько чудово володів старослов'янською мовою і був найкращим дзвонарем у церкві. Він трохи навчив і мене старослов'янської мови. Я й до цього часу не забув старослов'янського алфавіту. Мій батько закінчив 4 класи церковно-приходської школи, добре вчився і його готували до навчання в гімназії. Але не пам'ятаю точно, чому в гімназії батько не вчився. Мабуть тому, що мій дід Андрій, — мого батька батько, — привчав його до гончарства. Гончарство в нашому роду передавалось із покоління в покоління. І батько мій був справжнім майстром в гончарній справі.

Мое село Межиріч було дуже велике і гарне. В ньому було аж чотири церкви.

Та повернімось до того, як гончар чарує над горном. А він не чарує, насправді — він тяжко працює. І так, замотавши голову ганчіркою, щоб не обпектися, гончар розкриває горно, добирається до посуду (а він в горні дуже гарячий), бере колясу, — це такий гачок з довгою дерев'яною ручкою, — і починає вигружати посуд з горна. І тут гончар тільки бачить, що випалка вийшла вдала, посуд гарний. Яка це була радість!.. Не можна передати словами; і не тільки для нього, а й для всієї сім'ї, яка в той час, коли він пішов до горна, молилася богу.

І бере він найкращий виріб, який уже трохи охолов на повітрі, біжить до хати, обнімає всю сім'ю і розповідає:

— Який цікавий розпис! Полива виблискує, як зірничі в очах! Ну що, жінко, слава богу, тепер можна і поснідати. Якщо є там у тебе в скрині, то налий і чарочку...

Поснідавши, вся гончарева сім'я іде вивантажувати посуд з горна. Гончар вигружає, жінка сортує горшки до горшків, глечики до глечиків, миски до мисок. А діти, як мурашки, обережно носять посуд до комори. Всі життєрадісні і щасливі!

А уявіть собі, люди добрі, якщо вийде все навпаки... Приходить він до свого горна. І помолився, і перехрестився, відкриває, а там один брак. Та який!.. Мені самому доводилось це переживати. В якому тоді ви настрої? Працювала людина більше місяця. І не тільки він, а й вся сім'я — всі гуртом працювали, надіялись на добро, а виходило інколи так погано.

І не впізнати тоді було того доброго, веселого, красивого й щасливого гончаря. Він перетворювався в демона: сумний, злий, а іноді й страшний, як той бурхливий океан. Що твориться з цією людиною? Вигружаючи той браковий посуд, він кидає його в кущі, що ростуть поруч з його горном, б'є свій посуд на черепки. Не йде до хати ні їсти, ні пити.. А сім'я чекає, не дочекається, відчуває, що щось негаразд.

Прийде жінка до горна, щоб довідатись, побачить купу череп'я і все зрозуміє: бо не вперше... Хоче заспокоїти чоловіка, і просить, і благає, і умовляє його, а в неї летять розжарені черепки і вона з плачем тікає до хати. Й діти по-

притихають, мов горобенята після шуліки, плачуть мовчки разом з матір'ю, моляться богу і думають, як пережити ці страшні два місяці. А гончар лютує, ніби смерч, і не може заспокоїти сам себе, свою душу і серце. Накликає сам на себе гнів і бурю, ніби в бурі шукає спокою. А трохи вгамувавшись, хоч ледве-ледве, приходиться до себе, озирнеться навкруги й скаже: “Ой, боже, що ж я наробив, півгорна посуду перебив! Мабуть хай хоч ця залишиться. ...Жінка перебере, може що й ціле знайдеться, деякі позатирає та якось продасть на базарі... І протримаємось, поки знову посуду нароблю.”

Нахилить голову та й поклигає до хати — з обпеченими руками, сумний та невеселий. Сяде на долівці, опустивши голову, й думає свою думу... Жінка просить щоб під'їв щонебудь, бо вже скоро й обідати, а ми ще не снідали. Та куди там — не до їжі! Підведеться, подивиться на дітей — а їх у нього четвірко — та й скаже: “Дітки мої, як же ми будемо виживати? Горшки — то наш хліб. І наша надія”.

Упав на подушку та й гірко заплакав. Плакав довго, і ніхто не міг його заспокоїти — ні жінка, ні діти, поки не виплакався й не вгамувався сам. “А тепер, — скаже тихо, — дорогі мої, і жінка, й діти, давайте порадимось, що нам далі робити. Забудьмо за це горе та візьмемось за працю, будемо працювати і вдень, і вночі та наробимо посуду на друге горно. Працювати будемо всі разом, як мурашки, тоді якось виживемо... Ти, жінко, вибери з дітьми з тих горшків, де ціленькі, позатирай та й повезеш возиком на базар, то може хоч на хліб уторгуєш... А я візьмусь знову за глину...”

І почалась знову кропітка гончарська праця, закрутився гончарний круг, наробив гончар посуду, випалив його. Вдалася випалка на славу, жодного браку не було. Такий красивий — що й казати.

— Ой, Дмитре, — каже жінка, — та ця ж випалка виправдала нам не тільки це, а й те, що пропало в минулім горні.

І ніби підмінили людину, а також і його сім'ю. Всі стали веселі й щасливі. Крутиться гончарний круг! І гончар Дмитро з піснями виробляє на ньому гончарний посуд. А який той посуд красивий — прямо таки дивовижний.

А тепер я хочу розповісти вам, шановні, про цікавий випадок, як гончарі організували між собою конкурс. Було це в моєму рідному селі Межиріч. Село моє дуже велике.

Воно поділялося за вуличними назвами на невеликі частини — кутки. Наш куток, де я жив, називався Олешня, потім — Підбір, далі Левада і т.д. В цих кутках, які я перелічив, найбільше було гончарів. А взагалі село Межиріч було дуже багате на кустарів. Тут були і ковалі, і бондарі, і колесники, і сапожники, і кравці й інші. Були люди різні. Бо це була Слобожанщина. Та, мабуть, і до цього часу вона нею залишилась.

Конкурс гончарів

Село наше Межиріч козацького походження. Мало двадцять п'ять сотень. Може менше, а може й більше, точно й сказати не зможу. Ї було чотири церкви. Ї ось одного разу десь за місяць перед Великоднем зібралися гончарі на посиденьки, щоб, як вони говорили, перед таким великим святом як Пасха порадитись і обговорити, яке таке добре діло зробити для села і для громади. Ї на свято думали вони розвеселити, здивувати чимось людей. Ось для чого й зібралися на сходку. Але сходка — це коли сходиться майже все село. А це були просто посиденьки, на які зійшлись лише гончарі кількох кутків.

Радилися до опівночі і ніяк не могли придумати щось цікаве та веселе для громади. А між цих гончарів був, мабуть, самий старий по віку Йосип Дмитрович П'ятниця. Він був неперевершений майстер гончарної справи. Дуже розумна і порядна людина, великий трудівник! Дай бог кожному бути таким. Ї користувався він великою пошаною серед людей. Коли радились, старий мовчав і думав. А потім і каже:

— Знаєте, хлопці, що я придумав?

— А що, Йосип Дмитрович, розкажіть!

— Наближається таке велике свято, як Великдень. Воно буває, як ви знаєте, раз на рік. Ми вже з вами багато чого попридумували, але це все таке, що можна і у будь-які свята дурня повалять. Давайте влаштуємо конкурс гончарів. Хто з нас зробить найбільший тазок-пасківник, форму, в якій печуть паски? Так от, хто з нас зробить найбільший тазок та спече в ньому найбільшу паску, щоб її в церкві посвятили?.. Ї щоб паска була рум'яна, добре випечена, і щоб ніде не підгоріла. Ну щоб найбільша, щоб не було нам кон-

курента не тільки в нашому селі, а й в інших селах. Оце і буде наше завдання перед Пасхою.

Посиденьки закінчилися, бо вже було за північ. Повиходили з хати, а один з гончарів і каже, прощаючись:

— Ну що, Йосип Дмитрович, будемо вкидатись у сон?

— Та ні, — відповідає він, — мабуть у глину, бо вже скоро буде розвиднюватись.

І закипіла робота. Кожний гончар хоче до свята наробити й випалити горно посуду, але й про конкурс не забувають. Поробили величезні, красиві пасківники з хрестами, пальцьовані під хрест, поливи вийшли гарні, блискучі. Ну все ніби, як слід. Наближаються передсвяткові дні, час і паску пекти. А тут, о лихо, — а де ж її спекти?! Коли в жодну піч такий пасківник не пройде. А цей конкурс тримався у дуже великій і суворій таємниці. Що не робив, що не думав гончар, а виходу не було.

Час не стоїть на місці, свято підходить, і паски пекти на конкурс треба. Гончарі повибирали тазки, які ледь-ледь у піч можна просунути, і попекли паски. Тіста в тазку половина або менше, у піч смяк-так проштовхнули, а в печі воно підійшло, піднялося і паска стала вищою тазка.

Як же її витягти з печі, щоб і верха паски не пошкодити? А як в печі була не одна, а декілька пасок?.. Та люди мусили примінятись: то боком, то нахилом, а все ж таки повитягали. А паски такі рум'яні, запашні та смачні, що й не питай. Вибрали найкращі та найбільші, щоб нести до церкви посвятити.

І от на Пасху рано-рано посунула челядь до церкви. Несуть у кошиках святити паски, пиріжки, крашанки і таке інше. Жінки, як звичайно, в святковому настрої, веселі, бадьорі, ідуть-гомонять одна з другою, з кумами обнімаються, христосаються, домовляються після церкви розговлятись.

А мужики-гончарі ідуть окремо, смутні та невеселі, розмовляють пошепки, що конкурс їхній зірвався, що ніхто не зміг спекти таку паску, щоб приголомшити людей. Ще ніколи ні на яке свято такого не було. А це ж Пасха! Соромно... “І де той Йосип узявся з таким конкурсом? Але нічого, не журіться. Ох і посміємося ми над ним, що він такого чудака впоров. Та не тільки ми, а все село буде сміятись. Ну й стидненько буде йому за його придумку! Тепер ми з

нього здеремо сулію самогону. Ніде він не дінеться, поставить...”

З такими розмовами підходять до церкви. Людей зібралось багато та й ще підходять то з однієї вулиці, то з другої. На чистих рушниках розкладають рум'яні паски, смачні пироги, красиві різноколірні крашанки. Все йде своїм чередом, як і повинно бути. Та раптом один з гончарів питає:

— Миколо, а де ж Йосип? Я був і в церкві, і обійшов кругом церкви, але його ніде немає. А може йому стало соромно перед нами чи прикро, то він і не прийде?

Але такого не може бути, може хоч жінка прийде! Стоять, розмовляють тихенько. Люди ще підходять. Коли глядь,— тягне Йосип возика удвох із жінкою. Чого це вони возиком? Невже не могли вдвох донести паски і кілька пиріжків, щоб не тягтися з тим возиком?

Всі люди звернули увагу і побачили, що на тому візку щось було накрите білою скатертиною. Йосип під'їжджає, христосається, а люди його обступили, цікавляться, що ж воно таке під скатертиною. Йосип Дмитрович веселий, наряджений у святкове вбрання, і дружина ходє біля нього та щєбече. А він питає людей:

— Ну що, й для мене тут місце знайдеться? То розкривай, жінко, скатертину.

Як глянули всі, так і ахнули. На візку на білій як сніг скатертині стояла паска висотою більше метра, та така рум'яна, з хрестом посередині, а випечена так гарно, що ніде анітрішки й не підгоріла. Де ж її можна так випекти? Взяв Йосип за один край скатертини, жінка за другий і поставили її у ряд з іншими пасками. Яка це була паска... Це було мистецтво! Це був справжній шедевр! Дуже гарно був оздоблений верх паски. Так що паска була не лише на все наше село Межиріч, а й на всю область.

І що б ви думали? З усіх наших чотирьох церков люди пішли натовпом, щоб лише помилуватися такою красою, таким витвором мистецтва. Люди дивилися, розпитували і цікавились, а все ніяк не могли уторопати, як людина може створити таке диво. Розмовляли між собою, фантазуючи, навіть сперечалися, доводячи один одному, як ця паска народилася, і ніхто не міг здогадатися про її історію вироблення. Суперечки між людьми були такі,— що є тісто, є

форма, тобто пасківник. Його можна зробити менший, більший, ще більший, творчо оформити, щоб був красивий. Це все може справжній майстер-гончар! Але де можна було спекти цю паску? Та ще так якісно, по всім правилам кулінарії? Ніхто здогадатися не зміг. Та, мабуть і ви, шановні читачі, не розгадаєте цієї загадки.

Але я вам розповім. Посвятили паски у всіх церквах і люди розійшлися розговлятися та відпочивати. А увесь церковний обряд, з усіх наших церков з'їхалися до Олешнянської церкви, щоб на власні очі побачити красу цієї паски. Наш піп запросив Йосипа Дмитровича розговлятися разом з церковним обрядом. І тут церковний обряд визначив кращі паски, похвалив їх творців. Але найкраща і найбільша паска була у Йосипа Дмитровича. Він прославився на всю губернію. (Шановний читачу, не хвилюйся, потерпи трішки і я розповім цю загадку!) Потім сіли за стіл. Церковна громада і Йосип Дмитрович з ними розговорились.

Почались розмови. Стали розпитувати Йосипа Дмитровича, як це йому вдалося спекти таку чудову і благородну паску. А Йосип Дмитрович відповів їм так:

— Я її не сам пік. Її пекли всі гончарі Олешні. Так що це не тільки моя заслуга, а всіх олешнянських гончарів. Всі ми автори цієї паски. Задумали ми її всі разом, коли зібрались одного вечора десь за місяць перед Пасхою на посиденьки — спекти таку паску на конкурс, щоб порадувати людей. Ну от і спекли.

— Це все дуже добре, Йосип Дмитрович. Ми з цим згодні, це нам зрозуміло. Але ти нам розкажи, як вчиняли тісто, як місили, а основне, як і де ви її спекли, — питають люди.

— Дуже просто. Жінка моя велика майстриня у пекарній справі. Вона і вчинила, й замісила тісто і ми разом з нею спекли цю паску.

Бачать церковники, що Йосип Дмитрович не хоче зізнаватись, розкривати цю таємницю та й перестали допитуватись.

А гончарі, повернувшись із церкви додому, гарненько розговорились зі своїми сім'ями та й згадали про Йосипа Дмитровича:

— Давайте сходимо до нього, розговіємось та й замочимо цей конкурс. Та й поздоровимо його з перемогою на

конкурсі. Він же таку паску спік, а ми ж то й не змогли.

Гуртом скинулись, купили сулію самогонки і почимчикували до Йосипа Дмитровича. Заходять. Він уже вдома був. Ставлять на стіл сулію, христосаються та поздоровляють його.

Посідали за стіл. Зав'язалась розмова. Йосип Дмитрович розповів, що в церкві його розпитували, як удалося спекти таку паску.

— Я їм, — каже, — секрету не розкрив. А сказав так, що паску пік не лише я сам, а й всі оleshнянські гончарі, що це наша спільна задумка і наша спільна заслуга.

— Почекай, так ми ж її не пекли, ти ж сам спік, — кажуть гості.

— Е, ні, ви також всі старались, — каже Йосип, — і всі пекли паски, і вони у вас не гірші, тільки що не такі великі, тому що у піч не влазили більші тазки. І тому у вас такі великі паски не вийшли.

— Йосип Дмитрович, ти й попам не розкрив таємниці, і нам її не відкриєш. Ми знаємо, що ти на слова скупий, нічого розказати не хочеш.

— Та розкажу я вам, тільки пізніше, а зараз скажу вам ось що. Треба робити не тільки горшки, а й ще дещо. А тепер добре подумайте, як би ви спекли таку паску, то може й додумались.

— Та ми вже думали, аж голова тріщить.

А було це діло так. Йосип Дмитрович дуже ретельно готувався до Пасхи. Як ніхто, він розрахував усе. Наробив гончарного посуду на горно, перед самою Пасхою випалив. Закінчив палити увечері, дав охолонути горну десь за північ. А жінці наказав, щоб тісто було готове. Приніс пасківник, який давно вже був у нього заготовлений, бо в нього давно була задумана ця ідея, ще з минулої весни.

Жінка глянула на пасківник і обурилась:

— Та що ти, Йосипе, задумав? Сюди ж багато тіста треба. Хай бог милує. Це ж діжка, а не тазок!..

— Скільки треба, стільки і вчиняй. Сама знаєш, тебе не вчити. Та слідкуй, щоб тісто гарно висходилося, щоб паска вдалася на славу. Це буває раз на рік. Нічого не жалій.

— Та це вже не твоє діло, — буркнула жінка. — А ти подумав, де ми її будем пекти?

— А це вже діло не твоє, а моє.

Жінка, зрозуміла, що Йосип щось задумав: “Якесь диво для свята утворить, на це він здібний, я його знаю. Ну, а все ж таки, де він думає пекти таку паску, коли ні в яку піч вона не влізе?” Ця розмова відбувалася, коли він палив горно.

І все вийшло так, як у тій казці. Йосип розбудив своїх синів, пішли розгружати горно. Засвітили заправлений керосином ліхтар. Йосип обкутався мокрим мішком, тільки очі видно ледь-ледь. Взяв він колясу до рук і почав витягати гарячий гончарний посуд. Температура в горні ще неймовірна. Мішок на голові тліє, його примочують водою, щоб не загорівся. Працювати треба дуже швидко. Вивантажують і складають обережно прямо на купу.

Закінчили, сіли на хвилинку відпочити. Сини запитали:

— Тату, і чого це така спішка, що ви серед ночі нас розбудили, горно вигрузили?

Сини ж нічого не знали. Йосип обнімає своїх синів і каже:

— У горні паску будемо пекти.

Пішли до хати, мати вже підготувала пасківник з тістом, винесли його і поставили прямо в горно. Йосип замазав пічку, всі щілини до одної, щоб не було протягу. Паска печеться, а надворі розсвітає. І так пахне — і пасками, що печуться, і тихим весняним теплим ранком...

Ярмаркові кольори

Як ви бачите, нелегке життя у гончарів. Тяжка, кропітка його праця. Але й це ще не все. І наробив, і випалив вдало, але щоб вижити, посуд потрібно ще й реалізувати. Чи продати на базарі, чи обміняти на продукти. Так, продав він на базарах свій посуд. Ви скажете, що це так і повинно бути, це вірно. Але це для гончаря було не так просто, як здається. Але не забуваймо, що в ті часи у нас на Слобожанщині кустарів, ремісників, а особливо гончарів було дуже багато. Значить була велика конкуренція серед них. До колективізації кожний гончар мав свій гужовий транспорт, цебто коня. Без цього транспорту гончар існувати не міг.

Незважаючи на всі ті труднощі, гончарям все ж легше було виживати, ніж іншим кустарям. На Слобожанщині були в той час дуже поширені ярмарки. Бувало, їде батько

на ярмарок чи на базар, бере й мене з собою. Я ще був малий, ще до школи не ходив, а свистульки вже умів робити і дуже пишався цим, бо вважав уже себе гончарем, хоч до гончаря мені було ще дуже далеко.

Продає батько посуд, а я виграю на своїх свистунцях. А гончарів понаходить дуже багато, і таких шкетів, як я, теж немало. Бо й інші гончарі брали з собою також своїх дітей, таких як я, і також із свистульками. То ми як підведем цей свист, що покупці аж вуха затуляють. Змагаємось не хто краще, а хто дужче свистить. Аж поки батько не скаже:

— Та перестань уже свистіти, піди краще трохи погуляй!

Це означало, що почався торг. Я вибігаю поза возом, а тут ще збігаються такі жалдаки як я, бо вони теж надочутили своїм батькам свистом. Тож щоб не заважали їм торгувати, нас повигонили. А нам того й треба. Ми були раді цьому. Гуляємо, бігаємо та доводимо один одному, в кого кращий свистунець, в кого сильніше свистить. І кожному думається, що в нього самий кращий. Діти є завжди діти.

А торг іде. Великий зелений майдан для торгів на Слобожанщині називали вигоном. Зліва від нього проходить дорога, а по праву сторону від дороги розмістився ярмарок. І чого там тільки не було! І брилі були, і картузи, і гармошки, і балалайки, і кондитерські вироби і багато чого іншого. Увесь вигін зайнятий. В центрі вигону карусель, грає музика, діти катаються на каруселі, а людей так багато, як море колишетесья. Понад дорогою розташувались гончарі. Вздовж дороги стоять вози, коні жують сіно, прив'язані до возів, вози позапінані ряднами, під возами сіно, яким пакували посуд.

У тиквах вода для пиття. А біля возів, з боку ярмаркового вигону, розставлені гончарні вироби. Такий довжелезний ряд, що важко й передати. Ген-ген тільки мріє край ряду. А біля возів все гончарний посуд. І чого тут тільки немає. Всякий посуд є. Від свистунця до шестивідерної макітри. Все можна вибрати й купити.

З боку вигона розмістились залізні вироби. Тут також можна купити що хочеш: рогачі, кочерги, чаплії, сапи, сокири, вила, лопати, копаниці, копачі, пилки різного роду. Поруч вироби з дерева: діжки, бочки, бочонки, березові коробки, кадуби, лаханки, цебри, корита, корзини, кошики малі й великі. Були й інші вироби, всіх і не перелічиш.

І все це вивозили на ярмарок на продаж кустарі. Це все те, що я запам'ятав, що діялось до колективізації. І тут почалась колективізація. Людей “попросили” до колгоспу вступати. Позабирали в людей коней, волів, корів для організації колективних господарств. І почалась боротьба з одноосібниками, ліквідація, або можна просто сказати, знищення кустарщини. А гончарі залишилися і до цього часу, та, на жаль, тільки одиниці. Так само і вся кустарщина взагалі. Загнали гончарів у глибоке підпілля. Коней нема. Глини брать не дають — що хочеш, те й роби. Деякі з них перекваліфікувались, роз'їхалися по підприємствах, дехто до гончарних артілей пішов працювати, які в той час організовувалися.

Пішов і мій батько на Сумсько-Степанівський горнянсько-черепичний завод, де був і гончарний цех. Отримав там однокімнатну квартиру для шести душ: батько, мати та четверо дітей було нас. Я в той час вчився у четвертому класі. Але мусив залишити школу, бо батько забрав мене до себе на завод учнем і помічником. Я вже повністю вмів поводитися з глиною і робив деякі гончарні вироби. Так що я був добрим помічником.

Спочатку ми жили і працювали там удвох з батьком. А через місяць-два батько забрав і всю нашу сім'ю, залишивши пустувати свою рідну хату. Це було в 1940 році. Прожили ми там з рік всього і почалась війна з німцями в 1941 році. Батька мобілізували в армію, а ми, покинувши квартиру, переїхали знову в своє рідне село Межиріч у свою хату. І тут я вже повністю почав гончарувати, допомагав вижити нашій сім'ї, бо я ж був старший син. Мені цього ніколи не забути. Я сам випробував і пережив той дуже тяжкий період. І бачив, як інші гончарські сім'ї виживали, причому зовсім молоді люди, підлітки та старі...

Тому й пишу я про долю гончаря. Наробить він, бідний посуду, випалить, а продати — теж проблема. Набере в мішок горшків, понесе на свій базар, продасть один-два, чи обміняє на продукти, а решту додому несе. Знову та ж конкуренція. Гончарів було багато, а покупців мало.

Граф Капніст

... **А** одного разу розповів мені мій дід таку цікаву бувальщину.

“Було це ще до революції. В той час всі гончарі возили на базар гончарні вироби власним транспортом, кіньми. Їздили на базар у Лебедин. Дорога проходила через село Михайлівка. А в цьому селі жив граф Капніст. У нього був свій власний кінний завод, де вирощували англійську породу племенних рисаків. Село Михайлівка було дуже красиве, мальовниче, розташоване понад річкою Псьол, попід горами, і оточене красивими лісами.

За річкою розкинулися зелені луки. Посеред села стояла красива церква, і, звичайно, був гарний графський маєток. А біля річки Псьол кінний завод графа Капніста. У самій Михайлівці земля була глиниста. А за річкою до самого Лебедина — сипучі піски. Граф побудував тут бруківку, шосейну дорогу з буличника, аж до самого Лебедина. Ця дорога збереглася ще й до сьогоднішніх днів. Граф Капніст володів усією Харківською губернією. Звання його було “ваше сіятельство”. На зиму граф виїжджав у Францію. По словах мого діда, граф і там мав свої маєтки.

В селі Михайлівка в графському маєтку та на заводі залишались люди, які в нього працювали. Вони взимку там і господарювали.

Граф в той час мав свою власну легкову автомашину. Звичайно закордонну, бо в нас в той час своїх машин ще не було. В суботу, як завжди, я напакував свого воза гончарними виробами, щоб у неділю раненько поїхати на базар у Лебедин, до якого було кілометрів з десять, а може трохи більше. Виїхав рано, ще й не світало, а з другої вулиці виїхав ще один гончар. Їдемо помалу, гомонимо між собою, а надворі тільки сіріє. Тут ще виїхало возів три і так назбиралось нас десять підвід. Їдемо й турбуємось, чи вдасться продати свій товар.

А в той час, коли продаси увесь віз гончарного посуду, то вторгуєш не більше чотирьох карбованців. І так їдемо з тривогою в душі, переїжджаємо через місток річки Псьол і повертаємо на Михайлівську дорогу, побудовану графом Капністом. А його, не знаю чому, всі люди називали не

графом, а грашонком. Їдемо по буличнику, вже гарно розвиднілось. От-от зійде сонечко. І треба ж такому стати-ся. Якраз в цей час їде граф на своїй автомашині. Машина розкрита, а швидкість така, як гарна коняка біжить. Ми стали звертати з дороги, щоб дати йому проїхати машиною. А коні машин не бачили, бо це було рідкісне явище, злякались і стали шарахатись.

Кінь одного з гончарів, Якима, піднявся на дибі, перекинув воза, поламав голоблі. Посуд побився. А Яким був дуже нервовою, гарячою людиною”...

І тут дід замовк, закурив спокійно, не квапиться розповідати. А мені не терпиться:

— А що ж було далі, діду?

— Та я, внуче мій, думаю, як передати тобі ті слова, які Яким викрикнув на графа в той час, коли таке трапилось, — відгукнувся дід.

“Яким розлютився дуже, та як почне лаятись на графа, і “грашонка” згадав тут, і бога, і апостолів, лаявся, на чім світ стоїть.

Граф це все почув, але не зупинився, а поїхав далі. А ми давай ладнати свої снасті, бо багато шкоди наробила ця машина. У того коні наритники порвали, в того черезсідельник лопнув, в іншого хомут розірвався. А бідному Якому найгірше: віз догори колесами. А навкруги порозлітались та побились гончарні вироби. Кінь з поламаними голоблями пасеться. Яким вовтузиться біля воза, хоче його підняти, але віз важкий і одному це не під силу. Він нервує, лається, мало не плаче. Тут підійшли ми всі до нього, гуртом підняли воза, поставили, допомогли чим могли.

Запрягли коней, трохи заспокоїлись і стали радитись, що ж робити далі. Яким каже:

— Та мені вже хоча б додому доїхати.

А всі ми йому:

— Та що ти, Якиме, поїдемо на базар. До Лебедина залишилось їхати кілометрів зо два, якось доїдемо. Ми ж тебе в біді не залишимо.

— Мені вже й їхати немає з чим, — каже Яким.

— Може з половина посуду залишилось цілого, то ще щось і вторгуєш, якщо буде гарний базар.

— Та де вже він буде для мене гарний, — буркнув він.

І все ж ми його умовили й поїхали. Їхали мовчки,

засмучені та невеселі. Першим порушує тишу Яким.

— Мені вже нічого немиле — ні посуд, ані базар. Я оце думаю, хлопці, що я натворив згаряча. Граф усе те чув, ви ж самі знаєте...

Ми це підтвердили: в нас також це з думки не сходить.

— Ти думаєш, Якиме, тобі одному від графа перепаде, думаєш, він замітив, хто це викрикнув? — спитав хтось.

— Ми всі однаково будемо відповідати.

Що вже буде, те й буде, думав кожний.

Доїхали до базару, вже й сонечко піднялося, уже й пізнавато. День обіцяв бути гарний — теплий і сонячний, відтак і базар буде гарним. Гончарів, крім нас, на базарі немає. Ми швиденько розшнуували свої вози, виставили в ряд гончарний посуд. Вже й торг почався. Навіть про графа забули. Всі ніби вже заспокоїлися. Торгуємо собі. Коли це бачимо, їде трійка, спереду, як завжди, сидить кучер, ззаду граф. І так близенько біля самих гончарів проїхав. А в нас вже душа у п'яти пішла. Настрій знову зіпсувався, всі упали духом, нічого немиле... Але торгуємо: що буде, те й буде.

Коли хвилин через п'ять знову їде ця ж сама трійка з графом Капністом, та вже їде не помалу, прямо летить і кучер направляє коні прямо на гончарний посуд. Гончарі ледь встигли відскочити до возів, покупці порозбігались хто куди. А трійка так і проїхала по гончарному посуду. У всіх десяти гончарів аж череп'я торохтіло. А далі — знову: розвернулась трійка, і з іншої сторони проторохтіла вдруге по цілому ряду гончарного посуду, вже потовченого та побитого раніше. Оце натовк череп'я... І трійка зникла.

— Черепки то черепки, а щоб не було іще й гірше, — сказав хтось із гончарів.

Повибирали гончарі з недобитків де ціліший посуд, хоч там уже після такого погрому мало що залишилось: в кого троє, в кого п'ятеро, в кого й того менше.

— Ну що, хлопці, — каже Яким, — поторгували?

Яким був сміливою людиною і з великим гумором, тепер він уже нічого не боявся.

— Хай хоч трохи коні поїдять сіна, і будемо запрягати та й поїдем помалу додому. Тепер спішити нема чого.

А тим часом приходить до них посланець і каже:

— Граф наказав, щоб ви всі вдесьятох були зараз же у нього в конторі.

— От тобі й на, — мовив Яким.

Заходимо в контору всі вдесьятьох. А там граф і ще один чоловік. Як ми потім дізнались, це був касир. Граф пронизав нас усіх очима з ніг до голови, подивився так уважно на нас і наказав усім вийти і чекати за дверима. Ще він сказав, що буде визивати нас по одному і щоб були готові відповідати на його запитання. Вийшли ми всі в коридор, чекаємо поки визвуть. Раптом виходить від графа касир і записує наші прізвища. Записав і пішов мовчки.

А ми стоїмо, хвилюємось. Нарешті визвали одного. Зайшов у контору і, слава богу, вскорості й вишов, та такий радий, довольний, усміхається. Визвали слідуючого. І він пішов, а ми тим часом розпитуємо:

— Розкажи, Миколо, як там, що запитував граф?

— А граф запитував, скільки коштують усі мої горшки.

Я йому сказав, що вони коштують чотири карбованці.

— І що, він дав тобі?

— Дав, — каже Микола. — Дивіться, ось вони.

І показує три карбованці і один карбованець у руці.

— Та це ж можна корову купити за ці гроші. А я ж ще й на базарі карбованця втругував. Тепер я маю вже п'ять карбованців! — радіє гончар.

— Тобі повезло, — сказали гончарі.

Поки ми говорим, виходить з контори слідуючий, сіяючий, усмішка до вух.

— Ну? Як? — питаємо його.

— Та як... Запитав, скільки увесь посуд мій коштує. Я не розгубився і сказав: п'ять карбованців. Граф сказав касиру: "Видай йому п'ять карбованців". І той видав.

— Я ніколи б у будь-який добрий базар не втругував би стільки, — ще один радіє.

І так один заходить, другий виходить...

І дійшло діло аж до вісьми карбованців. Хто скільки скаже, граф стільки й платить. А Яким хвилюється, не знає, що й думати. Залишились вони вже вдвох з Грицьком. Яким подумав: якщо зараз визвуть першого Грицька, а не мене, то це означає, що граф добре мене запримітив і запам'ятав, як я його лаяв, коли він їхав машиною і накоїв нам лиха. І він щось задумав недобре зробити зі мною... Коли так і є — визивають Грицька першого, а Яким залишився один-однісінький. Всі гончарі з грошима пішли до своїх

взовів. Ну, думає Яким, все — мені гаплик. Прийдеться одному таки відповідати за свій язик. Але що буде, те й буде, підбадьорив сам себе.

Хоча б Грицько швидше виходив, а то щось довго його немає, чи то може так здалось йому. І дійсно, Якому ці одна-дві хвилини видались за годину. Адже так і в народі кажуть: чекати і доганяти дуже довго здається. Раптом виходить Грицько, такий радий, веселий, що й не впізнати його.

— Ну що там, Грицько? — питає його Яким.

— Та ось що, — показує гроші, розтуливши долоню.

Не роздивися Яким, скільки їх там було.

— Заходь і ти, вони сказали, щоб ти зайшов, а я побіг до коней...

У Якіма й серце затьохкало, а заходити треба. І він зайшов. Сидить граф, сидить касир з ящичком, в якому гроші. І тут граф питає:

— Так це ти і є той самий Яким, що так безбожно матюкається?

— Так, ваше сіятельство, — сказав Яким.

— О, а ти все-таки молодець, що визнаєш свою вину.

Підвівсь, підійшов до касира і шепнув йому щось на вухо. Той вийшов. Через деякий час заходить, а з ним здоровенний мужик з десятьма лозовими різками. І питає, кого тут ще треба пороть. Поставив свої різки в куток та чекає. У Якіма все похолоділо, і в голові помутилось.

— Так ось що, Якіме, — сказав граф. — Якщо ти зараз повториш всі свої слова якнайточніше і так само голосно, як ти кричав тоді, коли твій віз перевернувся, це полегшить твою кару, а якщо ні, то сам здогадуйся.

Яким подумав-подумав, що йому однаково, більше вже нема чого втрачати — була-не-була. Та як загне на всю контору... А голос в нього був сильний, гучний, — і сказав все точно, як було при зустрічі з графом.

Граф засміявся, а потім питає:

— Так, Якіме, так скільки твої горшки коштували б?

Яким подумав: “Все одно граф мені грошей не дасть, а різок не минувати” — і випалив:

— Десять карбованців, ваше сіятельство!

— Видай йому десять карбованців, — звелів касиру.

Той витяг з ящичка новенькі десять карбованців одним папірцем і вручив їх Якому. Яким узяв їх тремтячими рука-

ми і поклав у бокову кишеню піджака, подякувавши. А сам ніби закам'янів, чекаючи на різки.

— Все, Якиме, можеш іти, — каже граф, — чого ж ти ждеш? Там уже всі твої друзі додому поїхали.

І тут Яким не витримав, впав перед графом на коліна і заплакав так, як ніколи з ним цього не траплялось.

— Що з тобою, Якиме, встань! — проговорив граф. — Тебе ж ніхто не бив і навіть не лаяв.

А Яким так плакав, що й слова не міг вимовити і показав рукою на різки, що стояли в кутку. Звівсь Яким, хлипаючи та обливаючись слізьми, низенько поклонився графу і вийшов з його контори.

А його колеги-гончарі веселі, в хорошому настрої збиралися додому, пакували свої пожитки на вози, підгодовували коней. Якимовому коню теж підкинули сіна. Та й турбуються, піджидаючи його: “І чого це Якима так довго немає? Нас же швидше відпустили. А його одного граф так довго тримає. Невже...” Коли глядь — іде Яким. Та такий, що й не розбереш — який. Ніби й веселий, ніби й заплаканий. Дивно...”

Шляхи виживання

Тож отак ми вже й дізналися про долю гончаря до і після революції, аж до колективізації. А яка була його доля у сам період колективізації? Це був надзвичайно тяжкий період виживання. Ні транспорту, ні глини... А сім'я, діти? Як вижити, чим їх прогодувати?.. Іти до колгоспу — значить перекваліфіковуватись, бо гончарі та їхні сім'ї мало діла мали з орною землею. Їх земля — це глина, на якій нічого не родить, а сім'я привчена до гончарської справи. Та й в колгоспах тоді не солодко було. Люди повіддавали в колгоспи не тільки коней, волів, корів, а й увесь інвентар, усі знаряддя праці. А від цього ні грошей, ані хліба ще не мали.

Так що й колгоспникам не мед пився, не тільки гончарям. Почали створювати колективні гончарні господарства, артілі. Їх організовували в основному при цегельних і черепичних заводах. І всі гончарі почали вступати в такі артілі. Але приймали до них не абияк, а за конкурсом, відбирали найкращих. Бо гончар гончарю є різниця. Були гончарі — справжні майстри своєї справи, які розуміли мистецтво і

працювали творчо. А були такі, яких люди називали туліями. Тому-то й організовували конкурси по відборі кращих гончарів.

Пригадується мені й таке, як у нашому селі гончарі до гончарів на поденну ходили гроші заробляти. А робилося це так. Наймають гончаря на день, бувало й на кілька днів. І він з раннього ранку до пізнього вечора працює, майже не встаючи з-за круга. Господарі дуже добре годували їх тричі на день, а ввечері при закінченні роботи виплачували гроші за роботу, таку суму, за яку домовились. Це й була поденна робота. Бувало, наробить гончар дома посуду, заставить ним усі п'ятра, усі місця, що нема, як кажуть, де й курці клюнути, а поки посохне — гончар може йти на поденну роботу.

Жінка з дітьми доглядають за посудом. Притирають, перевертають, складають вже сухий. Немало ходив по поденних і мій батько. Та й мені під час війни дісталось цього хліба. Яка це тяжка праця. Цілісінький день відкрутити того гончарного круга ногами, скільки треба перемісити і передавити тієї глини руками. Ідемо з поденної, коли вже й сонечко зайшло, і не відчуваєш ні рук, ні ніг, і ніяких сил вже немає, але радий і довольний, бо заробив гроші.

На поденну просили тільки кваліфікованих, справжніх майстрів. А хто в основному їх кликав на поденну? Та гончарі ж і кликали, які були в цій справі слабенькі. Я хоча ще й малий був, але пам'ятаю, як приходив до мого батька один чоловік, сам гончар, і просив:

— Іван Андрійович, прийди до мене хоч на день, нароби посуду. Я тобі що скажеш, те й заплачу!

А мій батько йому:

— Та що ти, Федоре, сам не наробиш, ти ж — гончар?

— Я-то гончар, да не такий, як ти, і хочу, щоб ти мені наробив.

— Федоре, ти ж бачиш, що мені самому треба доробляти горно, і я не маю часу. Хіба, може, як управлюсь, то аж післязавтра.

— Та добре, — каже Федір, — може на цьому тижні підскочиш, я чекатиму.

— Не знаю, — відповідає батько, — побачу, точно обіцяти не буду.

Якщо вже й піде гончар на поденну, то господар застав-

ляє робити такий посуд, який потрібно йому. Ї це зрозуміло, — найнявсь, як продався: мусиш виконувати волю господаря.

Не кожен гончар міг зробити будь-яку посудину. Тому наймали таких, які могли зробити те, що їм захочеться. Були в нас і такі люди, зовсім не гончарської сім'ї, але, щоб виживати, займалися гончарством. То вони наймали гончаря, щоб повністю наробив горно посуду. Землі у них не було, і вони жили гончарством, хоч їм було ще важче.

У нашому селі був гончар Іван Пимонович, він з слабе-
ньких гончарів, теж ходив на поденну, але не сам, а удвох із жінкою. Його не так часто кликали. Та бували такі випадки, коли всі гончарі зайняті і немає кого покликати, а час не жде. Тоді й кликали Івана Пимоновича. Одна жінка, в якої чоловік був гончарем, але помер, продовжувала з дітьми його справу, займалася гончарством. Вона шукала-шукала гончарів, щоб найняти, нікого не знайшла, бо в той час усі були зайняті. Ось тоді вона й звернулася до Івана Пимоновича, попросила його чемненько. Він згодився, але запитав:

— А яку посуду я буду в тебе робити?

— Я хотіла б, щоб макітер великих мені зробили і ще дещо.

— Тоді я посовітуюсь, — каже, — з жінкою і прийду.

Домовились. Заходить Іван до своєї хати. Жінка щось робить в своїх справах. Він гукає:

— Наталко! Іди сюди! Поговорити треба.

— А що там таке трапилось?

— Та ось приходила Химка, мене на поденну кликала.

— Та чого ж, іди, як люди кличуть.

— Так вона сказала, що треба великі макітри робить, а в мене вони, знаєш сама, які виходять. Одна крива, а друга нерівна...

— Та всерівно, Іване, треба йти, бо гроші дуже потрібні. А знаєш що, Іване, давай підемо вдвох. Ти будеш робити, а я буду дивитись і підказувати. Як почне куди хилитись, я скажу "Годі!", то ти й закінчуй.

— То й добре. Так і зробимо! — відповідає. — Тільки ж ти дивись добре, тобі збоку видніше, щоб вони хоч трохи були схожі на макітри, а то завжди на бік хиляться та, розвалившись, падають.

— Та я тебе тут виручу, — каже Наталка, — візьму із собою рушника.

— А навіщо? — питає Іван.

— Як навіщо? Тільки макітра буде хилитись, ми її — раз, і підпоясаємо рушником, щоби не розвалилась...

(Для гончаря то великий сором, якщо макітра розвалиться. А Іван і для себе наймав кращих гончарів, щоб робили йому макітри, бо сам робити їх до ладу не вмів. Бувало, зробить удома їх кілька штук, то ніде й збути не може, на базарі їх ніхто не хоче купувати: вони криві, кособокі. А тут треба йти на поденну, та ще й макітри робити, хай їм цур!).

Але ж грошей якраз дуже треба. Тож і рішилися: “Завтра й підемо”. Встали раненько, до схід сонця літнього дня, взяла Наталка рушника і пішли. Дивиться Химка у вікно: “І чого це Іван іде з жінкою? Може, Наталка ревнує та не пускає його одного до вдовиць, — подумала Химка, — ще чого не хватало!”

Заходять до хати.

— Здрастуй, Химочка, як ти тут? — обіймає і цілує її Наталка. А Химка їй:

— А чого це ти, Наталко, зі своїм чоловіком скрізь ходиш, боїся, щоби його ніхто не вкрав, ревнуєш чи що?

— Та ні, Химочко, бог з тобою, я прийшла йому допомагати.

— Ти що, за кругом за нього макітри будеш допомагати робити, чи що ж ти будеш йому допомагати?

— Та він в мене щось захворів, цілу ніч кашляв. Я його не пускала. А він сказав, що раз пообіцяв, то треба йти. От я й прийшла з ним, може погано йому стане, то хоч додому відведу, — відкручувалась Наталка.

— Ну добре, — каже Химка, — сідайте, поснідаємо, я йому наллю міцненької, він вип’є і видужає. А тоді вже й за роботу.

Поснідали. Іван нарвав з глини грудок на макітри, сідає за круг, працює. Перед ним на стільці сидить Наталка, тримає рушника. Химка десь у хатині порається коло печі. Іван розкрутив круга, притис грудку глини, яка важила кілограмів з десять, підтяг, осадив її, знову підтяг. Витяг її вже до половини, а макітра й похилилась. Наталка кричить:

— Не тягни, Іване, почекай, може я її підправлю, — і обпоясує макітру рушником. А Іван засунув руку в середи-

ну макітри, тягне її на другий бік, щоб урівноважити, бо макітра сильно нахилилась на один бік.

Удвох вирівняли її трохи.

— Дивись, Наталко, не хилиться вже?

— Та ніби ні, слава богу, — каже Наталка. — Рушника ще не знімай, бо може похилиться ще. А тепер давай її зніmemo з круга і поставимо на лаву.

Бере Іван гончарний дріт, зрізає макітру на крузі. Обережно взяли макітру вдвох з Наталкою і перенесли на лавку. Іван подивився збоку на макітру та й каже:

— Та вона ж не те що на макітру, а ні на що не схожа!..

— Нічого, — каже Наталка, — в гурті продасть, на неї теж покупці знайдуться.

Сідає Іван за круга і робить другу макітру. От ще раз потрібно взяти ножиком і буде добре. Тільки почав знову брати ножиком, а макітра почала сідати.

— Досить, досить! — кричить Наталка, — вже готова.

Іван зупинив круга, почав підправляти макітру й каже:

— Давай швидко рушника.

— В мене нема. Я ж одного тільки взяла.

— Химко, в тебе є рушник? Дай нам його!

Химка подумала, що може руки треба витерти, та й каже:

— Є, іди візьми.

Вона й не знає, що там робиться. Наталка схопила рушника, підпоясали й другу, поставили на лаву.

Почав Іван робити третю макітру, і знову те ж саме.

— Та що це таке, не збагну?! Чи глина погана? — сердиться Іван. І до жінки: — Іди бери ще рушника, бо зараз впаде.

Наталка побігла, а Химка на той час десь вийшла з хатини. Схопила Наталка першого ліпшого рушника, що лежав на столі, принісла, зв'язали й цю макітру та поставили на лаву. І стоять на лаві три макітри — криві, перекошені, на боки поперехилилися, рушниками підпоясані...

Іван знову взявся до роботи, тягне грудку, старається, піт з нього тече. Входить Химка, питається:

— Ну що, як іде робота?

А Наталка їй назустріч:

— Химко, пробач мені. Тебе якраз не було в хаті, то я взяла там рушничок на столі. Йому нічого не станеться, він

відпереться і буде чистенький, — залепетала Наталка.

Химка, як глянула на лавку, як побачила ті макітри, — аж руками сплеснула. Боже мій! Всяке бачила, а такого дива ще не бачила...

А Іван крутить, доробляє четверту макітру. Макітра велика. Іван тільки закінчив її, став вилазити з-поза круга і каже, що трохи вдалася. І тільки хотів ступити на долівку ногою, а круг як окрутнеться, а Іван як зачепить ту макітру, а вона як почала хилитися на бік... Іван підхопив її обома руками, тримає, а Наталка кричить:

— Дай, Химко, рушника швидко!

— Та де ж я наберусь їх, як у мене всього в господарстві три рушники, — закричала Химка.

А макітра хилилась-хилилась, та й розвалилась прямо в усіх перед очима.

Було розмов і сміху на все село про ці макітри... А Івану Пимоновичу все байдуже. Настав такий час, що ні коня, ні глини немає, а про поденні тепер нема чого й думати. Треба вступати до якоїсь гончарної артілі. А в нашому селі при цегельно-черепичному заводі якраз організовувалось таке гончарне підприємство. Почув Іван Пимонович, що прийматимуть на роботу гончарів. І зібралось їх, гончарів, чоловік з двадцять. Приходять на завод. На заводі вже утворили приймальну комісію, поставили гончарний круг, заготовили глину. Серед гончарів був там і мій батько.

В приймальній комісії, яка складалася з трьох чоловік, був і сам директор заводу. Вийшов він і сказав:

— От що, товариші, нам потрібно на роботу дванадцять хороших гончарів, справжніх майстрів своєї справи. А вас, як бачу, прийшло набагато більше. Тому ми будемо приймати на роботу за конкурсом, щоб не ображалися. Давайте почнемо. Хто перший? Давай, Захар.

— З чого починати? — питає Захар.

— Та почнемо з горщика.

Захар був добрий майстер. Сідає він за круга — і за кілька хвилин горщик готовий: гарний, нічого не скажеш. Годиться! І так, один за одним, проходили гончарі конкурс. Дійшла черга й до Івана Пимоновича.

Сів він за круг, зробив горщика, але не витримав у пропорції. Вийшов надто широкий.

— Вставай, Іване, не годиться.

— Та я ж можу зробити і ширший, і вужчий, — каже Іван.

— Вставай, вставай, і так великий шмат м'яса влізе у нього, — сказав директор. — Хто наступний?

І так відібрали дванадцять справжніх гончарів.

— А решта — вільні, — додав директор.

Як бачимо, і тут Івану не повезло. Та й не тільки Івану...

В роки війни

... Тяжко жилося людям, особливо в 1930-1933 роках. То були страшні часи. Ні з ким тоді не рахувались. Люди були і голодні, й пухлі ходили, і лежали нерухомими трупами попід тинами. Голодомор. Він промайнув ніби страшний сон, як якась жорстока кара, наслана всевишнім на людей. Чому я його вважаю страшним сном? Тому що голодомор був недовго, всього рік тривав. Але ж скільки людей загинуло за цей тяжкий і страшний рік...

В 1934 році вже було трохи легше. Ніби сонце ясніше стало, небо ніби оновилося й оновилася знову наша матінка-земля. Так здалося сільським людям після такого великого горя. Боже, за що цей бідний, нещасний люд так мучиться на цій землі? Відповідь одна: мабуть за те, що трудиться на ній щиро та слухняний, як та овечка...

Почався 1934-й. Колективізація майже закінчилась, ніби страшний ураган пройшов. Час біг невпинно. Життя помалу стало нормалізовуватися. Колгоспи здіймалися на ноги. З'явився хліб і до хліба: Було м'ясо, сало, молоко. Ціни на харчі падали. Але гроші цінилися, бо їх у селян майже не було. У них замість грошей лише були палички-трудодні. На свої зароблені трудодні колгоспники одержували в колгоспі зерно, овочі, картоплю, кавуни, сіно і навіть мед. У колгоспників було по 50-60 соток землі. Так що картоплі не було де дівати. Та ще як у кого було багато трудоднів — то жити можна. Так було вже у передвоєнні роки. Я сам відпрацював у колгоспі п'ятнадцять років, тільки вже в післявоєнні 50-60-і роки, за своєю спеціальністю, налагоджував гончарне виробництво. Заробляв багато трудоднів, на які одержував зерно: і жито, й пшеницю, і гречку, й просо.

Привезли мені одного разу парою коней віз картоплі — дві тонни, висипали серед двору, а в мене ще й погребка не було, де її зберігати... Через день — ще тонну привезли. Заробив — одержуй! Та й на своєму городі вродило картоплі чимало. Мусив копати ями і ховати її на зиму, щоб до весни збереглася. Колгоспи в той час повністю забезпечували своїх колгоспників продовольчими товарами.

На підприємствах було складніше. На прилавках магазинів різноманітних продуктів було багато, а грошей у людей — мало. А жити ж якось треба було. Дисципліна була надзвичайно суворою. За п'ятнадцять хвилин спізнення — судили. Багатих серед людей не було. Всі були майже рівні. Йшов 1940-й рік. Життя налагоджувалось. Установлювався нормальний рівень життя. Гончарі уже й самі не хотіли кидати підприємства. Та й для чого, коли там була налагоджена конвейерна робота. Гончар знав своє діло: з готової глини робив посуд, виконував норму. Відробить вісім годин, помие руки — і вільний іде додому. Інші операції, такі як заготовка глини, сушіння, випалка — це вже справа інших робітників. А заробітна плата була не менше трьохсот крб. Я в той час вже був учнем у свого батька, який працював гончарем на Сумсько-Степанівському заводі, де було організоване і гончарне підприємство. Я був ще підлітком, але вже й працював потроху. Допомогав батькові і робив деякі невеличкі керамічні вироби. Мені ще не мали права давати зарплату, але виписували її на батька.

Запам'яталось мені на все життя, як я заробив свою першу зарплатню. А було це так. Наш гончарний цех одержав велике замовлення на керамічний посуд. Гончарі були незадоволені, бо чашки малі дуже, а їм їхніми дорослими чоловічими руками та з їх силою краще робити великий посуд. Але замовлення виконувати потрібно. Тож гончарі розподілили його між собою порівну на вісім чоловік, які працювали в гончарному цеху. Це був новий, недавно збудований гончарний цех.

А в старому цеху вчилися і вже навіть працювали учні гончарів. Був там і я. Гончарі вже почали виконувати це держзамовлення — робили чашки. Такі невдоволені та сердиті...

— Ліпше великий посуд робити. Зробив одну макітру — і маєш тридцять літрів. А що ці чашки? Півдня робив, на-

ліпив сорок штук — це лише двадцять літрів, бо чашки півлітрові. А тепер ще треба до кожної чашки ручку прищипити. Скільки часу витрачається! І де вони взялися з цим замовленням?..

За одну чашку платили двадцять копійок. А мій батько як робив собі великий посуд, так і робить.

— Іване Андрійовичу, а коли ж ти будеш свої чашки відробляти?

— Та ще встигну, — каже батько, усміхаючись, — ще може й вам допоможу... І чого ви так за мене хвилюєтесь?

А я вже на той час робив чашки будь-якої форми і такі красиві, що красивішої ніхто з гончарів не міг зробити. Я на них вчився гончарувати. І це була для мене сама любима робота — робити керамічні чашки. Я робив їх швидко і якісно. Та ще й рука в мене була мала і натренована. Я за зміну міг зробити — коли з охотою і постараюсь — до ста п'ятидесяти штук. Батько, було, й каже мені:

— Будеш робити чашки у старому цеху по двадцять копійок. Що заробиш — усі гроші твої. Сам підеш їх одержувати. Це буде твоя перша зарплата.

Так мене батько заохотив, що в мене не вистачало терпіння дочекатися ранку. Тільки розвиднілось, я встав і пішов у цех робити чашки. І відробив я батькову норму швидко. Потім став робити й за інших гончарів, і цим допомагав їм. Вони ж не ходили до старого цеху й не знали, що там робиться. А одного разу мій батько встав з-поза круга та й каже:

— Хлопці, та кінчайте ви вже ці чашки робити, бо вже й занудились над ними.

Ті попіднімали голови:

— А хто ж їх за нас відробить?

А батько їм у відповідь:

— А мій Яків. Ви ж не були в старому цеху, то підіть, подивіться, скільки він їх вже наробив.

Вони зразу ж повставали з-за круга.

— А-ну ж, пішли, побачимо.

Я зиркнув у вікно, побачив їх і подумав: “І чого це всі гончарі на чолі з моїм батьком йдуть до нашого цеху? Може щось трапилось?” Заходять, а я працюю, аж круг шелестить. А навкруг все завалено й заставлено чашками... Подивились вони, покрутили головами:

— Оце так чашки, — сказав мій хрещений батько, — ми з тобою, Іван Андрійович, такої чашки не зробимо. Молодець, Яків.

— Так у нього ж яка рученька! А яка у нас ручища... А подивіться, як він вправно й швидко робить їх. Йому це ніби за іграшки, а ми так мучимось над ними. Ну, то пішли, хлопці, не будемо йому перебивати хліб.

Вони мене може й перехвалили. Але я став ще з більшою натугою працювати, поки не відробили замовлення. Так я заробив свою першу в житті заробітну плату. Батько, мабуть, домовився з бухгалтером, бо свої гроші він одержав і приніс додому — двісті дев'яносто шість карбованців — як зараз пам'ятаю.

— Тату, а мою принесли? — питаю.

— Та ні, не дали мені. Таку зарплатню хай хто заробив, той і одержує. Так що іди, сам одержуй.

І я побіг — вперше в житті — одержувати свій зарбіток. Бухгалтер відрахував мені аж триста десять крб. та й каже:

— Ти самий менший, а отримав найбільшу зарплату.

Узяв я ці гроші, і радий такий побіг додому.

— Так що, отримав? — питає, сміючись, батько.

— Отримав, — кажу, — ось вони.

І віддаю гроші батьку.

— Ні, це твої, сину, гроші, бо твоїм потом зароблені.

— А що я з ними буду робити?

— Що хочеш, те й роби, ти ж заробив їх. Але ліпше давай порадимось. Щоб ти хотів купити на ці гроші зараз?

— Печива, — кажу я.

Я дуже любив сухе печиво. Воно для мене було найсмачнішим і якимось особливим, хоч і дороге проти іншого печива. Та всі його любили. А коштувало воно, точно й не пам'ятаю, мабуть, карбованця за кілограм. Бо в передвоєнні роки продукти були дешеві, а гроші — дорогі. Батько дав мені п'ять карбованців з моїх грошей та й каже:

— На, та йди купи те, що тобі подобається. А на решту грошей знаєш, що ми тобі купимо? Пальто на зиму купимо тепле.

— Добре, — сказав я й побіг до магазину, який був при заводі. Подаю я продавцю свої п'ять карбованців й кажу:

— Мені дайте отого сухого печива.

Він питає:

— Скільки тобі?

— На всі гроші, — кажу.

Продавець мене добре знав, чий я, важить мені повну тарілку, що на вагах, печива і питає:

— Куди тобі його висипати?

А в мене не було з собою нічого, а паперу в той час та кож не було. Так я те печиво — то в кишені, то у пазуху ледь-ледь запакував. Продавець дає мені здачі чотири карбованці з копійками, та й каже:

— Оце як поїси це печиво, то прийдеш, і я тобі ще зважу, скільки потрібно, тільки не загуби гроші.

Я й побіг. Заліз на другий поверх недовкритого будинку, сів там у затінку й почав їсти печиво. Їв-їв, поки не наївся. А його ще більше половини залишилось. Тоді я погукав своїх хлопців-товаришів, пригостив їх, і вони так поласували тим печивом, що й дали йому лад. Та з тих пір я не люблю ніякого печива. І до цього часу. Оце так мені запам'ятався мій перший заробіток.

Я добре пам'ятаю життя передвоєнних сорокових, особливо люди запам'ятаювались. В магазинах продуктів було вдосталь. Був і хліб, і до хліба. Базари завалені продовольством. Все було дешевим, доступним кожній людині. І робітники, й колгоспники жили добре. Тільки б і пожити людям...

Та раптом друге горе, ніби сніг упало на голову. Але то був не сніг, то бомби посипались людям на голови.

Страшна війна з німцями-фашистами запам'яталась усім: і дорослим, і дітям. Всі, хто залишився, пережили це горе. Німецькі літаки бомблять місто Суми, а це дванадцять кілометрів від нашого заводу, де ми жили і працювали. Бомблять аеродром — в п'яти кілометрах від нас. Бомблять станцію Торопилівку — то вже зовсім поряд з нашим заводом. Такий страшний стукіт-гуркіт, плач, стогін кругом... І все це на наших очах. Всіх гончарів, і мого батька в тому числі, мобілізували в армію, і пішли вони воювати із загарбниками фашистами. На заводі робота припинилась — не до того було. І наша сім'я повернулась у своє село Межиріч, в свою хату, де й переживали ми війну. Як же тяжко було в ті часи жити!.. Кругом, особливо в містах, одні руїни, в селах — попелища, всі хліба на полях погоріли, та й нікому було їх збирати. В селах позалишались старе та мале, та

бідні нещасні вдови, жінки-трудівниці, які в селах витягували на своїх плечах увесь тягар цієї страшної війни. Тож прийшли ми в свою рідну хату, нас уже четверо. Батько на війні, маленьку сестричку Віру поховали ще там, при заводі. Я старший син у сім'ї. З чого починати? Їсти нема чого, одна лиш вода не куплена.

— Мабуть починати треба с гончарства, — каже мати.
— Інакше ми не виживемо.

Що ж, тоді треба їхати по гончарну глину. Беремо возика на двох дерев'яних колесах удвох з молодшим братом Костею й голодні поїхали шукати глину.

— Поки привезете глину, може я придумаю вам що-небудь поїсти, — кричить услід мати.

А їсти так хотілося...

Й почалися дороги... і пил, і туман, холоди й тривоги, й степовий бур'ян. Ой, як вони пам'ятаються, ці колючі степові будяки. Тягнемо, бувало, возика удвох з братом, наваленого горшками, на базар за сімдесят кілометрів. Туди було важко везти, а додому ще важче. Грошей в той час не було, та й не потрібні вони були нам, бо горшки ми міняли на зерно, на насіння, на інші продукти. І не одні ми тягали возиком посуд. Нас, таких молодих гончарів, пар п'ять, значить і возиків п'ять. На кожний возик по два чоловіка. Бо один чи два возики не ризикували виїздити. Гуртом — і веселіше, і безпечніше. Адже дороги були лише ґрунтові, ні шосейних, ні асфальтових доріг не було. Восени, коли ідуть дощі, — болото, самотужки возика не витягнеш. Взимку — снігові замети, сильні морози. А влітку докучали оті будяки... Виїжджаємо — ще сонце не сходить, а починає заходити, коли тільки-но доїжджаємо.

— А по скільки ж вам, діти, років? — бувало, попитає хтось.

Тягли ж бо ці возики з тяжким вантажем не дорослі, навіть не підлітки, а діти, бо всі хотіли їсти. Бувало, їдем степовим шляхом — ген-ген село тільки мріє. Дорогою до нього далеко. Давай поїдемо навпрошки, через поле до того села, що мріє. А поля позаростали бур'янами та колючими будяками. Будяки ті в зріст людини, а ми — діти, та ще з тягарем. Яка це була мука. Всі ми босі, ноги поколоті, кров цебенить. Було це на початку осені. Колючок тих повно було і в ногах, і у долонях теж, повно їх і в голові, і за комі-

ром. Заїдемо до кого-небудь з людей, попросимось переночувати. Та майже всю ніч не спимо, не відпочиваємо, а один в одного колючки видлубуємо. Гріємо воду та рани промиваємо, бо вранці-раненько, ще й сонечко не зійде, — знову в похід. Центральні шляхи обминали, бо по них рухались німецькі обози, танки і колони машин.

Як натрапимо до глухого, заможного села, де ще не побували німці, то виміняємо за свій гончарний посуд і сала, й масла, і яець, а на центральних шляхах німці перестрічали і такі продукти в нас відбирали. Правда, давали нам за них декілька німецьких марок. А що ти за них купиш, якщо вони не ходять у нас. Але на такий харч нам везло дуже рідко. Частіше міняли на зерно, картоплю, буряки, крупу. Веземо назад возика, а він удвічі-втричі важчий від возика з горщиками, що везли з дому. Бо ж на возику — зерно, картопля й інші продукти. І який тяжкий цей возик, та треба його тягти додому. А домівка ще ой як далеко! І таки треба подолати цю відстань. А раптом пішов дощ. Уявіть собі, як тягти возика з таким вантажем в зворотньому напрямку, як подолати ці кілометри!.. А ми з усіх сил тягнемо ті возики. На колеса поналипало грязі, змішалось з бур'янами так, що не можна тягти возика. Один одному допомагаємо. Відчищаємо колеса від грязі, але це ненадовго. Вони знову залипають чорноземною гряззю. На базар доїжджали за один день, а коли додому повертались, то, бувало, й два, й три дні їхали. На ночівлю зупинялися, де прийдеться. Якщо доберемось до першого ліпшого села чи хутора, то, вважай, нам пощастило. А часто, бувало, ночуємо в старих скирдах соломи, серед поля. Повискубуємо собі нори, позалазимо в прілу солому, — а там стільки мишей, пацюків!.. Тільки почнемо засипати, а тебе за палець на носі — кусь! Щип! А хто — невідомо: чи пацюк, чи миша. Ми ж-то були босі. Як ти будеш спокійно спати? А як настане зима, то тягнеш санки по заметах та в морози. Черевики драні, а, бувало, в кого-небудь і зовсім розірветься, тоді обмотували ногу якимось ганчір'ям, — так і додому доїжджали. І ноги обморожували, і щоки, і вуха, чого тільки не траплялось цим гончарям. Доберемося нарешті додому, в свою рідну хату, — якою вона здається затишною, такою привітною й ласкавою, як рідна ненька!..

Довелось нам, гончарям, потягати скрізь і всюди і вози-

ки, і санки. Де від нас ті Терни, Білопілля, Гадяч, Лохвиця, Недригайлів, Комишанка, Миколаївка, Василівка, Буринь, Бобрик, Веприк, Вистороп, Валки?.. Навіть до Ромнів добиралися. А це ж дев'яносто кілометрів від мого села Межиріч. І все — возиками та санками долали десятки кілометрів у дощ і сніг по ґрунтових дорогах. “Ех, дороги!..” Довелося багато об'їздити, тобто, обходити — це правильніше буде. Та якби ж тільки ходив, а то ще й такий тягар тягли за собою ці бідні гончарі. В тому числі і я, бо не минув я жодної дороги, про яку тут згадано, разом зі своїми однокашниками-гончарями. Ось так і пройшло моє “щасливе” дитинство. І не тільки моє. Така доля спіткала всіх молодих гончарів-підлітків на той час. Якщо хтось запитає, чому гончарі так далеко їздили, так мучились і, переважно, молодь, а не дорослі, — то відповісти на це запитання можна одним словом: війна. В селі Межиріч жили майже одні кустарі. З них багато гончарів. Землі у них майже не було. Запасів ніяких теж не було в людей. Навколишні села були забезпечені гончарним посудом, бо в селі Межиріч кожного дня був свій базар. Гончарний посуд був дуже дешевий. За гарний горщик давали десять картоплин. А гончарів було багато. Тому й їздили у ті місця, де не було зовсім гончарів, де люди займалися виключно хліборобством, і в них за посуд можна було вигідніше виміняти різний харч. По-друге, всіх дорослих мужиків забрала війна, в тому числі й гончарів. От і залишились тільки молоді гончарі — учні своїх батьків, та підлітки, які не підлягали мобілізації, та старці, а також жінки та діти. Кому ж, як не молоді прийшлося потягати ті санки та возики по всій області?

Пережив наш народ і ці страшні муки війни. Але настав 1945-й рік і війна закінчилась перемогою над фашистською Німеччиною, це була наша перемога, наш народ переміг такого сильного ворога. Але муки ще залишились. Україна була вся в руїнах. Та не тільки Україна. Всі ми добре знаємо, хто переживав цей післявоєнний період, що тоді було. А нашому поколінню прийшлося відбудовувати ці страшні руїни, бо нам випала ця нелегка доля. Хто пам'ятає післявоєнний зруйнований фашистами Київ, той все зрозуміє і зможе собі уявити і інші зруйновані міста і села. Бо так було. Потрібно було відбудовувати заново все зруйноване війною. А хто буде відбудовувати? Коли чоловіків поглинула

війна, їх жінки залишилися вдовами, виснажені війною. Після перемоги молодих юнаків мобілізували в армію, бо після війни вже не було кому там служити. Якраз попав і я в ту мобілізацію, де й прослужив цілих п'ять років — з 1945 по 1951 роки. Трішки й цього хліба я спробував. Ох і смачний же хліб був — я добре його знаю!.. Але й це пережив. Оскільки знаю твердо: гончарі живучі. Про свою службу в армії не буду описувати, та це, мабуть, і не потрібно. Кожний, хто служив, добре знає, що це таке, та ще в той час. Тяжкі часи наступили. Куди не кинься — все зруйноване до щенту. Промисловість зруйнована, сільське господарство теж. Одна хлібина коштувала сто карбованців. Одягтися не було в що, особливо на селі. Діставали плащ-палатки, звичайні мішки, шили з них одяг і носили його. Але відбудувати руїни потрібно було. І люди працювали не покладаючи рук. Навалив післявоєнний голод. Він був не такий страшний, як довгий, тягнувся з 1945 по 1950 рік. Але люди переживали цей голод свідомо, розуміли, що так мусить бути, коли все розвалене і знищене війною.

Тому наші люди, хоч були голодні й холодні, і не мали в що одягтися, свідомо все це розуміли і працювали, не шкодуючи свого здоров'я та навіть життя. Вони прагнули якнайшвидше підняти свою країну з руїн. І підняли її! І зробили це в такий короткий строк! Все зробили, все відновили, зробили краще, ніж було до війни. Дякуючи народу своєму, наша держава стала на ноги, на повний зріст і дійшла аж до Космосу. І цим прославилася на весь світ. Так що недарма голодували, голодували свідомо, і були всі свідомі — від старого до малого. Ось що значить післявоєнна благородна свідомість наших людей. Велика їм слава і шана, що вони створили таку державу!

Настав тихий мирний час післявоєнного життя, настало дійсно щасливе життя і для старих, і для дітей, і для дорослого населення. Всі були вдоволені. А чому б і ні? Паливом люди були забезпечені як в місті, так і на селі. Купуй вугілля якої хочеш марки, і ніяких тобі черг, бери, скільки хочеш, і дуже дешево. Бензин коштував дешевше газованої води, не карбованці, а копійки за один літр. Більшість людей порозвалювали свої старі халупи і побудували чудові котеджі, придбали легкові автомобілі. Хлібина коштувала двадцять копійок. Масло коров'яче різного найменування

й сорту коштувало три з половиною карбованці. Проїзд на трамваї — три копійки, на тролейбусі, автобусі, метро — п'ять копійок. А кілограм цукру коштував сімдесят вісім копійок — і в кожному гастрономі і по всіх ларьках. Кондитерських виробів яких хоч сортів і дуже дешево. Коробка сірників — одна копійка, сало два-три карбованці за один кілограм. Один кіловат електроенергії на селі — одна копійка. Найменша заробітна плата — вісімдесят карбованців, середня сто двадцять - сто дев'яносто карбованців. Бідуючих і знедолених майже не було. Були лише п'яниці, бо горілка була теж дешева.

Та й не могло бути голодних і бідних, коли хліб був такий дешевий. Та жаль, що його не всі шанували. Навіть розкидали і викидали в сміття. Кругом був хліб, на всіх смітниках. Прямо на вулицях буханками валявся і голуби, а особливо горобці викльовували дупла у цілих хлібинах і залазили всередину поласувати м'якиною. Ї його ніхто не підбирав. Не шанувати хліб — великий гріх для нас. Можливо, ми за все це й покарані всевишнім, що так бездарно ставились до всенародного добра, не шанували людську працю. Ї так поступово йшло життя післявоєнного періоду. Весь час з кожним роком ціни знижувалися, а заробітна плата хоча й повільно, але підвищувалася. Та що там говорити!.. В жодній країні не було таких дешевих продовольчих товарів, немає, мабуть, і по сьогодні. Жити ставало легше. Я візьму по собі. Я сам гончар, маю середню загальну освіту, працював на підприємстві. Їздив на роботу з села в місто, отримував свої зароблені сто дев'яносто. Їду на роботу — беру карбованця грошей. Проїзд туди й назад сорок копійок, на решту можна пообідати, ще й купити пачку цигарок "Прима" та коробку сірників. Як для нас, то так можна було жити. Якого нам ще кращого життя потрібно було? Ну це, мабуть, як для мене. А хто шукає кращого життя, то хай йому бог помагає. А я кращого життя не бачив. Ї вже, мабуть, ніколи й не побачу. Дай бог, щоб я помилився!

Ї таке життя було до самої перебудови, а коли почалась перебудова... Разом з перебудовою почав знижуватись рівень життя чесних людей. Ї люди поступово почали звикати зовсім до іншого, невідомого життя — специфічного й злиденного життя періоду перебудови. А що воно таке і що воно буде, ще й досі не всім відомо.

...Одного разу їду я в автобусі. Автобус так набитий людьми, ніби оселедці в бочці. Ї один незнайомий мені чоловік — я його не знаю, він мене теж — звертається до мене: — Як ви розумієте цю нашу перебудову?

Я йому відповів:

— Ми вже все бачили, всякі труднощі переживали, і ці труднощі переживемо. А ви як її розумієте?

Ї він почав пояснювати, як він розуміє:

— Я розумію це так. Наприклад, кращий будинок зруйнувати, а гірший побудувати. А коли кращий розламав, то й гіршого вже немає за що побудувати. Ї залишився я без будинка, голий та босий, і не маю, що їсти. Я так це розумію, по-сільському. А вам, городським панам, дай розкішні маєтки, дай автомашини, та не які-небудь наші, а закордонні, як їх тепер називають, іномарки. Роз'їжджаєте на них, катаєтесь, а робити хто буде? Робити ніхто не хоче. Сидять собі в тих ларках, дорогі сигарети курять. А на тих ларках вивіски невідомо по-якому написані. Куди нам, сільським, прочитати... Та й навіщо простому народу знати, чії то ларьочки. Хотя б переклад зробили українською чи російською мовами, люди і зрозуміли б. А ще говорять за нашу українську державну мову. Та ми вже скоро забудемо нашу рідну мову через ці вивіски. А дурний мужик — як колись робив на панів, так і зараз на них працює.

Я слухав, слухав його розмову, та й кажу:

— Як писав Тарас Шевченко, “У кожного своя доля і свій шлях широкий”...

— Що?! Та ви, мабуть, про одного Шевченка тільки і знаєте, та й то не зовсім. Та Шевченко — це клад України! Хіба ви не знаєте, що він писав і боровся проти панів?! Устим Кармелюк — він теж ненавидить панство, палив їх і брав на рогатини. Так ви що, панами хочете бути, а ми — бидлом?! Де є пани, там є бидло і старці. Якби було моє право, я загнав би бульдозера і всі оті ларки й ларьочки позіскрібав, щоб і сліду не залишилось. До яких пір мужики працюватимуть на панство?

Я зрозумів, що людина почала нервувати й розмовляти підвищеним тоном. Щоб угамувати його, я хотів змінити розмову, але якраз доїхав до своєї зупинки і вийшов, а він поїхав далі. Ну це, як бачите, автобусна розмова. Є таке прислів'я: “Один дурень говорить, другий слухає”. А в дійс-

ності люди бачать життя таким, яким воно є, а розуміє кожний по-своєму. Вживати тяжко, але треба.

Я трохи відхилився від теми. Моя ж тема — гончарство, доля гончара, бо я й сам гончар. В часи перебудови дожив цей гончар до старості, більше сорока років відпрацював на державних підприємствах. Уже сім років, як я на пенсії. Але ще хочеться попрацювати на благо народу, на благо нашої незалежної України, нашої молодій держави. І не для наживи, я за нею ніколи не гонився. Мені хочеться продовжити цю справу, врятувати це гончарне мистецтво, яке на очах гине. Стоїть питання: як вижити гончарю в період перебудови, якщо він зовсім незахищений, якщо трудився все своє життя на благо людей, а йому не тільки не допомагають, а навпаки, з нього знущаються, глумляться...

3.

Як стати гончарем

Про глини

Перша глина — *мазалка*. Так її називають в народі. Вона знаходиться на найменшій глибині, а буває, виходить і на поверхню землі. Вона жовтого кольору. Використовують її в сільській місцевості для обмазування стін будинків, хлівів, змазування стелі й тому подібне. З неї роблять цеглу-сирець, тобто невипалену цеглу, з якої складають печі. Печі з цегли-сирця не розсипаються, витримують більш високу температуру, ніж печі із звичайної випаленої цегли. Якщо таку цеглу випалити, вона з жовтої стає червоною або рожевою й придатною для будь-якого будівництва. Випалюється вона при температурі 800°C. Глина-мазалка ніколи не використовувалася в гончарстві. Для цього вона непридатна.

Друга глина також по-народному називається “*мазалка*”. Красивого червоно-коричневого кольору. Застосовується сільськими жителями в основному для змазування земляних валькованих підлог. Ця глина знаходиться також на невеликій глибині. При випалюванні набуває жовтого кольору. Температура випалювання до 700°C. Вона непридатна ні для кераміки, ні для виготовлення цегли. Поклади її незначні.

І, врешті, третій вид глини — це *спонділова* глина (по-народному “*підбіл*”). Її використовують для побілу. В сирому виді вона зеленувата, в сухому біла, у випаленому світло-жовта. Це чудовий будівельний матеріал, особливо для виготовлення цегли. Її поклади бувають на різних глибинах.

Особливо великі поклади цієї глини зустрічаються при будівництві метро. Звідти її вивозять на цегельні заводи. Для кераміки вона мало придатна, хоча й відноситься до гончарних глин. Вона не витримує високої температури. При температурі 800°C починає плавитися. Тому з неї можна робити деякі невеликі гончарні вироби на гончарному крузі та дитячі іграшки. Їх, проте, ні в якому разі не можна глазурувати. Глазурі вимагають більш високої температури випалювання, ніж ця глина. Однак спонділова глина цінна тим, що вона має більшу щільність, після випалювання зовсім не пропускає воду. Є ще багато видів глини. І кожна з них має свої властивості, свій колір: зелений, жовтий, коричневий, червоний і колір сталі, як звичайні наші фарби. Але ці кольори — це кольори сирих глин, щойно викопаних із землі, при сушінні й випалюванні вони міняють колір і стають зовсім іншими. Зелена стає білою, коричнева — червоною і т.д.

Отже, ми коротко познайомилися з глинами, які не можна використовувати в кераміці. Але якщо спонділову глину додавати до гончарних глин, то можна отримати хороші керамічні вироби. Наприклад, якщо до загальновідомої гончарної глини “часов’ярки” додати 30% спонділової глини, отримаємо глиняну масу, з якої можна виробляти чудові керамічні вироби. Поклади глини бувають на глибині від 3 до 25 метрів і більше. Як же розпізнати гончарні глини? Потомствени гончарі це роблять так. Беруть в руки грудочку глини. Якщо вона суха, то добре розмочують її і місять в пальцях до неповного висихання, щоб розпізнати її пластичність і жирність. Глина буває жирна і валка, від слова “розвалюватися”. Гончар робить з цієї глини маленьку свистульку або просто кульку і сушить її на сонці. Якщо після висихання не буде тріщин, то це і є справжня гончарна глина, самородна і дуже добра, до якої не треба нічого додавати. Такий маленький простий експеримент допомагає розпізнати гончарну глину. Але це ще не все. Потім майстер робить експеримент у більших розмірах. Заготовляє трохи більше глини. Ліпить з неї декілька виробів, а також ще декілька точить на гончарному крузі і висушує в різних місцях при різній температурі. Якщо й тепер глина не дала жодних тріщин, він починає з неї робити на крузі гончарний посуд і ліпити різні фігурки. Початкуючим керамістам,

поки не вистачає досвіду, можна розпізнавати гончарні глини найпростішим способом.

Зробіть так: візьміть будь-яку жестяну, а краще скляну банку, наповніть її глиною і залийте водою. Якщо глина швидко розчиниться у воді і вода стане мутною (хоч ви її й не розмішували), то це глина не гончарна. А якщо залита водою глина стоїть цілу добу і не розчиняється (вода чиста), то це і є справжня гончарна глина. Отже, ви дізналися, що гончарна глина — якщо її не розмішувати, у воді — не розчиняється. Гончарні глини не размивають, навіть найсильніші зливи, з неї можна будувати укриття. Згадаємо цікавий випадок з літератури, як Захар Беркут потопив татаро-монгольське військо, перекинувши гончарною глиною річку. Як бачите, гончарна глина і у військовій справі в окремих випадках могла бути корисною.

Гончарна глина — це *майолікова* або *керамічна* глина. Гончарна — від слів “*горн*” (піч) і *гончар* (людина, яка чаклує, працює біля горна). В гончарній справі, як і у виробництві кераміки, взагалі всі слова надзвичайно близькі за своєю “глиняною” етимологією. Наприклад, лежить у дворі цегельного заводу велика купа глини. Ви питаєте: “Що це таке?” Відповідь українською мовою буде: “Це — глина”. Поряд лежить звичайна вже випалена цегла. На попереднє запитання відповідь буде та ж сама: “Цеглина”. Чому гончарні вироби називаються “майолікою”? Та тому, що в Іспанії є острів Майорка — звідти і слово майоліка. Фаянс — від слова “Фаенца”. Це назва міста в Італії. І все ж фарфор і фаянс породила гончарна глина. Фарфор і фаянс дуже молоді. Їм всього 250-300 років, а кераміці багато тисяч років. Та, мабуть, і неможливо точно визначити вік кераміки.

В наш час вона також має велике значення в побуті, мистецтві, будівництві, промисловості. В чому сталевари плавлять метал? Звичайно, скажете ви, в доменних печах. А з чого вони побудовані? З вогнетривкої кераміки, тому що метал в металі не виплавиш. А скло в чому плавлять? Також в кераміці. Електрика, радіотехніка, електроніка також потребують кераміки. Тому що немає кращого ізолятора, ніж керамічний. Навіть сучасні автомобілі, що працюють на бензині, не можуть обійтися без кераміки, оскільки свічки в них керамічні, а замітника немає. І в будівництві кераміка в основному — незамінний матеріал.

В Японії і двигуни для автомобілів, і навіть самі автомобілі (поки що лише дослідні зразки) роблять з кераміки. І вони дуже надійні у використанні. Гадаю, не помилюся, якщо скажу, що глина дала людству цивілізацію.

Лікувальні властивості глини

З багатьох властивостей глини, особливо гончарної, вона має і цінні лікувальні властивості. Глини допомагають людям і тваринам позбутися своїх недуг. Уявіть собі, пасеться стадо корів. Пішов сильний дощ, злива. В низинах повно чистої води. Але якщо поблизу є глина, то є й *глинище* — місце, де беруть глину, і корови йдуть саме туди пити воду, хоч вона брудна, мутна, ще не встигла відстоятися. Чому так буває? А тому, що ця вода, настояна на глині, — смачніша й корисніша для тварин. В ній є кальцій та інші потрібні організму речовини. Хто виріс в селі, той пам'ятає, що в дитинстві хотілося полизати язиком щойно вимазану глиною піч, яка, висихаючи, приємно пахла. А іноді відколупнути шмат глини й з'їсти, за що частенько перепадало від матері.

Якось до мене приїжджали працівники Ленінградської кіностудії. Їм треба було зняти фільм про лікувальні властивості глини. Я — потомственный гончар, і вони мене питали про мої хвороби і хвороби моїх предків.

Я впевнено відповів, що ні я, ні мій батько, ні мій дід, ні прадід ніколи не хворіли ні радикулітом, ні ревматизмом. Все наше життя проходило в тісному зв'язку з глиною, і ми маємо справу не тільки з глиною, але й з водою, часом холодною, робота проходить завжди в сирості, але ніхто жодного разу цими хворобами не хворів. Я багато знав гончарів і про них можна сказати те ж саме.

Хочу навести такий приклад. Моя знайома протягом багатьох років скаржилася на хворобу печінки. Не могла їсти ні жирного, ні смаженого, ні свіжеспеченого хліба. Лікувалася, та все безрезультатно. Тоді я згадав про народний метод лікування глиною. Зробив на гончарному крузі два глеки, випалив їх, не глазуруючи. Потім один глек розбив на дрібні скалки і висипав їх до цілого глека й залив до

краю свіжою водою. Через п'ятнадцять-двадцять хвилин, коли вода відстоялася, вона почала пити цю воду. Дозування ніякого не потрібно. Пити можна, коли схочеться пити і скільки схочеться. Але особливо корисно пити цю воду натошак і перед тим, як лягати спати. Через тиждень-два біль стих. Тепер ця жінка більше не скаржитья на свою печінку. Ви можете подумати, що це випадковість, але я вірю в лікувальні властивості глини.

З давніх-давен люди користувалися глиняним посудом. Воду тримали в глиняних виробках — *водянках*. Водянка — це велика глиняна посудина місткістю 3-5 відер. В неї наливають воду. Кухлі також були глиняні. В такій посудині вода довго холодна, має запах і присмак глини. Так що з найдавніших часів люди недарма користувалися керамічним посудом. Але в наш час є люди, котрі, знаючи властивості глини, надають перевагу керамічному посудові, особливо в селах. Однак не секрет, що побутового керамічного посуду в продажу дуже мало. Де ж його взяти людям, які бажають ним користуватися? Гончарів — майстрів своєї справи, залишилося дуже мало. Ці люди в основному пенсійного віку.

Любов гончаря до глини

Отже, гончарні глини — дуже корисні копалини. Глину треба любити. І тоді вона буде підвладною вам. І тоді ми зможемо зробити з неї все, що захочемо. Я працюю з глиною ще з дошкільного віку, а зараз мені понад сімдесят років, але я й досі ніяк не можу розпрощатися з глиною. На гончарних виробництвах я відпрацював сорок років, а тепер, по-можливості, працюю вдома, виконую замовлення керамічних підприємств. А також навчаю учнів керамічної справи при Чабанівській школі мистецтв. Хочу передати свій досвід, своє уміння молодому підростаючому поколінню. Як я можу розпрощатися з глиною, коли я люблю свою роботу — і на гончарному крузі, і ліплення. В моїй уяві перед очима постає стільки різних форм, стільки фантастичних звірів і птахів, що не перерахувати. І я все життя думав, як передати людям ці чудові фарби, чудеса земної природи, душевне відчуття краси й співучості гончарної глини і виробів з неї. Якщо якийсь час я не працюю з глиною, мені

чогось не вистачає. Серце болить. І не тільки я, більшість потомствених гончарів “закохуються” в глину і гончарну справу.

Мені часто згадується такий випадок воєнних років. Йшла Велика Вітчизняна війна. Всі чоловіки були мобілізовані, пішли на фронт захищати Батьківщину. Вдома залишилися тільки старці, жінки та діти. Був тяжкий час окупації. Щоб вижити, треба було працювати. І всі працювали. Жінки, у яких чоловіки були гончарями, самі шукали, діставали гончарну глину, збивали її довбнями, топтали ногами, місили руками, заготовляли глину, щоб з неї робити посуд. Вони просили старих гончарів і початкуючих підлітків, щоб їм робили посуд. На той час я вже вмів робити будь-який посуд і працював на багатьох замовників. Та ось прийшов довгоочікуваний час — закінчилася війна. Чоловіки, які залишилися в живих, поверталися додому. А гончарка Матрона отримала на свого чоловіка Кирила похоронку. Довго плакала зі своїми дітьми. У неї було їх двійко: дівчинка чотирнадцяти років і хлопчик — восьми. Діти їй допомагали заготовляти глину для гончарного посуду. Потім посуд продавали на базарі або міняли на харчі. Так і жили. Та ось якось збили вони довбнями глину посеред хати у високу “бабу” (так її називають гончарі). Це велика купа глини вагою з півтонни, а то й більше. Роблять її високою, щоб займала менше місця, і гладенькою, щоб не засихала швидко. Раптом відчиняються двері і входить чоловік Матрони — Кирило, який чудом залишився живим. Поки Матрона і діти отямалися, Кирило вже обнімав глину, примовляючи: “Моя ти рідненька, як я скучив за тобою за всю війну”. І лише після цього він обійняв дружину та дітей. Ось така любов у гончаря до глини.

Глей

Є гончарна глина, яка по-народному називається *глей*. Що це таке? Глей залягає неглибоко і навіть буває на поверхні землі. Глей — чудовий гончарний матеріал. Він добре піддається обробці на гончарному крузі, добрий в скульптурі, дає дуже красиві декоративні гончарні вироби після випалювання. Такі вироби добре глазурувати. Але треба знати, що температура випалювання глею не

перевищує 700-750°C, а при температурі 800°C глей плавиться. Глей, як і глина, поділяється на два види: жирний і валкий. Однак ні той, ні другий окремо для гончарної роботи не придатні. Треба підібрати відповідні пропорції глею в залежності від властивостей, змішати в однорідну масу, додаючи на свій розсуд жирного або валкого глею. Глей легше, ніж гончарні глини, піддається ручній заготовці. Бували такі гончарі, які не працювали творчо, не берегли престиж майстра, зацікавлені були тільки у кількості посуду, тобто їм потрібний був лише прибуток. Через це мали інколи великі неприємності. Робили з глею та продавали на ринку побутовий посуд — горшки, глечики, макітри, а поряд гончарі продавали такий же посуд, але зроблений із справжньої гончарної глини. Купить господиня горщик з глини і варить в печі в ньому борщ десять років і більше, поки він ненароком не розіб'ється. А купить в того гончаря, що зробив горщик з глею, то зварить у ньому всього кілька разів і — горщик розвалюється. Бувало, що люди, які купували такі горщики, приносили й повертали їх гончарям назад і відповідно “дякували”.

Ще одна властивість глею: він дуже капризний як в сушінні, так і у випалюванні: значний процент браку. Але декоративні вироби з нього виходять дуже красиві й шляхетні. Глей — це поверховий шар покладу глини. Щоб дістатися до гончарної глини, треба зняти товстий шар глею.

А ще є напіввогнетривкі гончарні глини, з якими нам доводиться стикатися дуже рідко. Це природна шамотна маса, залягає вона на невеликій глибині, до трьох метрів. Ця маса дає мало браку при сушінні й випалюванні, вогнетривка, чиста, без усяких домішок, добре точиться на гончарному крузі. Але після випалювання пропускає воду. Та буває й так: спочатку пропускає, а потім просочиться водою с жиром і перестає пропускати.

Вироби з будь-якої гончарної глини, крім вогнетривкої, потрібно сушити в закритих від сонячних променів і протягів приміщеннях, щоб не потріскалися. А з напіввогнетривкої маси можна сушити навіть на гарячій плиті. Зробивши на гончарному крузі горщик або глек, майстер знімає з гончарного круга виріб і ставить його на розпечену плиту. І горщик сохне у нього на очах — від низу до верху швидко йде лінія висихання — і жодної тріщини! Також і при ви-

палюванні в печі не потрібно поступового переходу температури вогню. Посуд, зроблений з цієї глини, ніколи не буде перепалений (маю на увазі температуру до 1300°C).

Ось такі цікаві особливості бувають у гончарних глин. Може в кого будуть сумніви? Даремно. Це дійсно так. Мій батько Іван Андрійович Падалка багато працював з напіввогнетривкою глиною. Мені не довелося поки що з нею працювати. Цікаво подивитися на ті кар'єри, де її добувають. Цікаво тому, що цей кар'єр знаходиться в лісі, в красивій місцевості, має глибину до трьох метрів. Коли шар глини вибрати, на дні кар'єру залишиться чистий і білий пісок. Через три-чотири дні цей кар'єр заповнює чиста вода. А коли беруть глину, немає й ознак води. А потім раптово вода з'являється. І яка — чиста, прозора! Заглядаєш до неї і бачиш себе, як у дзеркалі. Ось з цієї глини, в основному, роблять напіввогнетривку цеглу. Вона дуже високоякісна. Для виробництва цієї цегли споруджено два заводи у Рівненській області поблизу станції Остки. Якщо комусь зустрінеться цегла з поміткою "Остки", це означає, що виготовлена вона з чудової вогнетривкої глини.

Є в нас чимало керамістів, які наполегливо трудяться і багато зробили, творять чудеса з глини і прагнуть зробити ще більше й краще. Та працювати нелегко, багато перешкод на цьому шляху. Тому дехто не витримує, міняє професію. По-перше, де брати глину для роботи? В кар'єрах? Їх майже немає. В Україні є кар'єр "Часов'ярка", де й беруть гончарну часов'ярську глину. Однак не в усіх керамістів є можливість дістати глину з цього кар'єру. Це і далеко, й глибоко, як кажуть в народі. Треба йти на керамічні заводи і просити, де її неохоче відпускають. По-друге, маса може бути і недоброякісна, з різними домішками. А якщо в глині трапляється вугілля, вапняк, гіпс тощо, то з нею зовсім неможливо працювати, бо керамічні вироби виходять браковані. На заводах, звичайно, є механізація для обробки глини — кульові барабани, вакуумні м'ялки, вальці, преси та ін. Там все перемелеться. Але керамісти такої механізації не мають. Тільки досвідчені майстри, що знають ручну обробку, технологію глини, її властивості можуть вийти з цього важкого становища.

Коли я працював на гончарних виробництвах, були такі неприємні випадки. Підемо до керівника, щоб підписати

документи на глет, глазурі, флюс, лабораторреактиви, а на тебе дивляться з подивом і невдоволено питають:

— Що і навіщо це вам потрібно? Вода є, глина є — йдіть і працюйте...

Я звертаюся до початкуючих керамістів, що хочуть оволодіти керамічним ремеслом. Треба починати з гончарства. Гончарна справа відкриває керамісту очі.

Поради початкуючим керамістам

Дуже багато керамістів в Україні, в Прибалтиці, у Грузії і т.д. Але перед нами, керамістами, виникає питання: “Що робити далі?” Я думаю, ми ніколи не помилимося, якщо знову починатимемо із звичайного горщика. Горщик — це прекрасна форма, основа гончарства. Все в подальшій роботі гончаря залежить від вміння зробити горщик правильної форми. Хто навчиться робити горщик, той зможе робити будь-які гончарні вироби. Від слова горщик походять і слова гончар, гори, гончарство. Якщо уважно подивитися на форми горщиків різних народів, то вони майже всі схожі один на одного. Отже, коли ви навчитесь робити горщик, для вас відкривається шлях в гончарство — до глибини, в яку, я певен, ви захоуєтеся, і вам тоді не захочеться з нею розставатися, а навпаки, ви дедалі більше будете оволодівати секретами керамічної справи, відкривати в ній все нове й прекрасне.

Де знайти глину і як її приготувати

Керамісти користуються звичайною гончарною глиною. А звідки ми беремо її, цю глину? Більшість керамістів дістають її на керамічних заводах. Це в більшості вже приготовлена маса, з якою можна працювати. На заводі можуть запропонувати звичайну гончарну глину, ще не приготовлену до роботи. Тоді знову постає питання: як її приготувати? У потомствених гончарів ці питання відпадають, бо такі проблеми вони вирішують самі. Вони шукають глину

в природі, самі добувають її, заготовляють ручним способом. Гончар не тільки майстер, він і технолог, і теплотехнік, і художник — йому доводиться робити все самому.

В давні часи гончарі поселялися жити на постійно лише в таких місцях, де була гончарна глина, пісок, ліс і вода. Їх не цікавили чорноземи, багаті врожаї, для гончаря це не головне. Йому потрібна та земля, на якій нічого не родить. І з неї він творить чудеса.

Як знайти гончарну глину? Виходьте на місцевість і дивіться: ось тут, де протікає джерельце або річка, і треба її шукати. Вода розмила різні породи. Ось пісок, ось суглинок, а тут глей. Тут і має бути справжня гончарна глина, тільки на великій глибині. Розкопайте це місце — знайдете потрібну вам глину. Перевірте її простим, вже описаним вище способом. Але гончар, як мовиться в народі, хоче “впіймати двох зайців одразу”. Він тут же шукає і камінчики для ангобів, якими потрібно буде розписувати, прикрашати свої вироби. Та знайти глину — це ще не все. Ви ще не знаєте, яка вона, жирна чи валка. Треба ретельно дослідити глину на жирність, щоб знати, скільки треба буде додати піску чи шамоту. Зазначу, що раніше гончарі шамотом не користувалися. А щоб глину перевірити, треба її випалити. Для цього потрібна піч. Лише після випалювання ви отримаєте глину — жирну чи валку, з домішками чи без них.

На березі річки часто можна знайти річну глину. Але якщо тут і не виявиться гончарної глини, то ви повинні шукати її у ярах. Досвідчена людина може одразу виявити наявність потрібної глини чи її відсутність. У ярах, де можна знайти глину, буває зовсім мало піску і, звичайно, протікають маленькі струмочки. Зверніть увагу на шари ґрунту у ярах, а також на їх дно. Ви вже знаєте, що гончарні глини не пропускають воду і вода їх не розмиває. Значить, якщо на дні яру тече струмок і дно не розмите, то тут напевне і залягають гончарні глини. Це простий і найлегший спосіб пошуку.

Однак гончарі найчастіше користуються іншим способом пошуку глини. Вони шукають її на рельєфах зі скосом. Поклади глини легко знайти після великих злив, коли видно, де і як розмило землю. Глину також можна знайти по характерній рослинності. Там, де є поклади глини, рос-

туть, в основному, колючі рослини: дика груша, шипшина, терен. Мати-й-мачуха також росте, але здебільшого там, де глини залягають на дуже малій глибині, а то й зовсім виходять на поверхню. Отже, і рослинність, і не розмите водою дно струмка дають підстави вважати, що в цьому місці є гончарна глина.

Спочатку треба викопати шурф (колодязь) півтора на півтора метри, а вглиб — до самої глини, яка може знаходитися від поверхні і на п'ять, і на двадцять п'ять метрів. Ось дісталися до глини й почали її копати. Для того, щоб витягти глину з такої глибини, ставиться звичайна вертушка з мотузкою і відрами, і як вода з колодязя, витягається глина наверх. Все робиться вручну. Одні копають, інші витягують. Справа нелегка. Гончарі збираються по кілька чоловік і заготовляють глину на всіх, працюючи колективно. Вибирають з шурфу глину до самого піску. І пісок, що знаходиться під шаром глини, можна використовувати, додавати у ту ж глину, якщо вона жирна. А якщо глина нормальна, пісок добавляти не треба, тому що гончарний посуд буде пропускати воду. Ось чому спочатку необхідно дізнатися, яка глина перед нами.

А робиться це так. Коли викопали шурф до глини, зробіть помітку, де закінчується ґрунт і починається глина. Слідкуйте, щоб шурф був строго рівним і акуратним. Потім берете деяку кількість глини і перемішуєте її в однорідну масу, повністю заготовляєте її й робите з неї гончарні вироби. Якщо керамічні вироби висохли і не дали тріщин, значить глина нормальна. А якщо й при випалюванні не буде браку, то це вже твердий доказ, що це справжня доброякісна гончарна глина. Таким простим способом гончарі здавна шукали глину.

Отже, глина знайдена, шурф викопаний, глина з шурфа вибрана до дна (до піску), експеримент удався. Переконалися, що глина придатна для гончарних виробів, тоді починаєте її добувати шахтним способом. Спускаєтесь на дно шурфа з відрами чи корзинами та спеціальними гончарними інструментами, які називаються копальницями чи кирками, відбиваєте шматками по два-три кілограми гончарну глину. Вибираючи глину, копаєте печеру склепінням, як в метро.

Ми вже знаємо, що життя гончарів проходить там, де

є глина, вода, пісок, ліс. Вони й оселяються там на постійне місцепроживання. Щоб продовжувати свою гончарну справу, вони привчали своїх дітей до цієї тяжкої праці, прищеплювали їм любов до глини. Так і було в гончарів від покоління до покоління. Так з'явилися потомствені гончарі, до яких належу і я.

Про гончарів ще хочу сказати таке. В селі вони поділялися на дві групи. Одні називалися “майстри”, бо вони виділялися своєю майстерністю, якістю роботи. Інших називали “тулії”, від слова тулити, робити абияк, некрасиво, неякісно. Справжні майстри працювали з глиною спокійно, не поспішаючи, не ганяючись за великими прибутками. У них на першому місці була якість, а не кількість. Їх роботи виділялися чистотою, витонченістю, пластичністю форм, декоративним виглядом. Одним словом, майстри знали і розуміли матеріал, з яким працювали, любили глину.

А гончарі-тулії на перше місце ставили кількість, прибуток, працювали за народним висловом: “Косо, криво, аби живо”. Їх вироби, дійсно, були і косими, і кривими, і неакуратними, і з дірочками.

Розкажу про один випадок, який трапився зі мною і моїм сусідом-гончарем у моєму рідному селі Межиріч, що на Сумщині. А край наш був дуже багатий на гончарів. Мені тоді було років чотирнадцять-п'ятнадцять. Я вже добре знав гончарну справу. Вже тоді мене просили допомагати жінки гончарів і навіть гончарі, які самі робили посуд.

Якось покликав мене до себе додому один близький сусід-гончар і просить:

— Ясько (так він ласкаво називав мене), прийди і зроби мені глечиків штук сто або двісті. Я тобі добре заплачу.

Який він був гончар, я знав. Понад двадцять років займався гончарством, але майстерністю не виділявся. Але жартівника такого треба було ще пошукати. Приходжу до нього і бачу, що він сам сидить за гончарним кругом і робить глечики. Зробив уже кілька штук. Стоять вони рядком на лаві й дивляться один на одного, ніби шепочуться про щось тихенько. Знаючи його роботу, я спочатку не здивувався. Та коли побачив зроблені ним глечики з носиками, або, як він їх називав, з пипками, яких у нас ніхто ніколи не робив, я дуже здивувався. Спитав:

— Дядьку Василю, ви що, робите глечики з носиками?

На що він відповів:

— Ясько, по-перше, то не носики, а пипки. А, по-друге, де з пипками — то не глечики, а глечиці. Я тобі зараз поясню, чому. Ось дивись, я зробив глечик, а він зверху трішки кривий. Одна сторона вища, друга нижча. От я й роблю з того боку, де вище, пипку, щоб вона стала нижче, а глечик рівніший...

Що характерно, що всі гончарі, особливо тулії, наділені гумором. І ще одна характерна риса є в цих людей. Ніхто з гончарів-майстрів не міг так швидко й вигідно продати свій товар на базарі, як гончарі-тулії.

Одного разу, коли мені було років п'ять-шість, батько взяв мене з собою на базар. Наскладали на віз посуду, запрягли коня й поїхали в Ромни на базар. Приїхали й бачимо, що там наїхало таких гончарів багато, кілька десятків підвід. Надії на те, щоб вдало продати свій товар, ніякої не було. І ще їдуть і їдуть підводи з горшками. Добре, що це було перед Трійцею, а в цей час гончарний посуд, особливо глечики, були завжди в ходу. І базар теж був дуже великий. Людей видимо-невидимо. Теплий, сонячний, літний день. Гончарі виставили свій товар, чекають, а покупців нема. Вони ще продають свій товар — сільгосппродукти тощо. Тут з'являється на базарі й наш знайомий гончар-тулій дядько Василь. Коли його запитали, чому запізнився, він відповів:

— Покупців все одно ще нема. Подивимося, хто ще як продасть свій товар. Я ж лише сьогодні вночі випалив свій буланый посуд.

Буланым в гончарів називається *задимлений* гончарний посуд, не чорний, як звичайно, а якийсь сірий, некрасивий. У нього в основному були глечики (глечики і глечиці).

А на базарі посуду — скільки бачить око: і горщики, і макітри, і баночки, і глечики. І все таке красиве, поглазуроване. А глечиків було мало. Дядько Василь подивився на базар, почував потилицю, підійшов до свого воза, виставив з десяток буланого посуду, все одразу й не виставляв. А глечики його такі некрасиві, криві, неакуратні, неначе сажею перемазані, з сірим відтінком. А сам дядько Василь ліг на сіно під возом спати, вкрившись рядом від сонця. Біля гончарів почали з'являтися покупці. Пішла торгівля. Переважно купували глечики для молока. Люди різні, в одних

грошей більше, в других — менше. Одні купляють товар хоч і дорожчий, зате кращий, інші хочуть купити дешевше. Одна жінка обійшла весь базар і нічого не купила. Підходить вона до воза дядька Василя й питає:

— Скільки коштують ваші глечики?

А він з-під воза їй:

— Четвертак, голубонько.

(Четвертак, тобто двадцять п'ять копійок). А вона йому:

— Ти що, дядьку, збожеволів?

— Почекай, голубонько, через годину або дві збожеволієш і ти.

Жінка пішла, а дядько Василь почав виставляти решту свого товару. Покупці все йдуть і йдуть, і все більше купляють глечики.

Розібрали майже всі. Нема більше в гончарів красивих глечиків. Покупці платили за красиві глечики по двадцять копійок. Гончарі продавали навіть дешевше, щоб тільки продати свій товар. А потім покупці змушені були купляти в дядька Василя його булані некрасиві глечики по двадцять п'ять копійок. Дешевше він не віддавав, як люди не торгувалися, а вибору вже не було. Та ось підійшла та сама жінка й купує в нього п'ять глечиків по двадцять п'ять копійок. Він впізнав її та й каже:

— А що, голубонько, хто з нас збожеволів? Ти чи я? Я ж тебе попереджав.

Хочу внести ясність, чому саме в той час людям так потрібні були глечики. Влітку багато соковитої трави для корів. Вони багато пасуться і дають більше молока. Основний посуд для його збереження — глечики. І ще, бувало, наробить дядько Василь макітер, а вони дуже важкі, бо товстостінні, а всередині ніби круги натягнуті — так неякісно вони зроблені. За гроші він наймав хороших майстрів-гончарів і вони робили йому добрий посуд. А сам робив, як міг, невеликих розмірів, але важкий посуд. На базарі ж продавав все разом. Причому, красиву легку макітру він продавав за два карбованці, а свою важку негарну — за два карбованці з половиною. І все — з гумором.

З гумором взагалі легко ввести в оману довірливого покупця. Мені доводилося бачити на базарі такі сцени: приходить покупець і хоче придбати хорошу макітру за два карбованці, а такі, як дядько Василь, кажуть:

— Візьми оцю, вона краща й міцніша.

Покупець:

— Вона важка і некрасива, ще й з якимись обручами всередині. Вона нікуди не годиться.

А Василь покупцеві своє:

— Ти не розумієш, вислухай мене уважно. Якщо купиш оцю макітру, що я тобі раджу, тебе похвалить дружина і всі сусіди. Ця посудина по-народному називається “півкадовб”, а по нашому, по гончарному — “піввидовб”, а що в середині обручі, то я їх зробив для міцності. Хіба ти не знаєш, що на діжку також набивають обручі для міцності. Тільки на бочці вони зовні, а в макітрі — зсередини. Ти тільки підними її — яка вага! Це ж справжній піввидовб!..

Недосвідчений покупець слухає, розкривши рота, потім платить гроші і забирає ту макітру. Поряд стоять гончарі й сміються:

— А що, Василю, продав свої піввидовби?

— Та продав, — відповідає. — Всі продав.

Так жили тоді гончарі, любили глину і не розставалися з нею так само, як не розставалися й з гумором. Куди тільки не закидала доля гончарів — і в далекі краї, і навіть у глуху тайгу.

Зупинялися гончарі саме там, де була улюблена справа, де була глина. І в яких би важких умовах вони не опинились, завжди, дякуючи своїй гончарській майстерності, виживали, продовжували свою справу. Недаремно сказано, що глина — життя гончаря, він любить глину, любить людей і люди йому віддячують тим же.

Шамот

Шамот — це звичайна гончарська глина, але вже випалена й перемелена на порошок. Роблять шамот на заводах механізованим способом, в спеціальних великих барабанах. Туди завантажують браковану випалену цеглу, керамічні відходи, шматки битого керамічного посуду, биту керамічну плитку. Все це перемелюють і отримують шамот або шамотний порошок, який потрібний в керамічній справі.

Шамот додають до глини у відповідних пропорціях для її знежирювання. Є 50%-на маса, а є і 30-25%-на маса.

Процент шамоту в глині залежить від її жирності. Часто кажуть: тарілка зроблена з шамоту. Це не так. З одного шамоту нічого зробити не можна. Шамотний порошок вже випалений. Вірніше буде сказати, що тарілка зроблена з шамотної маси, тобто з глини, змішаної із шамотом.

Потомствени гончарі не користувалися шамотом, а знежирювали глину дрібним, але не річковим, а спеціальним яровим легкоплавним піском. Вони підмішували пісок не лише до глини, а й у глазурі. Пісок і тільки пісок треба додавати в глину, з якої робиться побутовий посуд, призначений для приготування їжі. Якщо горщик зробити з шамотної маси, а потім варити в ньому у печі борщ чи суп, то такий горщик одразу потріскається і розсиплеться. Коли випалюємо керамічні вироби з шамотної маси, то виходить, що глина випалюється перший раз, а шамот — вже вдруге. При цьому утворюються пори. І коли до горщика наливається вода, вона заповнює ці пори. При нагріванні вони розширюються, в них потрапляє пара — горщик тріскається і розсипається. Для побутового посуду шамотна маса не годиться. Проте вона — чудовий матеріал для художніх керамічних виробів.

А якщо до глини додати замість шамоту пісок, то в горщику з такої маси можна варити їжу десятки років. В чому ж причина? А в тому, що тут змішується пісок і глина в сирому вигляді, не випалені. І ще одне. Глина витримує температуру понад 1000°C, а пісок плавиться при температурі 800°C. При випалюванні виробів пісок плавиться раніше, ніж глина і заповнює всі пори. Виходить тоді і випалювання нормальне, і посуд не пропускає води й не тріскається. Такий посуд годиться і для приготування їжі, і воду в ньому можна тримати, і їсти з нього корисно. Правильно чинять гончарі, використовуючи в роботі глиняно-пісочну масу для виробництва побутового посуду, а шамотну масу — для художньо-декоративних виробів.

Мабуть вам доводилось бачити, як працює гончар за гончарним кругом. Це цікаво і дорослим, і дітям. З яким захопленням вони спостерігають, як з шматків глини народжуються прекрасні великі й малі вази, гладішки, горшки, макітри та інші не менш цікаві керамічні вироби. І багатьом здається, що це легко й просто. Мовляв, нічого складного тут нема. Багатьом хочеться сісти за гончарний круг

і самому спробувати зробити що-небудь з глини. Та проходить година, друга і... нічого не виходить. Це поки що... Тому що бракує практики, досвіду, як в майстра.

Гончарство — це велике мистецтво. Ним треба оволодівати не днями й місяцями, як комусь здається, а протягом років і притому наполегливо, з любов'ю. Треба закохатися в керамічну справу, а перш за все — полюбити глину, яка, в дяку вам, буде слухняною у ваших вмілих і добрих руках.

Щоб стати гончарем-керамістом, треба навчитися приготувляти собі глиняну масу, куди може входити, на розсуд майстра, і глина, і пісок, і шамот, і попіл... Всі чи не всі ці компоненти треба змішати і приготувати таку однорідну масу, щоб вона була, як масло. Якщо глиняна маса не зовсім однорідна та ще трапляються й грудочки, то з такою масою жоден кераміст працювати не зможе, нічого у нього не вийде.

Заготовлення глини

Підготовка глини до роботи — це тривалий і трудомісткий процес. Розкажу я вам, як це робиться ручним способом, без будь-якої механізації. Глину вивантажують у дворі на зазделегідь приготовлене місце, так званий *точок*. Точок готується так: гончар вибирає у дворі найчистіше місце, видаляє там траву, рівняє землю, підмітає, посипає піском, огороджує навколо *плотом* висотою півметра. На точок складається гончарна глина. І нехай вона лежить там скільки завгодно, під відкритим небом. Це їй не зашкодить. Вона не боїться нічого — ні спеки, ні морозу, ні вітру, ні снігу, ні зливи. Навпаки, чим довше вона пролежить на подвір'ї, тим краще. Потім ви повинні приготувати місце для глини в приміщенні, де будете працювати. Не забувайте, що глину треба буде замочувати, змішувати з іншими компонентами. Перед тим, як глину взяти до роботи, визначіть, чи багато в глині камінчиків, чи є *дутики*. Дутик — найстрашніший ворог кераміки. Дутики й камінчики обов'язково треба видаляти з глини. І лише потім можна вносити до приміщення на підготовлене місце.

А місце готується так. У приміщенні під стіною копаєте яму півтора на півтора метри. Дно й стіни ями викладаєте цеглою. Зверху робите дерев'яну кришку, дуже щільну, щоб

в глину не потрапило сміття; місце для глини готове. З обох боків ями закопайте по два стовпчики. Прикріпіть на них дошку. Це буде *лава*, на якій встановлюватиметься гончарний круг. Лава повинна бути довша від ями, щоб круг не закривав доступу до ями (адже треба буде завантажувати і вибирати глину). Яма в гончарів називається *грубкою*, тому що там глина нагрівається до кімнатної температури і не висихає.

Заготовлення глиняної маси

Якщо глина від природи нормальна для роботи, то заливаєте її водою, щоб вона була середньої м'якості. Багато води лити не можна, бо глина буде занадто м'якою, що ніяк не бажано. Глина мокне два-три дні. Щоб вона розмочувалася рівномірно, треба систематично проколювати її загостреною палицею по всій ямі, в усіх кутках. І так до тих пір, поки вона не вбере в себе всю воду. Приблизно на третій день глина розмокне, але вона ще не готова до роботи. Тепер принесіть дерев'яного щита розміром в один квадратний метр і на нього викладіть з ями глину, бажано всю (після обробки глини її знову можна скласти до ями, щоб не засихала).

Отже, виклали всю глину на щиток. Берете дерев'яний молоток (*довбню*) і розбиваєте глину до самого дна, потім обрізаєте звичайною лопатою краї глини навколо і складаєте на високу купу. Знову розбиваєте глину довбнею, але вже не дістаючи щитка приблизно десяти сантиметрів. Операцію повторюєте, додаючи кожного разу десять сантиметрів до щитка, поки не вийде висока купа збитої глини, схожої на снігову бабу. Вона в гончарів так і називається — *глиняна баба*. Потім берете простий інструмент, зроблений, наприклад, з коси, загнутий півколом, кінці якого вправлені у дерев'яні ручки. Цей інструмент називається *струг*, він повинен бути дуже гострим. Цим стругом потрібно перестругати всю глиняну бабу на тонкі стружки (струг можна замінити струною від балалайки). Коли перестругаєте всю глину, знову треба змочити її водою на свій розсуд. Подрібнена стругом глина краще вбирає воду. Через деякий час з

Обробка і зберігання глини: а) яма для глини; б) дерев'яна палка, якою проколюють глину; в) дерев'яний молот, або довбня; г) струг для різання глини

Зберігання глини на тічку прямо на подвір'ї гончаря

цієї глини можна робити потрібну масу, однак ще треба над нею чимало попрацювати. З щита глину складаєте до ями і закриваєте. Ви втомилися від довбні і струга, тепер у вас буде можливість відпочити, оскільки за круг сідати ще рано — глина ще не готова.

Тепер треба взяти яку-небудь грубу тканину, приміром, мішковину розміром метр на метр або більше, розіслати її біля ями, посипати попелом, просіяним через густе сито. Це робиться для того, щоб глина не прилипла до тканини. Набираєте з ями глини стільки, скільки потрібно для роботи, кладете її на тканину і місите ногами. Підкидаєте лопатою глину на купу й місите знову, повторюючи цю операцію тричі. Потім кладете цю глину на лаву й качаєте її руками. Розкачуєте її в довжину на всю лаву, складаєте і знову качаєте — і так три рази. Тепер, коли майже всі прийоми роботи з глиною вже виконано, останній раз розкачуєте глину по довжині лави, робите довгу й рівну *ковбасу*, що нагадує круглу колоду. Для менших виробів відповідно і “ковбаска” тонша. Від ковбаски відриваєте глину рівними шматками, долонями надаєте їм овальної форми і складаєте біля круга.

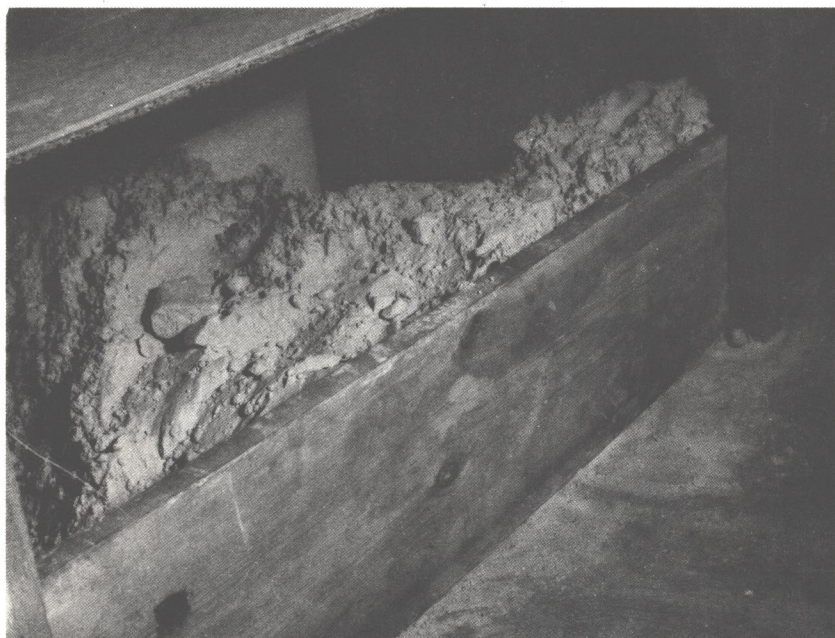
Відмучування глини

ончарі дуже раді, коли глина трапляється їм чиста і придатна до роботи. А коли в глині є багато камінців і дутиків, і руками їх не вибрати, а іншої глини немає, тоді доводиться братися за важку працю — *відмучування* глини. Для цього потрібні три бочки (одна з них менша — на сто літрів). Ставите їх у дворі біля глини (цю роботу можна виконувати тільки влітку). Одну велику бочку наповнюєте глиною і заливаєте водою. Бочка повинна бути не зовсім повна, щоб зручніше було розмішувати глину.

Дерев'яним веслом розмішуєте глину до тих пір, поки вода не стане каламутною. Глина розчиняється, а камінці осідають на дно бочки. Глину, тобто *емульсію* глини, зливаєте в другу порожню велику бочку. У першу бочку доливаєте воду (бо глина там розчинилася не вся), знову розмішуєте її і зливаєте в другу бочку. І так доти, поки у першій бочці не залишаться одні лише камінці. Звільняєте від них бочку і весь процес починаєте спочатку. В бочці з емульсі-

Зберігання відмученої глини у погребі гончаря

Зберігання гончарного піску для глини

єю глина поступово осідає на дно, а зверху вода стає чистою. Цією водою заливаєте глину в першій бочці. Коли глиняної емульсії набралася повна бочка, їй (емульсії) дають відстоятися, аж поки глина не стане зовсім густою, такою, з якої можна качати вальки (великі кулі).

Є й другий спосіб відмучування глини. При цьому потрібна буде й третя бочка. Ставите всі три бочки біля глини. Спочатку завантажуйте глиною велику бочку, заливаєте водою і залишаєте на добу, щоб глина розмокла. Потім її лопатою перекидаєте в меншу бочку, доливаєте води. Розмішуєте веслом доти, поки не утвориться густа емульсія. Цю емульсію проціджуєте на густе капронове сито в третю бочку. Так переробляєте всю глину. В третій бочці глина поволі осідає на дно, а зверху відстоюється чиста вода, яку зливаєте в малу бочку. В третій бочці повинна утворитися сметаноподібна глиняна маса. Коли вона загусне, це буде якісна глиняна маса. Одне задоволення — виготовляти вироби на гончарному крузі з такої глиняної маси. Приємно і радісно на душі в гончаря, коли бачиш, що працював марно — вироби виходять чисті, гладенькі, красиві. Вони принесуть радість і майстру, і людям, які будуть ними користуватися.

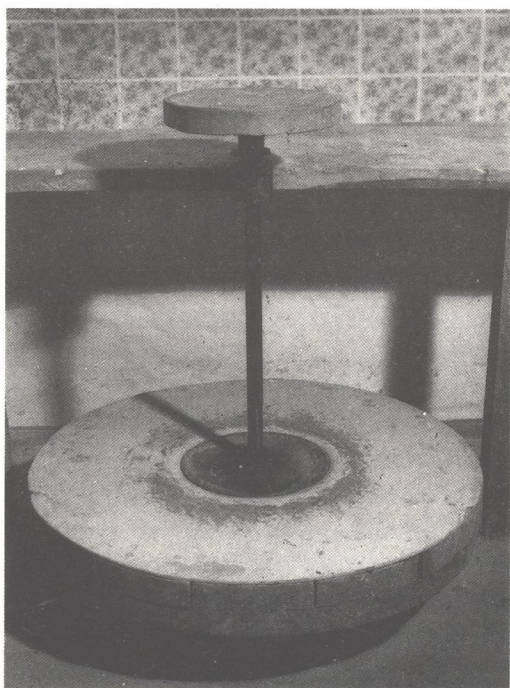
Механізований метод заготівлі глини

Щоб полегшити працю кераміста, на виробництвах для заготівлі глини застосовують різні засоби механізації: кульові млини, вакуум'ялки, різноманітні вальці та фільтропреси для обезводнювання маси, й чимало іншого начиння. Кульовий млин — це залізна бочка місткістю від ста кілограмів до кількох тонн. Стокілограмовий кульовий млин призначений для лабораторних робіт. В середині кульовий млин облицьований керамічним матеріалом, особливо міцним, і засипаний керамічними кулями, що становлять приблизно тридцять процентів від ваги маси, що завантажуються. Вони (кулі) зроблені з керамічної маси і випалені. Керамічні фарфорові кулі можна замінити кам'яними, бажано кремнійовими невеликого розміру, не обов'язково круглої форми. Вони шліфуються в кульовому

млині в процесі роботи. В кульовий млин завантажується глина і шамот у процентному відношенні, заливається вода (шістдесят-сімдесят літрів на сто кілограмів маси). Якщо глина волога, води додається менше, якщо суха — більше. Вмикається мотор і глина перемелюється дванадцять-п'ятнадцять годин. Потім маса розливається в гіпсові корита для обезводнення. Гіпс вбирає в себе воду і маса стає густою. Після цього вона пропускається через глином'ялку і збирається у валики. Аж тепер глина готова до роботи. Це так звана *тонка маса*. Щоб заготовити грубу масу, глиною заповнюють спеціальні ящики, додають шамот, заливають водою і залишають на добу, щоб маса розкисла. Пропустивши масу через глином'ялку, можна вважати її готовою до роботи.

Гончарний круг

Кажуть, що перший круг був цілком з дерева — верх і низ. Під низ клали камінь, змазували його жиром, і гончарний круг крутився. На ньому робили невеликі гончарні

Гончарний круг

вироби. Це набагато легше, ніж ліпити. Люди зрозуміли, що такий круг в гончарстві необхідний і стали його удосконалювати. У наш час користуються, звичайно, удосконаленим кругом. Та все ж сучасний гончарний круг мало чим відрізняється від свого далекого предка. Хіба що замінили дерев'яне веретено на залізне і додали два підшипники. Одним підшипником круг кріпиться до лави, на якій сидить гончар, а другий служить опорою. Верхній і нижній круги так і залишилися дерев'яними до нашого часу.

Проте в нас є сучасні електромеханізовані гончарні круги. Вони вдосконалені й не схожі на своїх давніх попередників. Треба враховувати, що початкуючим керамістам вчитися на них важче, ніж на простих гончарних кругах, тому що початкуючий гончар відпрацьовує чутливість пальців рук та ніг разом. Наприклад, задумав гончар зробити вазу. Сідає за гончарний круг і працює. В нього злагоджено працюють думка, руки, ноги. Якщо виникне потреба, можна одразу зупинити гончарний круг і покрутити його в зворотний бік, що часто й доводиться робити. Це неможливо зробити на електричному гончарному крузі. Ось в чому перевага простого гончарного круга.

Прийоми гончарної справи

У гончарній справі є багато прийомів. Їх всі обов'язково треба засвоїти початкуючим керамістам. Перш за все треба вивчити глиняну масу, тобто сировину, з якої виробляють гончарні предмети. Столярів для роботи потрібне дерево, шевцю — шкіра, кравцеві — тканина, а гончареві — звичайно, глина.

В прикладному мистецтві важливо розуміти, відчувати матеріал, з яким працюєш, тоді буде ясно, що і як можна зробити з того чи іншого матеріалу.

Перед вами лежить п'ятидесятикілограмова валюшка чудової гончарної керамічної маси, готової для роботи. Однак за день-два всю її не використати. Навіть на другий день маса вже не така: неначе її хтось підмінив, вона вже не так легко піддається формуванню. А що буде з цією масою, якщо вона полежить тиждень? Вона стане зовсім непридатною до роботи. Що ж тоді робити? Не викидати ж

її. На неї вже затрачено час і працю, а також кошти. Економте і бережіть глину, навіть під час роботи накривайте її мокрою тканиною, целофаном, не допускайте її до висихання. Але й засохшу глину не викидайте. Поріжте її дротиком або ножом на тонкі смужки або скибочки, складіть купкою, побризкайте водою і накрийте мокрою рядниною на десять-п'ятнадцять хвилин, щоб вона розмокла. Потім перемісіть її. Якщо глиняна маса засохла на камінь, тоді її треба розбити молотком на дрібні шматочки, замочити водою, а коли розмокне — перемісити. Працювати з глиною треба акуратно. Не можна допускати, щоб в неї потрапляло будь-яке сміття. Пам'ятайте, що при роботі з глиною руки завжди мають бути вологими. На сухих руках вона швидко засихає, а маленькі засохлі грудочки дуже заважають працювати. Робоче місце, лаву чи стіл тримайте в чистоті.

Ліпні прийоми роботи з глиною

Почнемо з найпростішого: зробити дитячу іграшку коника-свистульки. Робіть її так, щоб вона не тільки свистіла, але й була красивою. Спочатку приготуйте робоче місце і все потрібне для роботи — глиняну масу, накриту вологою рядниною, воду, дві вистругані акуратні палички: одну як олівець, другу тоненьку, як сірник, тільки разів у три довшу. Більша паличка потрібна для того, щоб з її допомогою робити тулуб виробу, а маленька, щоб робити носик, очі, проколювати дірочки для свистулок. Однак тулуб коника можна зробити і без палички.

Спробуйте спочатку зробити тулуб коника без палички. Отже, сідайте за робоче місце, змочуйте руки водою, беріть маленький шматочок глиняної маси. В долонях зробіть з неї круглу кульку. Руки повинні бути не дуже мокрими, а вологими. Зручно змочувати їх мокрою губкою. З кульки глини зробіть звичайний порожній вареник, щоб усередині вареника нічого не було, повітря. Пальцями правої руки позагладжуйте нерівності. З глиною, тобто з вареником, обходьтеся дуже обережно та ніжно. Надайте вареникові трішки продовгуватої форми, схожої з тулубом коня. Не забувайте систематично зволожувати руки. Потім відривайте ще шматочки глини і робіть ноги й шию, приліпіть їх до тулу-

ба, потім голову й вуха, паличкою проколить очі, носик, нанесіть декор. Робіть все це акуратно, обережно, лінії шиї і ніг мають бути плавними, гладкими. Ось коник вже готовий, але ще не свистить. Тоді маленькою паличкою біля хвостика зробіть дірочку. Щоб вийшла свистулька, проколить ще одну дірочку ззаду. Обережно прочистить обидві дірочки й подмухайте. Свистить? Ось і вийшла коник-свистулька, виконана прийомом *вареник*.

А тепер зробіть свистульку за допомогою палички, про яку мовилося вище. Візьміть більшу паличку, обліпіть її глиною, загладьте нерівності, витягніть тулуб з порожниною всередині. Далі в той же відомий уже вам спосіб приладнайте конику шию, ноги, голову, вуха, хвостик, прикрасьте свистульку, проколить дірочки. За цим принципом робляться й інші дитячі іграшки.

Прийоми роботи на гончарному крузі

Перш, ніж сісти працювати за гончарним кругом, подбайте, щоб була приготовлена глиняна маса, вода, гончарна дерев'яна дощечка, зроблена з груші, яблуні, клену, добре вистругана (її можна замінити й оргсклом). Така дощечка називається *гончарним ножиком*. Для того, щоб зрізати виріб з гончарного круга, вам потрібний буде сталевий дротик (струна балалайки). Можна взяти тонкий дротик телефонного кабеля, тільки обов'язково сталевий, а не мідний. Ось, уважайте, і всі інструменти, потрібні для роботи за гончарним кругом. Головне, що вам ще потрібно, — це бажання, прагнення досягти успіху. А вміння, знання прийомів, майстерність прийдуть з часом. Вам, мабуть, доводилося спостерігати, як гончар, сівши за гончарний круг і взявши у руки шмат глиняної маси, прямо на очах перетворює його в красивий гладенький глечик чи горщик. І немає в нього складного інструменту. Найголовніший з них — руки майстра. Завдяки їм все виходить, як в казці. Маючи це на увазі, ви також сідаєте за гончарний круг й намагаєтесь зробити хоч що-небудь. Але... нічого не виходить.

І не може вийти! Бо немає у вас ніяких навичок гончарної справи, не знаєте прийомів. Та не втрачайте надії. Зрозумійте: треба вивчити прийоми гончарства, і ви будете

а)

а-з: Прийоми роботи на гончарному крузі

б)

e)

e)
74

d)

e)

працювати. Вам допоможуть ваше бажання й наполегливість в оволодінні гончарною справою. Прийоми можна вивчити швидко, а щоб стати справжнім майстром, потрібні роки. Працюючи, поступово привчайте до гончарного круга і руки свої, і ноги, й очі. Увесь організм має звикнути до нього. Руки гончаря можна порівняти з руками музиканта. Пальці його настільки чутливі, що відчують в глині навіть макову зернину, вони уміло промацують товщину стінок гончарних виробів. А побутовий посуд у таких майстрів виходить красивий, тонкий, гладенький.

Центрування виробів на гончарному крузі

Починаємо знайомитись з прийомами гончарної справи. По-перше, треба твердо освоїти центровку круга. Берете шмат глини і набиваєте його якомога точніше на центральну частину круга. Змочуєте руки водою і притискуєте глину до центру круга. Руки також треба тримати на центрі круга на одному місці, не відриваючи їх від глини. Ваші руки ніби приклеюються до глини. Так привчаєте свої руки протягом кількох днів. Пробиєте піднімати глину вгору і опускати вниз, не відриваючи її від круга, а руки від глини. Руки повинні “відцентруватися”, а ви — переконатися, що можете впевнено тримати глину в центрі круга, що обертається. Навчіться піднімати й опускати глину так, щоб вона завжди була в центрі і відчувати товщину стінок виробу.

В гончарній справі немало прийомів, але їх треба засвоювати в суворій послідовності. Прийоми такі: *піднімання й опускання глини, розширення та звуження її, підтягування вгору, надання простої форми, підтягування на тонкість стінок, закладання вінця, три підтягування гончарним ножиком* (щоб надати виробу потрібної форми).

Розберемося, як робиться найпростіший гончарний виріб — горщик для квітів. Сідаєте за гончарний круг, берете шмат глини, набиваєте його центрично на круг, ногами приводите його в рух. Руки змочуєте водою і притискуєте глину до центра гончарного круга. Потім глину підтягуєте вгору і знову осаджуєте вниз. Великим пальцем лівої руки робите заглиблення в глині по центру. Круг весь час крути-

ж)

з)
77

те ногою. Розширюєте це заглиблення, заклавши в нього кулак лівої руки. Одночасно кісточками пальців згладжуєте дно. Тепер треба звузити виріб до потрібного діаметра. Підтягніть його вверху лівою рукою зсередини та кісточкою вказівного пальця зовні одночасно. Витягніть доверху до повної висоти і кладіть вінець. Це робите одночасно пальцями лівої та правої руки. Потім гончарним ножиком ще раз підтягуєте вверху. Ножик тримаєте в правій руці, а лівою рукою зсередини горщика підтискуєте стінку до правої руки, яка знаходиться ззовні вазона. Так повторюєте три рази, поки горщик не набере правильної форми. Тоді знизу горщика робите *утор*. Нарешті горщик готовий. Зупиняєте круг, берете дротика і зрізаєте горщик з круга, дуже обережно берете його обома руками й ставите на полик.

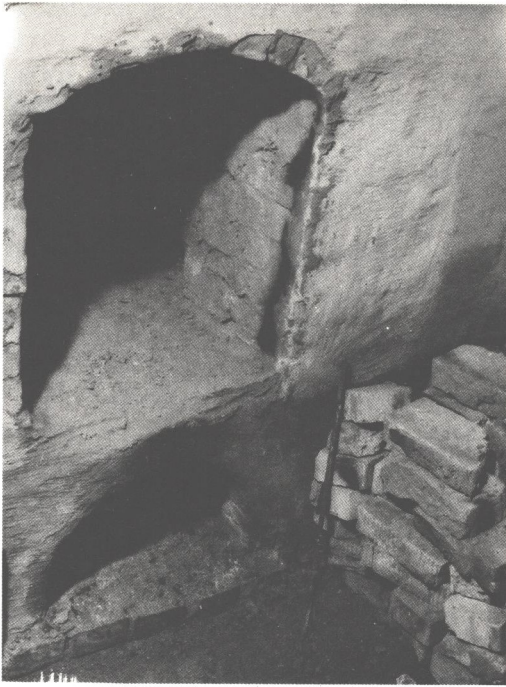
Такі ось прийоми в гончарній справі вам потрібно засвоїти. При постійній роботі за гончарним кругом глина сама буде нагадувати вам про зміну прийомів. Головне, — вміти тримати глину в центрі круга руками, щоб вони нікуди від глини не рухалися, і тоді глина буде вам підкорятися.

В процесі роботи у вас виробляться свої прийоми, свій почерк. Однакових почерків не буває.

Гончарна піч

Ви вже працюєте з глиною на гончарному крузі постійно, наробили немало керамічних виробів. Висушили їх. Вони красиві, гладенькі, але користуватися ними у побуті ще не можна. Це ще не готові вироби, а та ж сама глиняна маса, лише іншої форми і добре висушена. Якщо на ці вироби потрапить вода, вони розмокнуть, розваляться й знову стануть звичайною глиняною масою. Її можна перемішати чи перемісити і знову робити з неї керамічні вироби. Тому будь-яка керамічна річ, поки вона ще не випалена, — це лише шмат глини. А це значить, що гончарно-керамічні речі обов'язково треба випалювати. Для цього можна використовувати дрова, газ, електрику. Гончарі в основному користувалися і користуються дровами. А для цього потрібна гончарна піч — *горн*.

Гончарі самі для себе роблять гончарні печі, самі в них випалюють свої вироби. Печі роблять різні як за розмірами, так і за формою. Для спорудження печі бажано використо-

Гончарна піч (горно)

увати цеглу-сірець, яка випалюється разом з посудом поступово. Можна робити гончарні печі просто з глини, так званої жовтої глини-мазалки. Робили це так. На тому місці, де задумали будувати горн, копали глину, додавали в неї пісок (1:3) і заливали водою. Все добре місили ногами. Потім катали з глини круглі *вальки* і з цих вальків складали гончарну піч. Така гончарна піч не гірша за цегляну.

Пишу про гончарну піч, а пригадався мені такий епізод з мого дитинства. Було мені тоді сім-вісім років. Я допомагав батькові місити глину для спорудження гончарної печі. Коли намісили досить глини, я вирішив і собі збудувати маленьку гончарну піч. Викопав невелику ямку величиною з корзину, наробив маленьких вальків з глини і став викладати свою маленьку піч. Батько був дуже зайнятий, викладав саме склепіння печі (верхню частину). Ми обидва були зайняті кожен своєю справою. Піч вийшла в мене така маленька, дитяча. Підходить до мене батько й питає:

— Що ти робиш?

А коли придивився до моєї споруди, розсміявся і сказав:

— Та ти молодець! Зробив таку ж піч, як і я.

А я йому у відповідь:

— Ні, не таку. У вас велика, а в мене маленька.

— Нічого, — каже батько, — що вона маленька, але вона дуже схожа на мою. Коли виростеш, зробиш велику. А тепер давай будемо сушити свої печі.

Спочатку гончарну піч треба висушити, а тоді завантажувати її посудом і починати випалювання. Батько завантажив свою піч гончарним посудом і почав її випалювати. А мені сказав так:

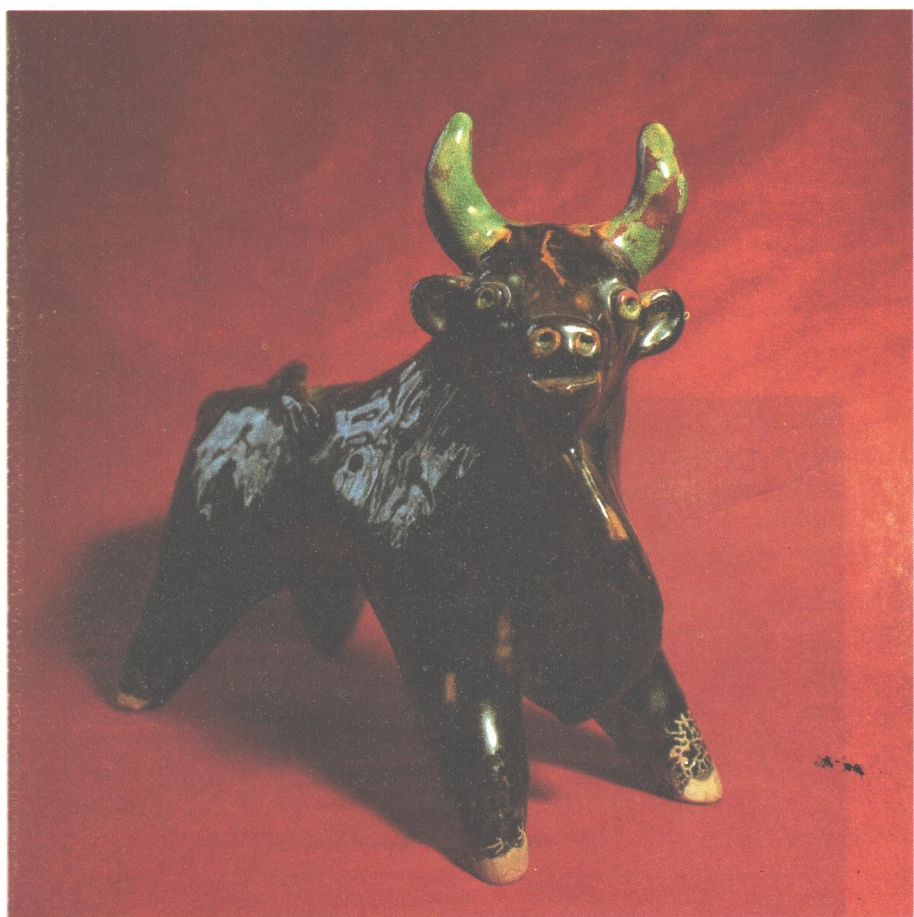
— Яшко, ти сам зробив свистульки, сам виклав піч, тоді й клади свої свистульки в свою маленьку піч і випалюй їх сам. У моїй великій печі для них місця вже немає.

Я поклав свої малі свистульки в свою малу піч і почав випалювати. Батько рубає дрова для своєї печі, а я збираю тріски в корзину для того, щоб випалювати свою маленьку піч. Так вперше у своєму житті я самостійно зробив і випалив свої маленькі вироби. Я був радий, побачивши результати своєї роботи. Батько теж був радий за мене. Коли я подорослішав, самостійно почав займатися гончарством, я зрозумів, що в таку гончарну піч, яка була в мого батька, можна було вмістити не двадцять моїх свистульок, а більше сотні виробів. До гончарної справи батько привчав мене охоче, виховував самостійність та інтерес до праці.

Для печі треба підібрати зручне місце на подвір'ї чи на городі. Нижня частина печі — під землею, а на верхню насилається земля, щоб утворився *горбок*, з якого добре стікатиме вода під час дощу, не потрапляючи в піч. З боку *топки* прибудовується *погребиця*. Над нею земляний дах з поклатом, тобто з нахилом. В погребиці зберігаються дрова і знаходиться гончар під час випалювання, щоб йому не заважав ні сніг, ні дощ. На виробництві печі будують в основному в приміщеннях.

Сушіння гончарних виробів

Гончарі роблять багато гончарного побутового посуду. Майстри можуть виготовити за день до ста мисок. Миска займає багато місця. Уявіть собі, скільки потрібно місця, щоб розмістити ці миски для сушіння. Наступного дня

гончар знову працює і знову потрібне місце для виробів. А посуд, щойно зроблений майстром, дуже тонкий, ніжний, м'який. Треба бути дуже обережним, щоб зняти його з гончарного круга і поставити на дошку для сушіння. За посудом треба слідкувати, щоб він не потріскався і не деформувався під час сушіння і щоб зберіг свою первісну форму. Тільки такий, добре висушений посуд гончар кладе в піч для випалювання. Для сушіння гончарних виробів робляться у приміщеннях звичайні стелажі, а по-народному *п'ятра*. Тому що весь гончарний посуд, коли ще сирий, дуже м'який і його інакше не відставиш з гончарного круга, як за денце, а воно кругле.

Для стелажів можна використати дошки-шалівки звичайні. А робиться це так. Прибиваєте на протилежних стінах на відстані півметра від стелі дерев'яні кронштейни, на них прикріплюєте два-три бруски від стіни до стіни, а на бруски викладаєте дошки, і стелаж готовий. Для гончаря він дуже зручний. Наверху посуд добре сохне, там тепле повітря, і такий стелаж не заважає працювати внизу. На дошках вироби підсихають до тих пір, поки їх можна буде вільно брати до рук.

Якщо під час сушіння посуд ретельно й систематично не перевіряти, то ваша праця може виявитись даремною. Щоб цього не трапилося, вироби перевіряються, коли вони тільки трохи підсохли. Ті з них, на яких виявилися тріщини, ремонтують, затирають глиною дефекти, акуратно заглажують, вирівнюють найменші деформації, перевертають і ставлять на стелажі вже до верху дном. В такому положенні вони сохнуть до кінця.

На сонці, на протягах гончарно-керамічні вироби сушити не можна. Їх сушать в закритих сухих приміщеннях.

Випалювання гончарно — керамічних виробів

Ми підійшли до вирішального і дуже відповідального процесу гончарної роботи. Щоб отримати готову продукцію, її треба випалити. Завантажуєте свої вироби в гончарну піч для першого випалювання на *бісквіт*. Це значить, що вироби не глазуровані і не розписані, а випалюю-

ться на простий черепок. Тому й завантажуюте вироби без будь-яких *перекладин* і *капсул*. Вироби вже висушені і їх можна ставити один на одний, але дуже обережно. Посуд завантажуюте в піч так, щоб міцніші вироби були знизу, а ті, що тонкіші, ніжніші — зверху. Інакше вони можуть подавитися. Завантаживши повну піч, закладаєте цеглою *фурту*, залишаючи *очко*, замазуєте глиною щілини. Тепер можна починати випалювання.

Весь процес випалювання триває рівно добу — двадцять чотири години. Ділиться він на три частини. Перші вісім годин випалюєте слабким вогнем, тобто, *вигріваете* посуд, або, як кажуть гончарі, *випалюєте окур*. Наступні вісім годин поступово збільшуєте вогонь. І, врешті, треті вісім годин даєте великий вогонь, накладаючи повну пічку дров. Це називається *печкуванням*. Випалювання закінчено.

Так же розподіляєте час і при випалюванні газом. Однак не тільки за часом ви повинні слідкувати. Треба стежити, щоб перехід від слабого вогню до сильнішого був поступовим, плавним. Це дуже важливо. Слідкуйте також за температурою випалювання посуду в печі. Знаючи температуру плавлення глини, не перепалюйте керамічні вироби. Глина *часов'ярка*, наприклад, вимагає температури вогню 950–1000°C. Не пропустіть цей момент. Погано, якщо температура вогню нижче потрібної, посуд недопалений і доведеться випалювати вдруге.

На виробництві гончарна піч обов'язково обладнана приладами. Потомствени гончарі ніколи ними не користувалися. Їм доводиться визначати температуру в печі на око, а випалюють вони точно і красиво. Причому роблять вироби з різних глин: з глею, наприклад, який витримує температуру біля 700°C. Старі майстри гончарства добре розуміють глини, знають їх особливості і добре керують вогнем.

Отже, випалювання закінчено, вогонь загашений. Почекайте, поки піч і посуд в ній прохолонуть. Якщо випалювання закінчили увечері, то вранці можна відкрити фурту до половини, щоб посуд швидше холонув. Остигає він не менше доби. Дуже гарячі вироби виймати з печі небажано, та й незручно. Є й така глина — зроблені з неї вироби, якщо їх вийняти дуже гарячими з печі, можуть дати тріщини. Так що не поспішайте. Хай добре остигнуть вироби в печі, а лише тоді вигружайте їх і милуйтеся ними.

Ангоби й гончарні вироби

Виготовляють ангоби в такий спосіб. Візьміть звичайну білу гончарну глину, наприклад, *часов'ярку*, залийте гарячою водою, щоб вона краще розпарилася і розмокла. Коли добре розмокне, розмішайте дерев'яною паличкою до стану рідкої сметани. Потім процідіть через полотняний мішечок в інший посуд. Це й буде білий ангоб. Маючи білий ангоб під рукою, ви можете робити й кольорові ангоби. Наприклад, якщо в білий ангоб додати окислу міді, то після випалювання одержите зелений колір. Якщо додасте окислу кобальту — отримаєте синій колір. Гончарі самі роблять окисли металів. Беруть мідний дріт (але не жовтий, а обов'язково червоний), кладуть до випаленого горщика, закривають кришкою, ставлять у піч і випалюють разом з посудом. Після випалювання на дроті утворюється окалина, яка обсіпається при постукуванні. Знявши окалину з дротиків, кладуть їх знову до горщика і повторюють випалювання. І так кілька разів, поки мідь не перетвориться в окалину. Отриману окалину на склі перетирають у дрібний порошок і просівають через густе сито. Окисел міді готовий. Якщо його додати в білий ангоб, то після випалювання вийде зелений колір.

Для отримання чорного і жовтого кольорів можна зробити окисел заліза і так само додати до білого ангобу. Готові фарбники можна купити в магазинах. Використовуючи ангоби в кераміці, слід пам'ятати, що їх можна наносити лише на сирі гончарні вироби. Робите це так. Трохи підсушені (їх називають *прив'ялені* або *витужені*) вироби, але такі, щоб їх можна було вільно брати руками, декоруюте ангобами за допомогою гумової піпетки. Потім вироби випалюєте перший раз. Якщо ангоб нанести на випалений виріб, то він обсіплеться після повторного випалювання.

Ви вже знаєте, що для ангобів використовується, в основному біла або кольорова глина з додаванням окислів кольорових металів. Щоб отримати кольорові ангоби, до складу білого ангобу додаєте фарбники: якщо в білий ангоб додати 10% окислу заліза, отримаємо жовтий колір, 27% окислу кобальту — синій, 35% окислу заліза або 24% окислу

марганцю — коричневий колір.

Ви переконалися, що головне — це білий ангоб. Але для декорування гончарних виробів потрібні різні кольори. Можна додавати в білий ангоб ще й кольорові глини — отримуєте цілу палітру різних кольорів.

З ангобами треба працювати вміло і точно, вдруге їх наносити не можна. Їх не зітреш і не змиєш водою.

Глазурі й гончарні вироби

Крім ангобів, керамічні вироби можна декорувати і глазурями. Це краще й зручніше. Наприклад, на випалений керамічний виріб наносите глазурі. Якщо, однак, потрібний декор не вийшов, ви можете його змити водою, а потім нанести повторно. Наносити глазурі на керамічні вироби — все одно, що малювати олівцем на папері, де можна все виправити. Для нанесення декору глазурями вам потрібні будуть гумові піпетки.

Як же нанести глазурований декор на керамічну тарілку? Берете випалену тарілку, ставите на стіл і олівцем малюєте на ній все, що задумали: квіти, птахів, риб і т.д. Якщо не виходить, гумкою витираєте, підправляєте олівцем, поки не вийде задуманий малюнок. Потім берете гумові піпетки, кожна з глазур'ю іншого кольору, і обводите контури намальованого олівцем. Глазурі, однак, не такі ніжні, як ангоби, і не надають такого благородства гончарно-керамічним виробам. Глазурі можна зробити самому, якщо є окисли кольорових металів. А якщо немає, то можна їх придбати в магазинах. Нижче подаються рецепти глазурі для самостійного виготовлення. Для розмелювання глазурі потрібний фарфоровий барабанчик.

Рецепти безсвинцевої глазурі

Коричнева глазур.

1. Флюс — 2600 г
 2. Глина часов'ярка — 760 г
 3. Пісок — 380 г
 4. Окисел марганцю — 120 г
- (30%)
5. Окисел заліза — 80 г (20%)

Матова глазур.

1. Флюс — 2604 г
2. Глина часов'ярка — 744 г
3. Пісок — 372 г

Глазур-охра.

1. Фарба №251 — 90 г
2. Флюс — 2037 г
3. Глина часов'ярка — 582 г
4. Пісок — 291 г

Біла глазур.

1. Фрита — 2280 г
2. Глина часов'ярка — 320 г
3. Пісок — 800 г

Синя глазур.

1. Флюс — 2040 г
2. Пісок — 300 г
3. Глина — 600 г
4. Окисел кобальту — 60 г

Зелена глазур.

1. Окисел міді — 200 г
2. Флюс — 2660 г
3. Глина-часов'ярка — 760 г
4. Пісок — 380 г

Безколірна прозора глазур.

1. Флюс — 2100 г
2. Глина-часов'ярка — 600 г
3. Пісок — 300 г

Жовта глазур.

1. Крейда — 150 г
2. Фрита — 2166 г
3. Глина-часов'ярка — 342 г
4. Глушитель (силікат цирконію) — 342 г

Синя збірчаста глазур.

1. Фрита Ц-1 — 2436 г
2. Глет — 600 г
3. Силікат цирконію — 400 г
4. Окисел кобальту — 80 г
5. Окисел хрому — 4 г
6. Глина-часов'ярка — 480 г

Маючи такі рецепти, можна самостійно приготувати глазури.

Як організувати майстерню

Для організації майстерні на підприємстві потрібне приміщення не менше двохсот п'ятидесяти квадратних метрів. Воно повинно бути сухим і теплим. У ньому треба помістити механізми: вальці, глином'ялку, барабани для розмелювання тонкої маси, верстак для розмелювання глазури, керамічні барабани, в яких мелеться глазурь, вакум'ялка, фільтр преса для обезводнювання маси, місце для замочування глини і місце для зберігання глини. А найголовніше — це гончарна піч. В майстерню треба підвести воду. Для гончарно-керамічного виробництва води треба буде багато, а сировини (глини) — не менше. Потрібні також стелажі для сушіння керамічних виробів, гончарні круги, лави для заготовлення глини, місце для приготування і зберігання глазури й ангобів...

Звичайно, буде легше, якщо поблизу є сировина — гончарна глина і вода. Це зекономить час і витрати на доставку

В лабораторії майстра

сировини. У нас, на Київщині, такі місця є. Від них може бути багато користі, потрібний тільки справжній господар.

Характеристика побутового гончарного посуду

На Сумщині традиційний народний побутовий гончарний посуд (побутові вироби) гончарі характеризували так. Горщик місткістю один літр називали *кашником*, бо в ньому варили кашу; місткістю півтора літра — *півторашик*; місткістю від двох до чотирьох літрів — *плоскун*; від восьми до десяти літрів — *золінник* або *відерник*, в них золили або виварювали білизну; понад десять літрів — *снозик* або *весільний*, в них готували страву на весілля.

Так же називали й макітри: *кашникова*, *плоскунова*, *вареникова*, *золінникова*, *снозикова* і *велика*. Місткість великої макітри — від двох до шести відер (від двадцяти до шестидесяти літрів).

Так називали і глечики, і кумани, і водянки й інші гончарні вироби.

4.

Гончарські спогади

Цапок

До колективізації по селах люди жили “райським” життям. Не було електрики, клубів, кіно і телевізорів, навіть рідко писали листи один одному, бо не вистачало паперу. Та й писати чи читати не кожен умів. А якщо віддавали дітей до школи, то це був великий клопіт. Підручників, зошитів майже не було. Три-п’ять букварів не весь клас. Писали на клаптиках паперу, на газетах між рядками літер. Але спробуй ще й ту газету дістати, бо її рідко хто виписував, і то лише заможні багаті сім’ї. Чорнило готували самі, хто з чого міг. А якщо дістанеш де хімічний олівець, то це було великим щастям для тих, хто ходив до школи. Було, наробиш каламарчик чорнил, закупориш дерев’яною пробкою, прив’яжеш шнурочком до своєї шкільної торбинки, у якій знаходилось усе твоє навчальне приладдя, і — гайда до школи. Та й мало в той час ходило дітей до школи. Відвідували школу діти багатих батьків та здібніші до науки.

А в основному батьки привчали своїх дітей до праці: пасти гусей, кіз, овець, свиней, корів. Ось тут і вивчалися всі науки. Старших дітей батьки намагались навчити якогось ремесла. Хлопці вчилися столярувати, бондарювати, гончарувати, а дівчата — прясти, ткати полотно, вишивати і багато чого іншого.

Таким чином підрастаюче покоління навчалось і господарюванню, і якогось ремесла. Бувало, повиходять на вулицю парубчаки, яким було по дванадцять-тринадцять років, — і які ділові розмови почуєш від них! Один каже, що сам

зробив п'ятивідерну діжку, другий каже, що вже давно десятивідерні діжки робить.

— А я барана з глини виліпив, та такий — як справжній, — хвалиться гончар.

І почались сперечання та хвастощі, хто зробив більше і краще. З цих юнаків, мабуть, будуть справжні ділові працелюбиві люди, яким ніяке життя не страшне, бо вони в такі молоді роки заробляють на себе чесною працею. А ще старші — ставали вже дорослими і були великими господарями й майстрами.

Вони ніколи не скаржилися на життя, а завжди були веселі й жартівливі. Як молодь, так і старші люди вміли не тільки працювати, а й веселитися. Село в нас було велике. Вийдеш літнього вечора на вулицю і слухаєш та милуєшся піснями, яких чути з різних вулиць. А пісні співають такі гарні, та й як співають — не налюбуюєшся. Стоїш, слухаєш, мов зачарований. Подумаєш: та це ж і є райське життя! Чого нам більше треба!?

Працювали люди, як кажуть, від зорі до зорі. А гончарі працювали і ночами. Засвітить каганець, заправлений гасом, наплеще глиняних комків на сто штук гончарних виробів, накрутить цигарок повну миску, щоб не вставати з-за гончарного круга, закриється в своїй гончарній хатині і — працює з цигаркою в зубах майже до ранку, поки не виробить заготовлені комки глини.

Пригадується такий випадок. В одного гончаря стояла над вулицею невелика дерев'яна хата. А вікно його хатини-майстерні, в якій він гончарював, виходило якраз на вулицю. Гончара цього звали Сидір. Яюсь перед світанком поверталися парубки з вечорниць. Ідуть вулицею. Ні в кого не світиться, тільки в одного Сидора блимає каганець.

— Давай, хлопці, заглянемо, — каже один, — що там робиться.

І підійшли до вікна, дивляться. А Сидір, як витяг грудку глини на крузі, трішки осадив її, та так і заснув, бідолашний, над нею з похиленою головою і прикипівшими до глини руками. Хлопці подивились, а потім між собою і говорять.

— Давай його розбудимо, а то ще впаде. Та трохи злякаємо, щоб на другий раз не спав.

Знайшли десь кілка та по стіні хати як трахнуть. Сидір

як кинеться зпросоня, трохи злякався, подивився на вікно, не встаючи з-за гончарного круга. Тихо. Закурив. І знову круг закрутився. Працює Сидір. Доробляє свої заготовлені глиняні комки.

Гончарі працювали день і ніч не тому, що вони були жадібні. Навпаки, вони були дуже щедрі. Будь-який свій гончарний виріб він може подарувати добрій людині. А якщо, бувало, хто в нього вкраде на базарі який виріб, він ніскільки не жалкує, а лише скаже:

— Бог з ним, зроблю другий.

Тяжка і складна робота гончарів. Якщо будь-яку роботу можна тимчасово і на день, і на два припинити, а потім продовжити, і нічого не трапиться, то складність гончарної роботи полягає в тому, що її так просто кинути не можна. Наробити виробів — це півроботи зроблено. А основне — правильно доглянути і довести до кінцевого результату. А, по-друге, гончарі ніколи не працювали в свята. Вони теж люди, і їм треба відпочити, любили погуляти, поспівати, а особливо — пожартувати, розважитись. Але тільки в свята. А в будні дні вони старанно працювали, щоб встигнути до свят наробити посуду, висушити, випалити, відвезти на базар і продати та вторгувати якусь копійчину: бо яке ж то свято без грошей. Інші ремісники — ковалі, столяри, бондарі й інші фахівці своїх справ працювали і готувались до свят так само. >

До свята готувалося все село. І кожний зокрема зайнятий своїми турботами. Почав готуватись і наш Сидір до ярмарку. На Слобожанщині перед великими святами — Різдвом, Пасхою, Трійцею — завжди були великі ярмарки. Тож випалив Сидір свій гончарний посуд, виймає з горна — задоволений, любиться. Випалка вдала. Посуд вийшов на славу.

— Ну, як, Меланко? — звертається до своєї жінки, яка теж підійшла до горна, щоб помилуватись такою красою.

— Дуже гарний посуд, Сидоре, — сказала Меланка, передивляючись помальовані миски. — Яка краса, нічого не скажеш. Посуд удався, ніби золотий.

— Еге, а перед Пасхою, пам'ятаєш, яка невдала була випалка? — сказав Сидір.

— А чому б ні, пам'ятаю, проти цього — небо й земля, — сказала Меланка. — Але все рівно продали та ще й коз-

лика виміняли за два глечики. Такий маленький був, а зараз вже підріс. Який красень став, та розумний такий... — залепетала Меланка.

— Та не козлик, а цапок, — зауважив Сидір. — Скільки тебе поправляти? Козик, та козик, — перекиривив він Меланку.

— Та, ну тебе, хай буде й цапок, — розсердилась Меланка і пішла швиденько до хати.

А Сидір повиймав з горна посуд. Піт з нього тече струмками, увесь мокрий, бо горно було ще дуже гарячим. Він обтерся рушником, сів на стілець і милується красою своєї тяжкої кропіткої праці, яка радує серце й душу. Вслухається в тихий дзенькіт мелодійно-музичного передзвону, який роздається при охолодженні посуду. Дзінь-дзень, дзінь-дзень — чується музика співучої глини, яку тільки-тільки вийняли з гарячого горна. Трохи відпочивши й охолонувши, Сидір пішов до хати. А поснідавши, почали пакуватись на ярмарок. Із самокруткою в зубах пішов Сидір лаштувати воза. Підкотив його до гончарного посуду і почав вкладатися. Меланка подає, а він — на возі вкладає, бо гончарний посуд треба вміти пакувати, щоб не побився дорогою. Це теж не так просто. Напакувавши воза, вкрили його рядном, перев'язали мотузками і — хура готова.

— А тепер сідай, Меланко, трохи відпочинемо. Та й поговорити треба.

Сіли. Сидір, діставши з кишені кисета і папір, зробив самокрутку й запалив.

— Знаєш, Меланко, завтра на зорі випровадиш мене в дорогу.

— А я що, з тобою не поїду на цей раз?

— Ні.

— А чому!?! — скрикнула й аж підхопилась Меланка.

— Та сядь і вислухай. Я їду далеко-далеко. Може в Гадяч, або в Ромни, ще точно і не вирішив. Я з хлопцями вчора говорив, так остаточно ще ніхто не дійшов висновку. Той ніби в Білопілья, той у Терни, той у Вистороп думає їхати. Може сьогодні ввечорі домовимося остаточно. Не можна всім з'їхатись на один ярмарок, бо нас багато.

— Не дай бог, — сказала Меланка, — а то увесь посуд назад привезеш. Скажи, Сидоре, а чого ти мене не береш на ярмарок?

— А цапка хто буде доглядати? Господарство на кого покинути?

— Та он Оришка нагляне.

— Чужими руками тільки жар гарно загірбати, — буркнув Сидір. — А цапка хто догляне? Треба його перед святом і помити, і причесати.

— І чого ти так учепився до свого цапка?

— Та ти що, Меланко, він же у нас дресирований. Та ми, як благополучно діждемося свята, то такий з ним утворимо цирковий номер на все село...

— І що ти, Сидоре, задумав?

— Потім узнаєш. А цапка бережи. Викупай його гарненько, розчеши.

— Та він же любить купатися, — додала, підводячись, Меланка, бо надворі скоро вечоріло.

Рано-вранці Меланка випроварила Сидора на Гадяч за шістдесят кілометрів від села Межиріч. Десь днів за три Сидір має вернути додому.

— Дай бог йому щастя, — перехрестилася Меланка і пішла до свого двору. Почало світати. Меланка зайшла до хати. На столі ледь-ледь блимав каганець, гас майже вигорів і гніт став напівсухим. Меланка підлила в каганець трохи гасу, щоб вистачило, поки добре розвидниться, а сама заходилася поратися біля печі. Розпалила дрова в печі, наварила поросяткам, нагріла води, щоб викупати цапка та й для себе зварила якоїсь розпроюшки. Надворі повністю розвиднилось, настав теплий літний ранок. З-за обрію почало сходити сонце, ніби розжарена куля, кидаючи на землю свої косі промені. Меланка, нагодувавши свою худобу, почала поратись по господарству. Поки поверне Сидір, треба й хату вибілити, й долівку змазати, й рушники порозвішувати. Роботи непочатий край, а до свята залишився тиждень, а свято велике — Трійця. Так що треба впоратись по всьому господарству.

І взялася Меланка до роботи. Діток бог їм не послав, заважати нікому, тільки маленький цапок підштовхує Меланку у всі боки, буцає, ніби підказує: швидше-швидше, не знаючи того, що він гарненько заважає. Меланка так була заклопотана по своєму господарству, що й не зчулось, як ті три дні і пролетіли. А Сидора — немає.

Що ж це таке? Де ж він? Чи не трапилось що з ним?

Побігла до найближчого сусіда Марка. Той приїхав ще вчора. Був у Недригайлові. Ярмарок був великий. Поторгував, слава богу, непогано. Та ще наміняв і пшениці, й борошна.

— А Сидір куди поїхав? — запитав Марко.

— Та казав, що в Гадяч.

— Це ж так далеко. Хіба завтра на вечір приїде.

Меланка подякувала сусідові за розмову і побігла додому.

А на четвертий день увечері приїхав і Сидір. Такий засмаглий, бадьорий, веселий, життєрадісний, ніяк не схоже, що він з такої далекої дороги, натомлений. Меланка його зустріла, бігає біля нього. Відвела коня у стайню. Сидір заніс збрую у хлів. Меланка глянула, а на возі — мішки з усяким добром. Мацає: що ж воно там є?..

— Що ти там шупаєш? — сміється Сидір.

— Та хочу швидше дізнатися, що ти тут привіз.

— Там всього вистачить, — сказав Сидір. — Пішли вечеряти, а потім розберемося.

Меланка поставила на стіл вечерю.

— Піди, Меланко, там на возі у передку візьми пляшку до вечері.

Принесла Меланка пляшку горілки, добре повечеряли.

— А тепер, Меланко, пішли розбиратись та розвантажувати воза, бо скоро стемніє.

Знімаючи з воза добро, Сидір підказував Меланці, що там в якому мішку чи в торбині. Був він веселий і задоволений. І все розповідав жінці про ярмарок.

— Торг був дуже вдалий. І грошей вторгував, і за посуд, що залишився, ще й добра наміняв. Грошей у людей було мало. От і несуть все на обмін. Міняють зерно, борошно, олію, гречку, сало, масло, яйця. Навіть соняшникове насіння, щоб було що лузати на різдвяні святки і жінкам, і дітям. Виміняв два мішки. Як його не візьмеш, як три рази відсипають насіння. Залишилось було дві тривідерні макітри. Аж тут підходять два мужики і питають мене: “А на насіння змінюєш?” Я як подивився, — а насіння крупне та чисте, як жолудь. Давай, кажу, насипай три рази насінням макітру, і насіння мое, а макітра — твоя. Згода, вдарили по рукам. Насипали два мішки насіння, а макітри забрали й пішли. Тепер насіння вистачить на цілий рік дзьобати.

Сидір витяг тютюн з кишені, запалив цигарку. Меланка, примостившись на стільці, любується своїм добром.

— Ех, а грошей малувато вторгував, — каже Сидір.

— Нічого, це теж гроші, — сказала Меланка.

— Ну, добре, — сказав Сидір, встаючи, — давай, мабудь, заносити все до комірчини, бо щось парить, на дощ, певно, та скоро й стемніє.

— Шибки у вікнах уже почали чорніти, — додала Меланка.

Взялися до роботи, швиденько позаносили все до комірчини. Надворі стемніло. Почав накрапати теплий літній дощ. Ранком наступного дня Сидір і Меланка схопились раненько.

— Дощ не вщухає, ніби небо прорвалось, — сказав Сидір, підходячи до вікна, — цілу ніч періщив, і до цих пір не може вгамуватися.

Меланка затопила піч. Треба наварити, насмажити та ще й пірижків напекти, бо завтра вже свято — Трійця.

Сидір надів кобеняк, накинув на голову від дощу.

— Піду на коня подивлюсь, чи не заліз де в городи, хоч я ніби й добре його сплутав, але коли йде дощ, путо намокає і може порватись. Кінь і піде тоді по чужих городах, наробить шкоди, то й буде тоді клопіт. А ти тут вовтуззя по господарству.

— Та не барися довго, щоб встиг на сніданок, та наламай клечення, щоб хату прикрасити, — кинула вслід Меланка.

Сидір вийшов з хати і поплуганився по дощу до левади, де паслися коні. З'явився вітерець, дощ помалу почав ущухати, сиві хмари піднялися вище.

— Слава богові, — сказав Сидір сам собі, — може до обіду перестане.

Прийшовши на леваду, глянув навкруги — коні пасуться, ліниво щипаючи зелену мокру траву. Це означає, що вони не голодні, вже напаслися. Сидір підійшов до свого коня, зняв мокре путо, яке так намокло, що ледь-ледь не порвалося, й замінив його сухим. Далі попрямував через леваду до гаю, щоб наламати клечення. Не дійшовши до гаю, зустрів своїх колег по гончарству Марка та Грицька, які вже несли клечення. Привітавшись, запалили цигарки, погомоніли і домовились про свято. Першого дня зберуться у Сидо-

ра, а потім буде видно. І так розійшлись — хто куди. Марко з Грицьком — додому, а Сидір — по клечення.

Наламавши клечення, приносить до хати, задоволений, веселий. Меланка приготувала сніданок. Дощ майже перестав. Вітер почав розганяти та рвати на шматки сиві хмари, почали з'являтися сині прогалини в небі, крізь які вже проблискувало сонце. Сидір з Меланкою поснідали і взялися до роботи. Порозвішували рушники, клечення.

— Завтра в нас будуть гості, — сказав Сидір, злізаючи зі стільця, на якому стояв і розвішував клечення.

— Які гості? — запитала Меланка здивовано.

— Марко та Грицько з жінками й інші наші ближні і добрі сусіди.

— А чом у нас? — перепитала Меланка.

— Ми зустрілись на леваді і так домовились.

— Ну то добре, що ти сказав мені, — відповіла Меланка. — Я вже майже управилась з підготовкою до свята.

А Сидір ніяк не забуває про свого цапка. Щовечора мие його, чистить та розчісує, виділив для нього найкращий стілець і все тренує його: поставить біля столу стілець і тільки обізветься: “А де цапок?” — А він одразу й біжить, хвостиком меле, мекече, та — скік на стілець, як тут і був.

— Що ти його так тренуєш, ніби в цирку виступати з ним будеш? — запитує Меланка.

А цапок, дійсно, такий слухняний став, на стілець стрибає за першим покликом.

Меланка почала задумуватись: “Що ж він з того цапка хоче зробити? Ніяк не збагну, все рівно як підросте, на м'ясо заріжемо. А може й ні... Мабуть, Сидір щось інше задумав...”

— Він здатний на різні вигадки, — хвалилася Меланка своїй сусідці Олені, — а що саме задумав з тим цапком, не могу здогадатись. Одного разу запитала, то він так і підскочив. Бачу — сердиться. А що таке — розсердити Сидора? Це не дай бог! Тільки ніхто не знає. Так ніби й добрий, і майстер непоганий, і господар хоч куди, нікого не образить. А як розсердиться, то як “потіряний” робиться, злий як звір і може накоїти лиха.

...І дочекалися довгожданого свята Трійці. Гості почали сходитися ще зранку. Кожний зі своєю випивкою та закусінню. Чоловік несе пляшку, жінка — закусінь. І так всі сусі-

ди. Але ось що цікаво — в той час на Слобожанщині було дуже мало п'яних людей, а п'яниць й потім. А горілки, самогонки — багато. Річ, мабуть, у тім, що пили невеликими чарочками на підставках, в яких було не більше п'ятидесяти грамів. Вип'ють по чарочці і, не поспішаючи, закушують, розмовляють, жартують. Потім по другій, по третій. І так можуть з ранку до вечора, чи з вечора — до ранку, поки не повипивають і не поїдять того, що позносили на святки, а це може продовжуватися цілий тиждень.

Нарешті посідали за стіл. А на столі — чого тільки немає! І варене, і парене, і смажене. Тут і домашні смачні ковбаси, і вареники, і капустняки, і киселі й таке інше. Увесь стіл заставлений. А горілки — не питай. І почалось. Випили по першій — за те, що свята діждались, по другій — за здоров'я, потім за сватів, за кумів і поїхало. Всі веселі, розмовляють більш ніж треба, жартують, розважаються, бо на те і свято. Такі випивки й гуляння були лише у свята. А потім почали співати. Яких тільки пісень не переспівали. І веселих, і жалібних, і жартівливих. Дійшло й до танців. А де ж музики? А в Сидора на високій саморобній шафі лежав великий контрабас. Сидір, підставляючи стільця говорить:

— Колись бринькав на ньому, а цього року і в руки ще не брав. На, Миколо, упечи нам якої-небудь. Ти ж можеш.

Микола узяв контрабаса і тільки бренькнув по струнах, як з контрабаса одне за одним вискочило троє кошенят. Зовсім дикі, озвірілі, як зашиплять, як занявчать, на стіни лізуть, на людей кидаються, дряпаються, бо вони ще й не бачили людей. Микола кинув того контрабаса, злякався, аж збілів. Та й всі присутні теж злякались. Де ж така несподівана нахаба узялася?

А в той час люди були набожними і вірили в різні забобони. Жінки поставали на коліна й почали молитися. Аж поки Меланка всіх не заспокоїла. Вона здогадалася, як і де взялася ця “нечиста” сила. В них була кішка, яка й навела кошенят у контрабасі. Носила їм туди горобців, мишей, та так хитро, що ніхто навіть не помічав.

— Я й сама не знала б, — каже Меланка, — а оце тільки здогадалась, бо інколи бачила, як кішка плигала з шафи або на шафу. Але я подумала, що може там миші завелися.

Коли раптом прибігає кішка, замурикала. Кошенята вмить позбігалися до неї. Двері на той час були відкриті.

Вона й повела своє потомство на двір. Всі заспокоїлись.

— Сідайте ще до столу, — каже Сидір, — та вип'ємо по чарці.

Посідали, випили, закушують і знову затіяли розмову про кошенят.

— Та годі вам про тих кошенят, ніби ви зроду їх не бачили. Давайте я вам щось цікаве розповім, — сказав Марко.

— Ну, давай, Марку, ти ж гарно розповідаєш.

— То слухайте. Одного разу раненько я вийшов з цеберками до криниці по воду. Набрив води, тільки-но хотів іти, дивлюсь, а по-під тином, пригнувшись, ніби крадучись іде хтось. Я придивляюсь краще. І хто б ви думали? Їде Грицько. “Це ти, Грицю?” — звертаюся я до нього. “Та я”, — каже. “То чого ж ти ніби крадьки? Їди-но сюди”. Підходить, де ж він дінеться. Придивляюсь, а в нього все волосся на голові у соломі, чи то в сіні. “Де ж ти був?” — питаю. “Де був, там вже нема”. “Це, мабуть, у якоїсь молодиці в сіні ночував. Еге? Вгадав? Грицю, — кажу, — обтрусись хоть гарно, а то ще хтось побачить, то всі знатимуть, а як про мене, то я нікому не скажу”. Грицько обтрусився і пішов додому, а я за свої цеберки — і теж пішов. Та й мовчав до цих пір. А оце трапилась така нагода, то й розповідаю вам...

Всі слухають, аж роти пороззявляли. А Грицько сидить поруч, повісивши голову, але видно — нервує. А Оришка, його жінка, місця собі не знаходить, не витримала, викрикнула:

— Так оце ти в мене такий потіхоня, а сам по других ходиш?! — Оришка була дуже ревнива жінка.

— Та заспокойся, Оришко, — встряв Марко. — Послухай далі, я ще не все розповів. — І Марко повів далі:

— А днів через два, тільки почало розвиднятися, мене понесло знову по воду. Підійшов з цеберками до криниці. Бачу, хтось іде назустріч. Але ще було темненько, і я ніяк не можу впізнати. А він ще й обличчя піджаком прикриває. Коли підходить ближче, придивляюсь, — знову Грицько! “Здоров, Марку, — першим привітався він до мене. — О, знову зустріч, і треба ж тобі знову в цей час по воду... Чи ти цятуєш мене? Хоть манівцями ходи”. “Та бог з тобою, Грицю, коня треба напувати, думаю по глину їхати”. А сам придивляюся, що голова уже в пір'ї. Значить на подушках, чи може на перині у якоїсь молодиці спав...

Тут уже Оришка роз'ярилась, як дика кішка, зривається з місця і з кулаками до Грицька. Але ж її знову заспокоїли.

— Оришко, — обізвався Марко. — Якби ти так не ревнувала, я б і не розповідав цього. Хто не знає мого кума Грицька? Він тебе, Оришко, любить і голубить. І ти його любиш, а тому й ревнуєш. Так що любіться, дорогеньки голуб'ята, на здоров'ячко.

І тут обізвався Грицько:

— От бреше так бреше. Інший так і правди не розкаже. І де ти, куме, навчився так брехати?

— Як же тут не будеш ревнувати, як воно геть ніби правда, — розчервоніло усміхаючись, сказала Оришка.

— Я уже хотів тобі, куме, по вуху вліпити.

— То добре б і зробив, — сказав Марко.

Всі розсміялись.

— Та хто ж в нас на кутку не знає нашого Марка! Хіба це перший раз? Він вам такого нарозкаже, що на вербі й груші виростуть, — сказав Сидір. — От ми його за це всі й любимо.

— Наливай по чарці, вип'ємо за кумів Грицька й Оришку, щоб вони жили в парі, як голуби, чесно, вірно і щоб не ревнували один одного, — проголосив Марко.

Сонце повернуло з обіду, надворі була така спека і так сильно парило, ніби в лазні, просто не було чим дихати; знову пекло на дощ. Бо на Трійцю чи перед Трійцею дуже часто проходять великі дощі. Рідко, коли їх не буває в цей час. Гості порозходились по домівках. Кожному треба попорати, нагодувати, напоїти худобу. Були і коні, й корови, і свині, і всяка птиця.

Та й Сидору і Меланці теж треба попорати своє господарство, трохи до пам'яті прийти, порядок навести, посуд помити. Бо, як кажуть в народі, "чия хата — того й втрата". Їхній клопіт.

А гості попорають своє господарство — і знову поприходять, і господарі знову мають приймати їх. Надвечір знову посходилися, сіли за стіл, випили по чарочці й ліниво стали закушувати: вже всі і понапивалися, і понаїдалися. Тому кинулися до розваг. Жінки влаштували надворі танці. Музикою служили заслінка і ложка, рубель і качалка — в хід пішло усе. Микола бренькав на контрабасі, забувши про тих кошенят. Аж тут похмарило, почав накрапати дрібний

дош. Всі зайшли до хати, порозсідалися на лавах та стільцях. Жінки заскрекотали як сороки, дзьобаючи насіння, яким були наповнені їх кишені, розповідаючи одна одній усілякі нісенітниці. Чоловіки, які були вже напідпитку, зібравись біля вільного столу, про щось собі гомонять. Всі веселі, жваві й життєрадісні.

Заходить Сидір з колодою карт, напідпитку і веселий. А Сидір трохи шепелявив, особливо коли вип'є.

— Ну що, хлопші, зіграєм у кожлика? Карти новенькі, на ярмарку купив, — показує свої нові карти.

Розділились на дві групи, по три чоловіки в кожній, сіли за стіл і почалася гра. Гуляли довго. Нарешті Сидорова компанія виграла.

— А що, — закричав Сидір, встаючи з місця, — програли!.. То для вас шюпріз.

Всі здивовано дивляться на Сидора: який ще шюпріз він приготував?

— Ось жараж побашите, — мовив Сидір.

Ставить посеред хати табуретку і гукає:

— А де цапок!

І щоб ви думали?! Вискакує в цю мить з хатини цапок, як замекече — “ме-е”, біжить через усю хату та хвостиком тільки — мель-мель, круть-круть. І на табуретку — скік, знову замакав, закрутив хвостиком і стоїть.

— Ну, хто програв, виходь, — каже Сидір.

Виходять троє, які програли, їх назвали “потерпілими”. Сидір до них:

— Ага, програли, значить, винуватці... Цілуйте цапка під хвіст!

Їм стало якось незручно, ніби соромно, ніяково, вони підгинають плечі, дивляться один на одного, не знають, як бути і що робити. А Сидір наполягає:

— Цілуй, цілуй, не соромся, програв — от і маєш шюпріз.

Тут уже ніде не дінешся. Кожний з трьох нахилився, аби відбути чергу, цмокнув — та й був такий. А всі присутні, особливо жінки, підняли такий регіт, що вся хата загула; не могли заспокоїтися.

— А тепер, цапок, бігом на місце, — зкомандував Сидір.

А цапок ніби цього й ждав, зіскочив з табуретки, двічі мекнув і побіг на своє місце, мелькаючи хвостиком.

Далі гра розгорілася ще азартніше, не на жарт. Одна компанія проти другої так стараються, що аж лоби мокрі. А жінкам дай порвать, сидять, підцьковують та сміються, спостерігаючи, хто виграє. Та, знай, дзьобають собі насіння. Знову виграє компанія Сидора. Сидір знову викликає цапка. Він — тут як тут. Повторюється та ж сама процедура. А сміху — на всю хату.

— Почекай, Сидоре, дійде й до тебе черга, — процідив Марко, перемішуючи карти.

— Мішай, мішай, — обіззався Сидір, — будеш до ранку цілувати цапка під хвіст.

Засутило. Пішов дощ. В хаті стало темно-темно. Настав вечір. Засвітили газову лампу, щоб було видніше всім, поставили поряд на столі. Гра продовжувалася. І... компанія Сидора програла. Тут як підхопиться Марко, як закричить:

— А де цапок!

А цапок вже на табуретці.

— А-ну, Сидоре, і тобі сюрприз, цілуй і ти свого цапка під хвіст.

А Сидір як скипить, аж збілів, як закричить на всю хату:

— Що?! Моя хата, мої карти, мій цапок, та ще мені його й під хвіст цілувати?! Вшивайтеся до бісової матері з хати!..

І шматує колоду.

В ніч гості розійшлися по домівках невеселі.

Вранці Меланка, пораючись коло печі, питає:

— Що, сумно, Сидоре?

— Даремно я хлопців учора повиганяв. Дуже розсердився. Сьогодні вже ніхто й не прийде...

— Як це так? А скільки нанесли горілки, їжі... Не пропадати ж цьому добру.

— Жінки може й прийдуть, а чоловіки навряд, — каже Сидір.

— Хіба це перший раз? Вони ж тебе як облупленого знають. Ти, Сидоре, бери цеберки і йди до криниці. Якраз мені й води треба. А там і Марко з Грицьком повиходять. От і поговорите.

Взяв він цеберки і пішов до криниці по воду. А тут і Марко до криниці підійшов.

— Здоров!

- Здоров!
Розговорились.
— Тож приходьте сьогодні.
— Що, в цапка гулять? — підходячи, гукнув Грицько.
І всі розсміялися, згадавши учорашнє.
— Та він же й карти пошматував, — сказав Марко.
— Е-е, так у мене є запасна колода. Я дві купив, — усміхнувся Сидір.
— Тоді прийдемо, — відповіли разом Марко й Грицько.
Оце так працювали і розважались гончарі до колективізації.

Андрій Федотович — добра душа

Був у нас один гончар — Андрій Федотович. Зі щирим серцем і доброю душею. Він жив на краю села, майже в самому лісі. Ліс в основному сосновий і такий красивий, що важко й передати. Але я спробую. Коли люди повигрібають соснові колючки разом з шишками та дрібними гілочками-дровцями, то в лісі чисто, прибрано, ніби у хатах перед святом. А колючками тими люди топили в своїх печах. Селяни так звикли колючками топити, що, кажуть, це найкраще паливо для селянових хат, навіть краще за дрова.

Уявіть собі таку картину. Йшли до лісу зранку, особливо після дощукі. Починає сходити сонечко. Глянеш вгору, подивишся на верхівки дерев, а там просвічується синє-синє небо, на небі — ні хмаринки, починають співати різними голосами пташки... А навкруги парує земля легеньким сивим туманом, насиченим живицею соснового бору. Повітря свіже, запашне, дихаєш — не надихаєшся. І так чисто та гарно, ніби ліс приготувався до якогось урочистого свята. Ожила природа, заповонила ліс пташиним співом — не можна наслухатись. Вдихаєш аромат цілющої живиці соснового лісу своїми легенями на повні груди — не можеш надихатися. Подивишся на землю, побачиш то тут, то там після дощукі грибочки піднімають своїми шапочками сирі, відлиглу піщану земельку. А скільки ж їх! А яка різноманітність! Тут і білі боровики, й рижики, і грузді, й лисички, і масляки, й красноголовці, і сиріжки різних кольорів, а

опеньок — що й казати...

Поїхав я одного разу в рідне село Межиріч провідати своїх стареньких батьків. Межиріч — моя маленька Батьківщина, я тут народився і виріс. Вийшов я одного разу раненько на вулицю — і очам своїм не повірив. Попід парканом вздовж вулиці опеньки ростуть! Ніби їх там хто насіяв. Набрали ми їх повний кошик.

От і проживав Андрій Федотович під цим лісом, у цій казковій красі. Мав своє господарство, дружину, дітей, а землі в нього було — як від тебе та до мене та ще й трошки підступить, та й та — різаний пісок. Але це була людина, закохана в природу, любила ліс з його смолянисто-живичним ароматом, любила збирати грибочки та ягоди. Це була його улюблена і необхідна справа. Літом збирають гриби, сушать-солять, маринують, а зимою продають — так і живають, як, зрештою, і всі люди. Землі доброї немає, а на присадибній ділянці на тому різаному піску нічого не вродить. Професії він теж ніякої не мав. Було тяжко жити. Та Андрій Федотович був людиною незламної волі.

І от вирішив він стати гончарем. Але як? Коли ніякої уяви про гончарську справу він не мав. Але на цьому краю села жили біля нього самі гончарі. Він походив по сусідах, до гончарів попридивлявся, порозпитував, як це все робиться... Та в самого — нічого не виходить. Але Андрій Федотович не падає духом. Понавозив глини коровою, бо коня в нього не було, змайстрував гончарного круга, лаву, до якої кріпиться круг і на якій качається глина, обладнав у своїй хатині гончарню. Після довгого тренування сам навчився готувати глину, обпалювати. Вчився в гончарів і засвоїв всі гончарні справи. Крім одної і, мабуть, самої головної — працювати за кругом, вміння робити на ньому посуд. Ніяк не виходить.

Діло кепське. Що робити? От він і вирішив наймати гончарів поденно. Та все-таки стати гончарем — поставив перед собою мету. А гончарі його шанували за його доброту, а ще більше за гумор, з яким він ніколи не розставався. Тож Андрій Федотович узявся за діло. Збив глину, перестругав, накачав, підготувався повністю й найняв гончаря. Той відпрацював день — Андрій Федотович розплатився, все як слід. Почалася кропітка праця. Наймав гончарів, платив їм за труд. А сам у гончарів був помічником і вчив-

ся. Придивляється до кожної дрібниці, до кожного прийому. При розмові все розпитує, що і як, бо дуже йому хочеться навчитись за гончарним кругом працювати, а інші гончарні справи він уже давно засвоїв.

Днями й ночами тренувався він. І стало діло йти на лад. Довелося й мені працювати в нього на поденній. Я б цього й не описував, якби не було таких добрих душею і серцем людей, чуйних, насичених гумором. Це скарби нашої країни, тільки занесені мулом, як та чиста джерельна криниця, про яку ніхто не дбає. А якщо почистити й зняти той мул, заб'є з криниці джерело чистої водиці...

Став Андрій Федотович все-таки гончарем. Правда, не зовсім вже таким кваліфікованим, бо в пізніх роках почав гончарну справу. Нелегко це йому далось. За рік гончарної справи не навчишся, потрібні роки й роки практики; але він свого добився.

І яка була радість для всієї сім'ї, — коли він сам наробив і випалив своє горно посуду, — й не передати. Поскладав Андрій Федотович свої вироби на воза, запряг корову у того воза й зі своєю жінкою Одаркою повіз їх у Суми на базар. А там горшків — не видно краю. Але Андрій Федотович не падає духом, розставив і свої горшки.

— Ну що, Одарко, будемо робити? Базар тільки збирається. Мабуть, ти торгуй, а я піду повештаюсь по базару.

І пішов. Іде й думає: “Куди ж його?.. Дай піду по місту поблукаю, роздивлюся”... Іде вулицею — глядь: перукарня. “Дай зайду — жінці сюрприза піднесу”. Заходить. Його запросили сісти. Андрій Федотович так поважно сів у крісло, та ще й з гуморком, розсмішив працівників перукарні, а на це він здатний. Перукар його і питає:

- Що, вас постригти?
- Будь ласка, — відповідає.
- Голитись будете?
- Обов'язково.

Поголили. А йому якраз і перукар попався теж з гумором, такий, що за словом у карман не полізе. Далі питає:

- Вам брови підстригти?
- Давайте, стрижіть.
- Може й підфарбувати?
- Аякже? Тільки щоб гарно, і ширші їх зробить, щоб далеко видно їх було.

Обидва такі гумористи... і роблять все, щоб було чудніше, щоб розсмішити людей. Та ще так ладно один одного розуміють. Підфарбував брови перукар і питає далі:

— То може вам і губи трохи підфарбувати?

— Та не трохи, а добре, щоб червоніли, як у півня гребінець.

І всі присутні, що були в перукарні, розсміялися. А у Андрія Федотовича губи були такі, як капиці, більших губів, мабуть, на все село не було. А перукар як розфарбував їх, не шкодуючи фарби, губи стали такі червоні і ніби ще побільшали. Перукар відійшов від нього трохи, подивився, усміхнувся.

— Ну як? — питає Андрій Федотович.

— Та ніби добре, але чогось не вистачає.

— Так в чому ж справа? Робіть так, щоб вистачало.

— Так воно буде трохи дорожувато для вас, — мовить перукар.

— Робіть те, що вважаєте потрібним.

— Розумієте, — каже перукар, — у вас губи тепер дуже червоні, а лице проти них — бліде. Чи не підфарбувати і його трішки?

— А чому трішки? Треба добре, — відповів Андрій Федотович.

Ну й розмалював його перукар, як клоуна.

— А тепер все, вставайте вже.

Встав, подивився Андрій Федотович на весь зріст у дзеркало, покрутив головою, а потім і питає:

— І скільки ж ця чарівна пика коштує?

— П'ять карбованців, — каже перукар.

Виймає Андрій Федотович гроші і дає перукарю п'ять карбованців. Присутні в перукарні ледь стримують сміх. Бо в той час у перукарні всі перукарські процедури коштували набагато дешевше. Вийшов Андрій Федотович із перукарні і думає, як будуть реагувати на нього люди. Але місто є місто. Люди проходять, дивляться, мало звертають на нього уваги. Думають, може артист який, мало чого буває на базарі. Раптом вискакують з-за воріт дітлахи і кричать:

— Дивись, дивись, клоун, клоун! Дядя клоун, покажіть нам що-небудь смішне!

Ледве відкараскався Андрій Федотович від тих дітлахів. І попрямував прямо на базар, де Одарка торгувала горшка-

ми. Проходить повз ряд горшків. А там саме йде гарний торг з горшками. Всі такі заклопотані, що ніхто на нього і уваги не звертає. Він задоволений, що його не пізнають.

А як же Одарка на це відреагує — чи впізнає зразу його, чи ні? З одного боку пройшов, де торгує його Одарка, — а вона геть ніякої уваги на нього не звертає, бо вона вже давно звикла до витівок свого чоловіка, це не перший раз у їхньому житті. Проходить з другого боку, та так близьенько, мало не чіпляє гончарний посуд, і пильно вдивляється в Одарку. Та — й бровою не моргне. Ще раз пройшов. Ніякінької тобі уваги. Вже гончарі, які стояли поруч, стали придивлятися, що то за клоун ходить понад гончарним рядом, а посуду не купує. Андрій не витримав і підходить до Одарки.

— Так що, Одарко, ти мене так і не впізнала?

— Та хто ж тебе такого губатого не впізнає? Ї так губи як капиці, а ти ще їх і розмалював. Червоніють, ніби помідори на грядці. Та ще, мабуть карбованців зо три і заплатив за те, що став схожий на клоуна?

— Е, не вгадала, Одарко. Більше — цілих п'ять.

— О боже, — скрикнула Одарка, — здурів на старості чоловік.

— Сама ти здуріла, заспокойся. Я ще й виграв.

— Що ж ти в лихої години виграв? — залепетала Одарка.

— Послухай, Одарко, я тобі зараз розкажу. Як я їх усіх у перукарні обдурив.

— Та чим же ти їх міг обдурити? П'ять карбованців утлющив, та й годі.

— Та послухай, Одарко. Там такі дівчатка в перукарню приходять... Брови як шнурочок, а губи як ниточки, а перукарша флакончиком провела — і плати три карбованці. А на мої губи — знаєш, скільки пішло фарби? На цілу десятку, не менше. А на мої брови? Дивись, які вони широкі...

Одарка вислухала його, усміхнулася й каже:

— Що з тобою, дурнем, говорити. Давай краще за діло братися. Треба торгувати, бо люди підходять.

Ї почалась торгівля. Базар зібрався добрий. Торгує Одарка гончарним посудом. Тільки встигає гроші відбирати. Андрій поліз під воза, на якому лежало сіно, що його спокійно жувала корова. Розклався під возом, запнув його ряд-

ном, щоб ніхто його не бачив, та щоб і сонце не пекло, бо вже добре почало припікати. Дістав торбину із салом та цибулею, яку привезли з дому. Одарка вже встигла виміняти за горшки пляшку самогону. Тож налив собі склянку для сміливості, випив, добряче закусив... Та й виліз з-під воза допомагати Одарці торгувати. Перевернув макітру догори дном, улаштувався на ній, сидить ніби на стільці. Одарка з одного боку, він з іншого. Біля себе поставив горщика, у який скидає гроші за продане. Сам розмальований, ніби клоун у цирку, та ще й після такого сніданку веселенький, і почав приспівувати:

*Жіночки-голубочки,
У вас красиві губочки,
Годі вже вам продавати —
Починайте купувати.*

Людей назбиралося... Мабуть не так до горшків, як до самого гончаря, щоб на нього подивитися та посміятися, як з клоуна в цирку. Це було велике ярмаркове видовище. Люди продають, купують, жартують між собою, веселяться, сміються, а надто — з Андрія Федотовича. Який він був кумедний, розцяцькований. А гончарі-односельці, що його добре знають, не можуть утриматись від сміху. Андрій Федотович не звертає ні на кого ніякої уваги, торгує собі та скидає гроші до горщика. Та все, знай, жартує.

А хтось із покупців теж схотів пожартувати. Підмітили кмітливі покупці, до якого горщика він гроші скидає. І вирішили того горщика купити.

Виждав покупець хитрий, коли настав такий час, що саме великий наплив людей. І тим покупцем виявилась жінка. От вона й питає:

— А скільки, дядьку, отой горщик буде?

Андрій Федотович назвав ціну. Жінка одразу дає гроші за нього так, щоб і здачі не треба було. Андрій Федотович у тому хаосі подає їй горщика, забувши, що він до нього скидав свої гроші. Вона забирає горщика з грошима — і була така, швиденько зникає в гущі людей. А тут інші покупці заморочили голову, бо на те і базар. Андрій тільки-но до того горщика, щоб вкинути до нього гроші, а того й слід простиг. Він сюди-туди — та де там. І до Одарки:

— Ти не брала горщика з грішми?

— Та відчепись ти від мене, — гаркнула Одарка. І Анд-

рій Федотович збагнув, в чім справа. Це ж та лукава жінка, що жартувала, й купила горщика з грішми, ще й дала без здачі. Він же її добре запам'ятав. Ну, постривай!

— Одарко, торгуй сама, а я побіг. — Перелетів через горщики й подався.

— Біжи, роззяво, так ти її й доженеш!.. — кинула услід Одарка.

Біжить Андрій Федотович по базару, на всі боки розглядає, роззлючений немов тигр, сам розмальований, наче клоун, а губи червоні. Люди від нього шарахаються в різні боки, дають дорогу. Коли — глядь, а перед ним та жінка з горщиком його іде. Доганяє, та — хап за горщика. І зібрав.

— А, так це ти, голубушко! — закричав Андрій Федотович на весь базар.

— Та чого ти! Я ж жартувала! Я й грошей не брала, подивись, всі там, у горшку, — зляканим голосом відповідає жінка.

А гроші, дійсно, були в горщику. Сердитий Андрій Федотович здійняв над її головою горщика, а жінка з переляку аж присіла. Зблідла вся, спітніла, та так, аж спідничка помокріла. Вигріб Андрій Федотович гроші з горщика, поклав їх до кишені, а жінці залишив горщика, і сказав:

— Ти за нього заплатила, то забери його, але так більше не жартуй, бо буде гірше.

Налякавши жінку, сам трохи заспокоївся і попрямував допродувати свій гончарний доробок. Одарка на нього вже чекала з нетерпінням. Аж тут підходить і Андрій, задоволений, усміхається. А Одарка саме з куркою возиться. Виміняла за горщик курку і розпутує її, та ніяк це їй не вдається.

— Ну що, догнав вітра в полі? — гримкнула Одарка, не відриваючи очей від птиці. Андрій Федотович розсміявся.

— Ще й сміється, дурень. Торгував, торгував і доторгувався, що й гроші з горщиками продав, — репетує Одарка. — На, ось, розв'язи оцю мотузку, а то так туго зав'язана, що курочка вже й на ногу не стає, а різати ж не можна, бо ще й ноги птиці поріжемо. Курочка гарна, молоденька, нести яйця буде. А я може іще щось продам, бо вже й базар починає розходитись.

Андрій Федотович розв'язав курку.

— Тепер що хочеш, те й роби із нею. Чи може її чим прикрити на возі, вона все рівно на ноги не ступає?

— Іди сідай, торгуй. Я сама з нею управлюся.

Андрій Федотович торгує, а Одарка знайшла мотузку, прив'язала курку під возом, насипала їсти, ще й води баночку поставила, запнула рядом, щоб сонце не так пекло, бо вже післяобід і сонце стало припікати дужче. А сама підійшла до гончарних виробів, боїться, щоб з Андрієм Федотовичем ще якоїсь пригоди не трапилось. Торгують удвох з Андрієм Федотовичем, покупців стає все менше і менше. Базар почав розходитись, та й гончарних виробів залишилось не так багато.

— Ну ти тут торгуй, Одарко, а я піду хоч на курку гляну, — і пішов до воза. Коли кричить:

— Одарко, а куриця де?

— Та там же під возом прив'язана, хіба ти не бачиш?

— Та немає її! Одна мотузка, — кричить Андрій Федотович.

А курка греблась-греблась, відв'язалася й пішла собі мандрувати.

— Боже, відв'язалася! — сплеснула Одарка руками, підходячи до воза. Андрій Федотович накинувся на неї:

— Оце ти така в мене господарка! Ну зачекай, ти в мене зараз отримаєш...

Бере з воза оберемок сіна, настеляє під возом, далі стелить рядом, під голову намостив ніби подушку.

— Лізь під воза. І сиди, поки не покличу.

Одарка й не сперечається, полізла під воза відпочивати. Андрій Федотович запнув її рядом, щоб був холодок, бо сонце пече вже нестерпно.

— Оце щоб знала, як господарювати.

А сам, так покаравши Одарку, пішов допродувати рештки свого посуду. Але базар уже майже розійшовся. Зійшлися гончарі до гурту і радяться.

— Треба, мабуть, пакуватися та їхати вже додому, бо поки доплуганишся п'ятдесят кілометрів коровою, то й ранок застане. Так, Даниле? — спитав Андрій Федотович.

— Андрій Федотович, та про що ти? Хіба ж ми покинемо тебе серед ночі на шляху, одного?

— Та й сумно буде без тебе їхати, — підхопили інші.

— Ой, дякую, хлопці. З мене перший могорич.

І розійшлися — кожний до свого воза пакувати рештки посуду додому. Андрій Федотович підійшов до свого воза,

біля якого вже давно поралась Одарка. Вже посклала все своє збіжжя, розподілила по мішках та торбинках, рахує саме гроші, вторговані за горшки.

— Як виторг? — питає Андрій в Одарки.

— Та непоганий, — усміхається Одарка. — Ще ж не все й продали. Залишилось з десятків, і то саме гірше. Зараз упакуємо та й рушатимемо додому.

Гончарі вже позапрягали коней, а Андрій Федотович — свою корівчину. Радяться.

— Давайте поменше розсусоловати, а швидше рушати, бо он хмара находить, та ще по дорозі треба і до крамниці заскочити, поїсти щось купить, — сказав Андрій Федотович.

Поїхали. Переїхали місто, вийшли на шлях. Їдуть собі помаленьку, гомонять, жартують, сміються, веселі й життєрадісні. Доїздять до першого ліска.

— Ну що, хлопці, трохи і перепочити треба. Та й худоба нехай трохи попасеться, — каже Данило.

— Випрягаймо коні.

Швиденько повипрягали, і пішла худоба пастись. Й гончарі сіли повечеряти, а самі поглядають на сонечко, що вже сідає на обрії за велику чорну хмару, яка десь далеко перехрещується блискавками.

— Мабуть, хлопці, кінчаймо та будемо запрягатись, бо іде дощ. Нам хоч би до першого хутора дотягти, а до нього добрий десяток кілометрів. До дощу треба встигнути, — порадив Андрій Федотович.

Запрягли й поїхали. Почав надувати свіжий вітрець, хмара насуває все ближче й ближче. Гончарі спішать, а хмара суне, небо вже заволокла та просвічу гірляндами блискавок. Вже й грім заgrimів, пішов дощ.

Доїжджають до хутора. Дорога ґрунтова, грязюка — не питай, за колесами ніби вся земля тягнеться. Дощ перейшов у зливу, та таку сильну, що кругом побігли струмки. Зупинилися навпроти хутора, бо добратись до нього вже не було змоги. Хоч і від дороги він кілометрів зо два, а грязюка така, що вози грузнуть по самі осі. Й коні потомилися, не кажучи вже про корову Андрія Федотовича, якій весь час гончарі допомагали витягти воза з ковдобин і під гору.

Настала ніч, а дощ не вщухає. Гончарі почали придумувати хоч який-небудь затишок від дощу. Але де там: що

придумаєш серед поля, та ще й в глибоку темну ніч?.. По-напинали свої вози різним збіжжям, яке в кого було, а спасу немає, бо вода в усіх щілинах. Так і мусили, бідолаги, змоклі до нитки, терпіти, поки не вщухла злива.

Незадовго до світанку подув вітерець і злива почала ущухати й невдовзі затихла зовсім. На хуторі заспівали півні. Ї де-не-де засвітилися у хатах каганці, бо електрики в той час по селах не було. А був це 1942-й рік, розпал війни.

Півні почали співати частіше, це означало, що наближається ранок. А гончарі намокли й перемерзли так, що зуби цокотять, навіть слова вимовити не можна аби не прикусити язика. А наш Андрій Федотович ходить туди-сюди, ні з ким і словом не перемовиться, тільки зубами цокотить і все до чогось прислухається. Ї тут до нього заговорила Одарка:

— Андрію, що з тобою, чи не захворів ти часом?

Андрій Федотович, нічого не відповівши жінці, ніби розсердившись, знімає з себе мокрі, як хлющ, черевики, підкачує до колін штани і навпростець, по ріллі, де все було переорано і ще стояла вода, а з горбів у долини ще бігли струмочки, попромивавши яри і наробивши грязюки по коліна, попрямував до хутора.

— Та що з тобою, Андрію, куди ти йдеш? Чого? — закричала Одарка, а разом з нею і всі гончарі.

Але Андрій Федотович вже зник у темряві й став непомітний на чорній землі. Всі захвилювалися. А справа ось у чому. Андрій Федотович дуже любив тварин, а особливо птицю: гусей, качок, курей та інших, а йому з курми не везло, особливо з півнями. Він часто казав:

— Курочки хороші, а півні нікудишні.

— А що ж таке, Андрій Федотович? — запитували його сусіди.

— Скільки живу на своєму господарстві — не везе мені з півнями. Такі здорові, красиві, не налюбуюешся ними, а сусідські такі маленькі, миршаві — і геть забивають моїх. Не до мого двору, мабуть, ся птиця.

Гончарі задумались, засумували. Одарка почала схлипувати, утираючи сльози.

— Що йому в голову стукнуло? — каже Микола. — А ти, Одарко, не плач. Я його добре знаю. Ніде він не дінеться й нічого з ним не трапиться. Придумав новий якийсь

фокус, та й усе.

— Та я знаю, він на витівки здібний. Так ніч же ще. Грязюка яка після дощу, холодно.

— То це ж не зима — літо. Він ще й зігріється, — додав Микола.

Сидять, журяться, цокотять зубами. Надворі починає світати. Раптом Одарка:

— Дивіться, дивіться! Аж он на ріллі ніби щось рухається.

Всі стали придивлятися. Дійсно якийсь силует рухався по ріллі у їхній бік. Його ще не можна було розпізнати у ранній сірій імлі. Але це був Андрій Федотович, який повертався назад. Підходить, весь у грязюці, ніби його хто з болота витяг, але радий, веселий, усміхається й щось під рукою тримає у мішку.

— Де ж ти блукав? — накинулась на нього Одарка.

— Де був, там уже нема, — сказав Андрій Федотович.

— А що у тебе в мішку під рукою? — не відставала Одарка.

— Оце ж через цей мішок я й блукав.

— Та що ж там у тебе в мішку, швидше показуй! — закричали всі разом.

Надворі вже майже розвиднілось і раптом з мішка лунає голос півня:

— Ку-ку-рі-ку!

Та таким сильним басом, ніби ведмідь заревів. Тут уже всі розсміялися.

— І оце ти в таку темну ніч по такій багнюці пішов голову морочить людям, і нам усім клопоту завдав. Та щоб він був тобі здох, — вилаялась Одарка. — Показуй дохляку, — не витримує вона.

Тут вже Андрій Федотович виймає з мішка півня. Півень був здоровий, породистий, м'ясної породи, нічого не скажеш.

— Цей, мабуть, усім півням гонор свій покаже, — сказав Данило, приховуючи свою усмішку.

— Ну тепер він усіх півнів буде ганяти, жодного у двір не пустить, — з радістю сказав Андрій Федотович.

— Ну ти скажи, Андрію Федотовичу, як ти міг втрапити у тую хату, де знаходився цей півень?

— А я все прислухався, коли йшов туди, де він співав

і так і дійшов до тієї хати. Точно потрапив. Довго тільки не погоджувались господарі продати його. А коли я сказав, що добре заплачу, то згодилися. Приніс він півня, зв'язали його, щоб по дорозі не втік, ще й до мішка вкинули.

— То ти, мабуть, за нього і втелющив, як за кабана, — гримнула Одарка.

— Та це ж півень який, Одарко. Я давно мріяв про такого півня, — сказав Андрій Федотович.

Настав теплий літній ранок. Почало сходити рожеве сонце. Гончарі зазбиралися в дорогу. Позапрягали коней, підлаштували вози, повідчищали колеса від багні. Коні, а також Андрія Федотовича корова за ніч напаслися, бо пашні в полі було багато. Корова стала як пузир надутий, що й у голоблі ледь влізала. Так що з новими силами поїхали помалу додому.

Зміст

Зарубки на шляху духовної самореалізації	4
ЧАСТИНА 1.	7
ЧАСТИНА 2.	11
Праця гончарів	11
Конкурс гончарів	16
Ярмаркові кольори	21
Граф Капніст	24
Шляхи виживання	29
В роки війни	35
ЧАСТИНА 3. ЯК СТАТИ ГОНЧАРЕМ	47
Про глини	47
Лікувальні властивості глини	50
Любов гончаря до глини	51
Глеї	52
Поради початкуючим керамістам	55
Де знайти глину і як її приготувати	55
Шамот	61
Заготування глини	63
Заготування глиняної маси	64
Відмучування глини	66
Механізований метод заготівлі глини	68
Гончарний круг	69
Прийоми гончарної справи	70
Ліпні прийоми роботи з глиною	71
Прийоми роботи на гончарному крузі	72
Центрування виробів на гончарному крузі	76
Гончарна піч	78
Сушіння гончарних виробів	80
Випалювання гончарно керамічних виробів	81
Ангоби й гончарні вироби	83
Глазури й гончарні вироби	84
Як організувати майстерню	85
Характеристика побутового гончарного посуду	86
Любов гончаря до глини	51
ЧАСТИНА 4. ГОНЧАРСЬКІ СПОГАДИ	87
Цапок	87
Андрій Федотович — добра душа	100

3-50

